

Josep Iglésies com a demògraf

per Joan REBAGLIATO

Hem intentat de reunir l'obra demogràfica de Josep Iglésies. Hem arreglrat una quarantena de títols (vegeu Apèndix I) i estem segurs —perquè el mateix autor ens ho ha insinuat— que n'hi manquen, bé que no de fonamentals. Cuitem a aclarir —perquè presentem un treball i no un panegíric— que molts d'aquests estudis són breus d'extensió, i que els realment voluminosos ho són gràcies a la inclusió de documentació transcrita per l'autor.

Ens hem proposat d'analitzar breument i situar en el context dels estudis demogràfics catalans —pel tema o per l'autor— els treballs d'aquest caire que coneixem de Josep Iglésies, un dels més prestigiosos i segurament el més popular dels estudiosos de la nostra població. I, per a fer-ho sistemàticament, hem assajat d'agrupar d'alguna manera els seus estudis. Però la veritat és que mai no ens havíem trobat, en intentar d'esbrinar el pensament d'un investigador del nostre racó geogràfic, un autor de temàtica tan poc variada com l'Iglésies demògraf: tots els seus treballs d'aquest caire giren —qui no simpatitzés amb el nostre poble diria que obsessivament— entorn de la població de Catalunya els sis segles darrers. L'afirmació no l'hem feta amb cap ombra pejorativa. Volem dir que Iglésies ens presenta, en la quarantena de treballs que esmentarem, un objecte únic, i gairebé sempre mestrívolament. Ens guia a contemplar per parts i en conjunt, des de tots els angles objectius de visió, i ens guia a auscultar, a sospesar, i fins diria a olorar i assaborir... la població de Catalunya.

Atès el vessant geogràfic, realment decisiu, de Josep Iglésies, vam pensar que podríem agrupar els seus treballs per la regió, comarca o vila que n'és objecte en cada cas, però els titulars que hi posa, quan són territorialment parcials, no reflecteixen prou el contingut: són l'angle territorial sota el qual contempla tot Catalunya. I aquí li podríem plantejar una primera objecció. Catalunya o el Principat vol dir per a Iglésies el mateix que per a nosaltres: la Catalunya plena, de les Corberes a la Sénia i al Baix Cinca. Però sovint les Marques de Ponent i Andorra i —des del segle XVII— el País Rossellonès en són exclosos, reduint-se territorialment a la Catalunya administrativa, espanyola o espanyola i francesa (quatre províncies més un departament). Cert que les fonts solen imposar aquestes limitacions, però ens abellaria que el mot Catalunya tingués sempre per als nostres investigadors —i consti que per a pocs el té tant com per a Iglésies— el sentit territorial ple, definit pels límits actuals de la llengua (renunciant, doncs, als límits històricament màxims), completats per les demarcacions administratives vigents. I quan això no sigui factible, que en delimitessin l'abast territorial.

Hem seguit un tercer camí: l'agrupament cronològic, pensant que si el demògraf-geògraf que és l'Iglésies topava amb problemes similars en enca-

rar-se amb la població d'unes comarques o altres, el demògraf-historiador, que també és, ha hagut de resoldre unes dificultats de natura distinta quan ha estudiat els primers segles, dificultats ciclòpies a vegades, i quan ha estudiat els censos moderns, de metodologia ja coneguda. Per això seguirem els treballs d'Iglésies agrupats per etapes cronològiques abans de sintetitzar els que es refereixen a tota la nostra evolució demogràfica xifrada i de donar-ne una opinió de conjunt.

Advertim finalment que en converses amb l'autor hem pogut comprovar fins a quin punt és conscient d'algunes inconseqüències de detall, o de les incorreccions toponímiques o de les errades numèriques, que ell mateix ha corregit sovint en treballs publicats en data posterior. Reconeixem que la nostra presentació dels estudis, agrupats per períodes històrics sense atendre a la data d'aparició de cada treball en concret no en facilita la constatació.

I si malgrat aquests advertiments el nostre treball pot semblar, en algun moment poc afortunat, un catàleg d'errades, no voldríem induir ningú a pensar que comentem una obra poc acabada. Només suggerir al lector poc avesat les precaucions amb què cal prendre la base estadística —la correcció de la qual hauria estat inacabable— d'una investigació poblacional, per més ben feta que sigui. A qualsevol obra d'aquesta envergadura s'hi podrien proposar centenars d'esmenes.

IGLÉSIES I LA POBLACIÓ DE CATALUNYA AL SEGLE XIV

Al segle XIV apareixen els fogatges generals de Catalunya, i l'interès excepcional que aquest sol fet els donaria resulta acrescut perquè són realitzats a la segona meitat de segle, quan ja esdevenen punyents els efectes demogràfics de la Pesta Negra i les malvestats subsegüents. Per això Iglésies encetà amb aquest tema les seves col·laboracions als congressos d'Història de la Corona d'Aragó, concretament en el IV, celebrat a Càller el 1957, amb la comunicació *El poblament de Catalunya durant els segles XIV i XV* (vegeu Apèndix I, 5). En aquest treball, redactat a requeriment del director de l'Arxiu, Ernest Martínez i Ferrando, i del facultatiu V. Salavert, Iglésies encerta directament el problema més ardu: «La separació solament de dos anys entre el segon i el tercer fogatge, fa reflexionar sobre l'autenticitat de la diferència de 17.554 focs que hi ha entre ambdós. Aquesta diferència, en la seva major part, procedeix d'una estimació aparentment inflada dels focs de la majoria de les localitats importants. El curiós és que el primer i el tercer fogatge donen xifres de població iguals o molt semblants per les localitats indicades i, en canvi, el fogatge del mig, o sigui el del 1376, a disset anys de distància del primer fogatge i a dos anys del tercer, dona xifres extraordinàriament superiors a les que aporten els dos indicats. Així, per exemple, Lleida té 1.213 focs l'any 1359, puja a 2.234 focs el 1376 i torna a 1.213 l'any 1379; Girona té 952 focs al primer recompte, 1.590 al segon i 957 al tercer; Tarragona, de 860 focs que mostra tenir el 1359, ascendeix a 1.366 el 1376 i davalla novament a 860 un parell d'anys més tard...» (pàg. 252 de la *Memòria del Congrés*, publicada a Madrid el 1959). És a dir: els fogatges són mal datats.

Iglésies reprèn el tema, que tracta exhaustivament, en una comunicació a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona, presentada el 1961: *El fogaje de 1365-1370* (vegeu Apèndix I, 11). La divideix en els apartats següents:

1) *Antecedentes*, on planteja el problema [Il·lustra que s'hi escolin errades com *VI Congreso de Historia* en lloc de *IV*, *Joaquín Llobet*, per *Llovet*, o *J. Pons Gurri*, per *Guri*]: l'autoritat de Pròsper de Bofarull (vegeu Apèndix II,

6) havia desorientat els investigadors durant un segle. Però Joaquim Llovet, estudiant la població de Mataró (vegeu Ap. II, 34 i 35) demostra que el fogatge suposat del 1359 per P. de Bofarull és posterior al 1377; J. Pons i Guri, en una circular (núm. 4, 1960) de l'Arxiu Històric i Museu Fidel Fita d'Arenys de Mar, el considera poc posterior al 1378, i, en canvi, el fogatge suposat del 1376, considera que és el de les Corts de Cervera de 1359-1360, en lloc del que creia Bofarull.

2) *Cifras de los fuegos de algunas poblaciones según las Cortes de Cervera*

Presenta una llista de viles confrontant els focs reials assignats pels fogatges de les Corts de Cervera, les Corts de Tortosa, i l'editat per Bofarull, ben diferent dels altres dos fogatges, que tampoc no coincideixen. Caldria corregir topònims com *Tohir* per *Tuïr* i *Sampedor* per *Santpedor*.

3) *Los titulares de los dominios feudales y la cronología del fogaje atribuido a 1359*

Els senyors feudals de molts pobles catalans que apareixen en el fogatge de Bofarull, hi exerciren jurisdicció més tard d'aquesta data. J. Llovet, estudiant el cas de Mataró, dóna com a data *post quem* la del 1377 (el primer treball on en parla, bé que publicat al Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics de 1954-1955, fou consultat a J. Iglésies el 1958). J. Pons i Guri, estudiant el vescomtat de Cabrera i el comtat d'Osona, conclou que el fogatge és del 1381. J. Iglésies, aportant dades d'arreu de Catalunya, admet com a dates extremes el 1365 i el 1381, inclinant-se, amb dubtes, per les tardanes. (Caldria corregir a la llista *Espluga Calva* per *L'Espluga Calba*, *Llussà* per *Lluçà*, i *Testamara* pel castellà *Trastámara*.)

4) *Sobre la cronología del fogaje inédito clasificado como de 1376*

J. Pons i Guri dóna una bona pista: el fogatge considerat tradicionalment del 1376 reproduïx exactament («permet de conèixer») el de les Corts de Cervera de 1359-1360. Iglésies s'aplica sagaçment a fixar-ne l'abast. Com que esmenta el «nombre de Cervera» (segons les Corts del 1359) i el «nombre de Tortosa» (les Corts de Tortosa del 1365), la data mínima ha d'ésser el 1365. El text explica que el nombre de Tortosa fou fixat per a la «imposició de la farina», que afectava exclusivament els focs reials. Sovint, però, només apareix un nombre, com de Tortosa. Iglésies opina que aquest nombre únic és el del 1359, perquè no valia la pena de recomptar novament els focs no reials. Addueix com a arguments anotacions com ara «Aquest loch no fou tocat», o bé «és par», sempre en comptes del nombre de Cervera, quan el sentit requerriria que figuressin a la columna del nombre de Tortosa. La davallada demogràfica del país en aquells anys, d'altra banda, resta ben reflectida en algunes vegueries. Així a Tortosa hom puntualitza: «Hi ha en la ciutat e en los fochs que han pagat ab ells en fogatge IIM VI. Però en la farina no han pagat, per ço com foren altra vegada comptats, sinó per MDC XII». L'argumentació passa pels canvis de titular a les «cases taxades», on sovint s'expressa la mort de qui en el recompte anterior figurava com a titular. Així a la vegueria de Lleida el fogatge inèdit fins a Iglésies diu que Alcanó, Sunyer, Alfés i Tabac pertanyen a «Johan de Barriach, ciutadà de Lleida», i el fogatge de Bofarull a «hereus d'En Johan de Barriach, quòndam ciutadà de Lleida» (en el text apareix puntuat «Barriach quòndam, ciutadà»). I conclou que, si bé aquests canvis predominen, sovint apareix el mateix titular en ambdós fogatges; ja que

la distància cronològica que els separa és sensible, però inferior a la durada normal d'una vida humana. (Caldria corregir el topònim *Tessa*, del Rosselló, per *Tesà*.)

5) *Otras comprobaciones*, que són dues: uns fogatges del Rosselló, el Conflent i el Vallespir, publicats per J. B. Alart (*M.B.* segons el text; vegeu Apèndix II, 0), que atribueix el primer a l'any 1354, i el segon al 1385. Iglésies admet aquesta datació, almenys com a vigència del fogatge darrer, però avança la data del primer fent-la posterior al 1358 i anterior al 1385, perquè el fa correspondre amb el barceloní de les Corts de Tortosa. El del 1385, en canvi, es correspondria amb el de Bofarull. (Les errades més importants són el topònim *Maurelles* per *Morellàs*, i la data 1447 d'un fogatge posterior en lloc de 1497 i *XVI* *siècle* per *XIV*.) I l'espinesa qüestió del comtat d'Osona, fundat el 1356 per Bernat de Cabrera, confiscat el 1364, i restituit el 1372; però el vescomtat de Bas, que n'era part integrant, no fou restituit fins el 1381 (segons F. Montsalvatge) si és que ho fou (J. M. Pons i Guri ho nega). Pel que fa a la resta del comtat, els textos introductoris semblen inserits a posta. Segons el fogatge inèdit «Los fochs següents són d'esgleya de la vegueria d'Osona, que eren de la casa tatxada del comte d'Osona», i segons el Bofarull (bé que aquests infòlios de l'antic comtat semblen un afegitó posterior), «Aquests lochs són d'esgleya de la casa tatxada del comte d'Osona e foren donats per scrit a la Deputació per en P. Franch qui en temps quel senyor Rey se pres la terra del dit comte cullí el fogatge per menut dels dits lochs», i efectivament, ambdós fogatges coincideixen en el detall. Això vol dir que el 1372, data de la restitució, és un terme *ante-post* entre el fogatge inèdit, que ha d'ésser anterior al 1372 i posterior al 1364 (o del mateix any), i el de Bofarull, que hi ha d'ésser posterior, i segurament també al 1382, data d'adquisició del castell de Palafolls que ja hi figura com dels Cabrera. El que fa estrany és que els focs del vescomtat de Bas no hi figurin també, si és que havien estat restituits el 1389, ni tampoc com del rei. Apareixen com a focs d'església al bisbat de Girona.

6) *El fogaje de 1378*

Hi ha dues còpies d'un fogatge datat clarament el 1378 i distribuït per bisbats. Llàstima que es limiti territorialment, igual que els fogatges per vegueries, a la Catalunya administrativa i al País Rossellonès tradicional! Fins i tot la part aragonesa i la catalana de ponent és exclosa de la diòcesi de Lleida, i, de la de Tortosa, la part catalana de ponent i la valenciana.

Iglésies hi ha recomptat 78.114 focs, similars als que ha trobat al text de Bofarull: 79.079 focs (excloent-ne, entre les cases taxades, el comtat d'Osona, que no apareix al fogatge datat el 1378). Aquesta diferència, que, excloent dels recomptes les cases taxades es redueix a 765 focs, poc més d'un u per cent, s'explica, gairebé totalment, per errades mecàniques. Això el porta a concloure que el fogatge de Bofarull no és més —deixant de banda les cases taxades, els nombres de les quals gairebé coincideixen en tots dos recomptes— que la distribució per vegueries del fogatge del 1378, resumit per bisbats. Només l'apèndix que conté el comtat d'Osona introdueix en el text de Bofarull un element supletori i posterior d'uns anys. Una altra diferència és que alguns termes, sobretot del bisbat de Barcelona, apareixen ben desglossats en el fogatge per bisbats i englobats amb un sol nombre en el de Bofarull. (Només cal corregir, al final de la nota de la pàgina 268, *Deducidos unos y otros*, per *Sumados*.)

7) *Sobre la cifra total de la població catalana en 1365*

És una altra mostra del primfilament estadístic de Josep Iglésies. Parteix de la xifra que ja havia establert el 1957 per al fogatge inèdit: 95.868 focs. Comprova ara la inexactitud de l'encapçalament dels focs del bisbat de Girona: «Nombre de focs qui són en la Ciutat e Bisbat de Girona, vegueries de Camprodon e de Besalú o Batlia de Figueres, lo qual és així segons lo nombre de Cervera, de Tortosa, així Reyals, franquers, aloers e de ciutadans (*ciutadana* en el text) e homes de vila, encara de Nobles e de cavallers ab les cases taxades del senyor Comte de Empúries, Rocabertí e Dosona». Aquestes cases taxades no hi apareixen. Iglésies suposa que les taxes eren les mateixes del fogatge de Bofarull i afegeix al fogatge que edita 4.600 focs per al comtat d'Empúries, i 1.600 per al de Rocabertí o Peralada. Pel que fa al comtat d'Osona, la més gran part ja són inclosos al fogatge inèdit, però n'hi manquen 981 (inclosa la vila de Vic), detallats per Bofarull a més dels de l'apèndix; 296 més del vescomtat de Bas, 100 del vescomtat de Castellbò, i 623 (deduïm per substracció) de la batllia de n'Orri i diversos. En rasat, Catalunya, sense les Marques de Ponent, ni Andorra, ni la Vall d'Aran (no incorporada formalment fins el 1839) ni la Fenolleda, comptava 104.069 focs.

Iglésies fa observar que en realitat eren més: no és segur que els 2.006 del vescomtat de Cabrera siguin inclosos en la xifra esmentada; i és segur que hi manquen els focs d'eclesiàstics, els de cavallers, de funcionaris i altres d'exempts, avaluables de 5.000 a 10.000. Però, observa també Iglésies, com que tampoc no apareixen als altres fogatges, més val prescindir-ne per a efectes de comparació. (Possiblement calgui corregir, entre els «Fochs d'esgleya e de cavallers» de la pàgina 273, *castell de Mayà* per *castell de Maya* (Malla), i *castell e parròquia de Muntet* per *c. e. p. de Múnter*.)

8) *Movimiento demogràfic entre 1365 y 1385*

La xifra obtinguda, que respon segurament al període 1365-1370, revela que en el breu lapse de tretze a quinze anys (fogatge del 1378, en vigor el 1385) la part coneguda de Catalunya perdé 20.898 focs, és a dir, un 20 % i restà amb 83.171. Iglésies explica un despoblament tan dramàtic com a conseqüència de les mortaldats i pestes que, entre el 1362 i el 1381 anaren aprofundint el fossar obert per la Pesta Negra del 1348, just quan els supervivents entraven en una fase procreadora.

9) *Las divisiones administrativas*

La unitat territorial i estadística era la vegueria, però les vegueries de 1365-1370 no coincidien amb les del 1304, transcrits per Francesc Carreras i Candi. Una diferència, diríem, nacional, és que de la vegueria de Lleida se n'havien exclòs Fraga i fins pobles de la Ribera de Cinca, avui aragonesa. Quant al nombre de vegueries, havien desaparegut les vegueries de sa Ral (inclosa en la de Girona), de Camarasa (en la de Lleida), i de Castellbò i Urgellet (en la de Cervera); en canvi, la reunificació amb el regne de Mallorca feia reaparèixer la vegueria del Rosselló, el Conflent i el Vallespir, que no hi figuraven el 1304. Pel que fa als límits interiors, les diferències s'expliquen per l'adscripció diferent d'algunes cases taxades: el comtat de Prades passa de la vegueria de Tortosa a la de Montblanc; la part ampliada de la casa de Cardona, de la vegueria de Manresa a la de Cervera; i el comtat d'Osona i les altres terres dels Cabrera passen en part de la veguera de Girona a les de Vic i de Barcelona.

Iglésies calcula una superfície fogatjada de 34.928 km²; recompta entre les 14 vegueries 102.069 focs (fan de mal atribuir els 2.000 focs que manquen

a l'antic comtat d'Osona i d'altres), que corresponen a 2,92 focs per km². Les vegueries més extenses són ara les de Girona (amb el bisbat, la sots-vegueria de Besalú, la vegueria de Camprodon, la batllia de Figueres, i els comtats d'Empúries, de Rocabertí i d'Osona, aquest teòricament): 4.382 km²; i de Lleida (amb el comtat d'Urgell i el Marquesat): 4.241 km². Les de més població absoluta són la de Girona amb 17.656 focs, Lleida amb 12.566, i Barcelona (i el Vallès) amb 12.240; aquesta és la de més densitat (6,45 focs per km²), seguida de Tàrraga (amb la casa d'Anglesola, 5,18 focs) i Tarragona (i el Camp, 4,98 focs). Les altres nou vegueries eren les de Vilafranca (i el Penedès), Cervera (i la casa de Cardona), Montblanc (amb el comtat de Prades i el Priorat de Catalunya), Pallars (amb el comtat i amb les cases d'Abella, d'Erill i de Bellera, que apareixen depenent conjuntament de Lleida i del Pallars), de Perpinyà o del Rosselló, el Conflent i el Vallespir (amb el bisbat d'Elna, el priorat d'Espirà i el vescomtat d'Illa i de Canet), la de Puigcerdà o de Cerdanya i el Baridà (amb el vescomtat de Castellbò), la de Manresa (amb la de Berga o Berguedà, la sots-vegueria de Moià o Moianès, la casa de Peguera, l'honor de La Portella i l'honor de Bagà i baronia de Josa), la de Tortosa (amb la Castellania d'Amposta), i la d'Osona, Ripoll i el Ripollès (amb l'antic comtat d'Osona).

10) *Las «cases taxades»*

En el preàmbul Iglésies (que insisteix, suposem que per la pressió «espanyolista» que patia l'Acadèmia de Ciències de Barcelona el 1961, en la distinció entre una Catalunya «estRICTA» i un «conjunt català»), fa observar que les entitats de població no taxades són 1.230 en el fogatge que estudia i 1.875 en el de Bofarull. Aquest increment d'un 52 % en tan pocs anys es deu haver d'explicar bàsicament per un major detall documental, puix que la població minvava. A més, Iglésies diu que la tendència del segle era més aviat de suprimir les cases taxades, i que en el fogatge del 1497 ja no hi ha interès a discriminar les cases taxades. Hem sumat els focs taxats en tots dos fogatges: el que era inèdit en té 28.533, i l'editat per Bofarull, suposant invariades les taxes que Iglésies no comenta, 21.915. Aquesta minva de focs estaria d'acord amb la minva general de Catalunya, xifrada en un 20 % per Iglésies. Deixant de banda «alguna batllia de la casa de Cabrera», les cases taxades principals eren 16:

1. — La Castellania d'Amposta, dels hospitalers. Centrada originàriament en el castell d'Amposta, la vila formava part del terme major de Tortosa. La Castellania comprenia les comandes de Miravet, nou centre administratiu, Horta de Sant Joan, Ascó i Ulldecona (el text parla de cinc: potser sobreentén la del castell d'Amposta, perquè no sembla que es refereixi a la de Vilalba dels Arcs i menys encara a la de La Sénia; manca el fogatge «per menut», que ho podria aclarir). S'estenia per Terra Alta, la Ribera d'Ebre i Montsià.

2. — El comtat de Prades, administrat des de Falset. S'estenia pel Priorat, la Ribera d'Ebre, el Camp Baix i Alt, i la Conca de Barberà.

3. — El comtat d'Urgell, administrat des de Balaguer. S'estén per la Noguera i l'Urgell.

4. — El comtat de Pallars, centrat a Sort, s'estenia pels dos Pallars i l'Alta Ribagorça.

5. — El comtat d'Empúries, la més poblada de les cases taxades (4.600 focs, 10,2 per km²), centrat a Castelló, s'estenia pels dos Empordans.

6. — El vescomtat de Castellbò s'estenia per l'Alt Urgell, el Pallars Sobirà, les dues Cerdanyes, Osona, el Baix Llobregat i el Vallès Occidental.

7. — El vescomtat de Cardona, la més extensa de les cases taxades (1.578 kilòmetres quadrats), s'estenia pel Solsonès, la Segarra, Anoia, Bages, l'Alt Camp i l'Alt Penedès.

8. — El vescomtat de Rocafort o de Peralada, centrat en aquesta vila (en el text, *Perelada*), s'estenia per l'Alt Empordà.

9. — El marquesat de Camarasa, s'estenia per la Noguera i el Pallars Jussà. Iglésies opina que hi ha alguna errada en el seu fogatge, puix que li atribueix 3.300 focs i en el de Bofarull només en recompta 700.

10. — La baronia d'Abella, al Pallars Jussà.

11. — La baronia d'Escornalbou, al Baix Camp i el Priorat; se centrava a Vilanova d'Escornalbou.

12. — La casa de Bellera (*Ballera*, en el text), s'estenia pels dos Pallars, com

13. — la d'Erill, centrada a l'Alta Ribagorça.

14. — La casa d'Anglesola tenia les terres al Segrià i l'Urgell.

15. — La casa de Peguera, al Berguedà i al Bages.

16. — I el Priorat de Catalunya administrava les terres dels hospitalers discontinúes, esparses per tot el país, fora de les terres de l'Ebre, agrupades a la Castellania d'Amposta.

11) *Las comarcas*

Iglésies exposa honradament les dificultats que ha trobat per a confeir els càlculs de població comarcal. Unes vegades no hi ha dada, i la supleix per la d'un fogatge del mateix segle (separats per menys d'una generació, com s'ha dit); si li manca, no gosa recórrer al fogatge del 1497, massa distanciat. A vegades hi ha una sola dada per a tota una regió, la de l'Ebre, impossible de destriar amb seguretat. Finalment, les cases taxades, quan en posseïm dades de població admissibles, cavalquen damunt comarques distintes i cal assignar la totalitat a una d'elles. El resultat de les correccions de xifres a què es veu obligat el nostre investigador és el següent. Per a unes comarques cal prescindir d'una part de la superfície; Baix Llobregat, els dos Vallès, Alt Penedès i Garraf, Garrotxa, Gironès i Selva; Alt Camp, Baix, i Conca de Barberà; Ribera d'Ebre; Ripollès, Berguedà, Bages i Anoia, Garrigues, Segrià i Urgell, i el conjunt del Pallars. A unes altres cal afegir-hi terres que no els pertocuen: Maresme; conjunt de l'Empordà; Tarragonès; Baix Ebre; Osona; Noguera; Alt Urgell. En algunes cal completar els focs comptats: els dos Vallès; l'Empordà; Osona i Ripollès; Noguera i Urgell; conjunt de la Cerdanya; Alt Urgell i Pallars. Les xifres d'algunes comarques (Priorat; Terra Alta i Montsià; Solsonès; Segarra) apareixen incloses o distribuïdes entre d'altres. Finalment, com que els límits de ponent són els de la Catalunya administrativa, la part d'Alta Ribagorça oriental s'inclou en el Pallars Jussà, i resten retallades per ponent la Terra Alta i la Ribera d'Ebre. (Una errada d'impremta que es repeteix és la forma *Renillars* per *Rellinars*.)

12) *La densidad de población comarcal*

Un cop adaptades la superfície i la població a la informació obtinguda, les àrees comarcals més extenses són el Pallars (2.874 km²), la Noguera (2.062) i l'Empordà (2.018), i les més reduïdes el Capcir (180 km²), el Barcelonès (157) i la Ribera d'Ebre (155). La població màxima és la de l'Empordà (9.191 focs), seguit de la Noguera (7.803) i el Barcelonès (7.485), i la mínima la de la Ribera d'Ebre (173 focs) i el Capcir (180). Pel que fa a la densitat resultant, si exceptuem el Barcelonès (47,57 focs per km²), els contrastos són molt moderats, entre un i sis focs/km².

Iglésies distingeix cinc regions de població. Una, de més de tres focs per quilòmetre quadrat, al llarg dels eixos Barcelona i Tarragona-Lleida, que comprèn, a més del Barcelonès, el Maresme, Baix Llobregat, Garraf, Alt Penedès, Anoia, Camp de Tarragona, Conca de Barberà, Urgell, Segarra, Noguera i Segrià. Un segon grup és el del nord-est, centrat a la regió de la tramuntana: Rosselló-Vallespir-Empordà-Gironès-Garrotxa, també entre 3 i 6 focs/km². Entre ambdues regions se n'estén una de densitat mitjana (2-3 focs/km², centrada a la Muntanya Oriental humida: Cerdanya i Conflent, Ripollès i Osona, Selva, els dos Vallès, Bages. Finalment, hi ha dues regions poc poblades (1-2 focs/km²): la del Pirineu i el Pre-pirineu centrals (Pallars, Alt Urgell, Solsonès i Berguedà), i la conca de l'Ebre (Garrigues, Priorat, Ribera, Baix Ebre, Montsià i Terra Alta).

13) *Tendencia de los fuegos reales entre 1359 y 1365*

Malgrat els pocs anys que separen les Corts de Cervera i de Tortosa, la minva de població hi és sensible. Entre les viles i ciutats, només augmenta la de Barcelona (1,5 %), i en canvi Cervera i Perpinyà perden un 20 % cada una, Puigcerdà un 24 %, Igualada un 35 %... Mentre les vegueries de Barcelona i Tarragona encara es defensen, la de Vilafranca del Penedès minva un 16 % d'un fogatjament a l'altre, la de Perpinyà un 17 %, la de Tortosa més d'un 19 %, la de Cervera un 20 %. El despoblament és esfereïdor. (En toponímia s'ha esmunyit *Fluilà* en lloc de *Fuyllà* [Fullà].)

14) *Errores a que puede inducir una lectura simple de las cifras de fuegos atribuidas a algunas ciudades*

En algunes capitals administratives les xifres dels fogatges oscil·len estranyament. Iglésies en compara la població de les distintes entitats que les componen, i que sovint només apareixen detallades en un dels tres fogatges, i aconsegueix d'explicar les anomalies perquè els nombres no detallats es refereixen també a vegades al «terme major» o «general», i d'altres al «terme menut». Les viles estudiades són:

a) Tarragona: 1.366 focs en el fogatge de 1365-1370. 860 en el del 1378, i 1.127 en el de Bofarull (1378-1385). És que en el del 1378 no hi són compreses «les faldes», que inclouen, a més de la resta de l'actual municipi de Tarragona els de Botarell, Constantí, el Milà, els Pallaresos, el Rourell, Vila-seca de Solcina i part d'altres de les tres comarques del Camp, amb 436 focs més (199 a Constantí).

b) Tortosa, amb 2.006 focs en 1365-1370 (dels quals només 1.621 paguen impost «en la farina»), i 1.456 en els posteriors: 991 a la ciutat, i els altres a la resta del municipi actual, als d'Aldover, Amposta, Benifallet, Alfara dels Ports, la Galera del Pla, Godall, Paüls dels Ports, el Perelló, Roquetes, Tivenys i Xerta, i, en general, tot el Baix Ebre i part del Montsià.

c) Montblanc, amb 601 focs en 1365-1370, 604 en el del 1378 i 610 en el de 1378-1385; d'aquests dos darrers, en consten 457 a la vila, i els altres a la resta del terme actual i al de Blancafort.

d) Lleida passà de 2.234 focs en 1365-1370 a 1.586 en els fogatges posteriors. Però englobaven tot el «consell general de la paheria»: 1.213 focs a Lleida ciutat i els 373 restants escampats pel terme actual i per d'altres: Els Alamús, Almacelles, Bell-lloc d'Urgell. Les Borges Blanques, Torres de Segre, Vilanova d'Alpicat... pertanyents al Segrià i les Garrigues.

15) Distribución de fuegos según la naturaleza de su condición feudal

Sobre el total de 102.069 focs recomptats, Iglésies troba que els aloers només representen un 0,7 %. Inexistents a la majoria de vegueries, només a la de Girona assoleixen un 2,9 %. Els focs de ciutadans amb prou feines si superen un 4 %. Inexistents a la meitat de les vegueries, només pesen a les de Cervera (14,45 %) i Barcelona (14 %). A la Catalunya d'aleshores predominaven els focs de nobles i cavallers (38,4 %), malgrat que fossin inexistents a la vegueria de Tortosa. Aquest predomini era aclaparador a les vegueries de Pallars (83,9 %) i Lleida (79,5 %, molt fort a les de Tàrraga (60,1 %) i Girona (51,5 %), i no comptava a la de Tarragona (3,9 %). Els focs eclesiàstics, malgrat que es tractava de jurisdicció i no hi eren compresos ni els sacerdots ni els religiosos dels convents, eren nombrosos (25,9 %): molt elevats a la vegueria arquebisbal de Tarragona (91,7 %), també predominaven a les de Tortosa (57,4 %), gràcies a la Castellania, i de Montblanc (50,2 %), gràcies també als hospitalers i als cistercencs de Poblet. Els mínims apareixen a les de Lleida (2,4 %) i de Puigcerdà (4,2 %). Finalment els focs reials eren un 30,9 %. Predominaven a les vegueries de Barcelona (59,6 %) i Perpinyà (50,4 %), i relativament a les de Puigcerdà (49,6 %) i Vic (47,9 %). Els mínims es troben a les de Pallars (2,75 %) i Tarragona (4,4 %).

Apèndix

Conté en quaranta pàgines la relació dels focs segons els nombres de Cervera i de Tortosa. Dins cada vegueria s'especifiquen els focs de cada naturalesa per localitats. Si alguna cosa havíem de demanar per facilitar encara més la comprensió al lector, fóra l'equivalència moderna dels topònims, a vegades corresponents a un despoblat actual. I, en el text, la introducció sistemàtica d'accents i dièresis que, en un idioma com el nostre, ajuden fins i tot a no alterar les vocals.

ESTUDIS SOBRE EL SEGLE XVI

Sobre el llarg període en què regnaren a Catalunya els Trastàmars i els Austries només posseïm tres fogatges prou acostats (del 1497 al 1553), que Iglésies estudia en cinc treballs que coneguem: *El poblament de Catalunya en els dies de Pere Gil*, inclòs a *Pere Gil, S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya* (vegeu Apèndix I, 1); *El poblament de Catalunya en el segle XVI* (vegeu Ap. I, 3); *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI* (vegeu Ap. I, 4); *El poblament de la comarca d'Igualada en els temps de Ferran el Catòlic* (vegeu Ap. I, 13); i *Com es feia un fogatge* (vegeu Ap. I, 18), que es refereix al de 1496-1497 i que comentarem en primer terme, a base de fragments transcrits per l'autor, i que no ens sabem estar de copiar:

1) Com es feia un fogatge

Les Corts de Tortosa del 1496 acordaren d'oferir al rei soldats per a la guerra de França, i per tal de mantenir-los «ha imposat la dita Cort alguns drets e fogatge de deu sòlidos per foch sobre quiscun cap de família del dit Principat a quatre anys». «E per nombrar los fochs e caps de família del dit principat la dita cort elegí divuit persones, sis de quiscun stament, qui, amb los escriptes elets per la dita cort, fessen la dita numeració segons forma de la comissió a ella donada.» «A les quals divuit persones és feta comissió segons

la forma e compartiment de elles davall conegut de anar a fer la numeració de tots los focs de qualsevol condició que sian poblats e habitants en lo Principat.» Es comprometen a «personar-se en les ciutats e a totes les viles e lochs de nombre de cent focs e de dit nombre en amunt. E per la dita numeració en les altres parts faran la congregació de les viles e parròquies del dit Principat en alguna vila e loch, que serà més fàcil a la congregació dels lochs, que congregar hi volran, segons los serà vist més còmodament se puga fer e més prompta», «convocaran aquelles viles e parròquies de les vegueries e hon estan, segons dit és, faran treure als jurats, balles, rectors e vicaris de les dites viles e parròquies lo nombre verdader de tots los focs de les persones dels staments eclesiàstichs, militar e real, e qualsevulga altres poblats en dites viles, lochs e parròquies. Los quals jurats, regidors, balles, rectors o vicaris havèn prestat, ço és, los eclesiàstics, sacrament, e los laychs, sacrament e homenatge e tots ohida sentència de ver, promulgada per aquells eclesiàstics que han a fer la dita numeració, als quals sta donada potestat de poder promulgar aquella per aquest acte tant solament, que treuran e donaran la verdadera nòmina de tots los focs poblats en aquelles ciutats, viles, lochs, térmens e parròquies». «Íbem (...) ordena la dita Cort que si's morien en algunes ciutats, viles, lochs, térmens e parròquies de les vegueries e parts hon se ha fer dita numeració e encara si per causa de la guerra era vist que los que eren comissionats, còmodament e segura no poder anar a fer una numeració en algunes parts de les terres frontereres (...) en tals casos (...) havèn semblant de fer venir los fogalers e habitants de les ciutats, viles e parròquies e térmens damunt dits (...) ahon se mòrien encara que fossin de cent focs o per cent en amunt a aquelles ciutats, viles, lochs, térmens e parròquies ahon més còmodament veuran e coneguen la dita numeració deure poder-se fer...»

Les divuit persones foren distribuïdes en sis ternes per a empadronar, respectivament: 1) les vegueries de Barcelona, Vic, Manresa-Berga, i Vilafranca; 2) vegueria de Girona, sots-vegueria de Besalú, i «Camprodon e les muntanyes»; 3) comtats de Rosselló i Cerdanya; 4) vegueries d'Urgell i Pallars, Balaguer i Agramunt; 5) vegueries de Lleida, Tàrraga, Cervera i ducat de Cardona; 6) i vegueries de Tarragona, Montblanc, Tortosa, comtat de Prades i baronia d'Entença. Iglésies detalla les peripècies del fogatjament realitzat per aquesta sisena terna.

A la vegueria de Tarragona, després de complimentar les formalitats establertes, es traslladen personalment a les ciutats i viles de cent focs per amunt: Tarragona, Constantí, Reus, Cambrils de Mar, La Selva del Camp, Alcover, Valls i Riudoms. I a cadascuna citen els representants d'un grapat de localitats, que acuden sol·licitats al requeriment dels comissionats de la Diputació i del General de Catalunya. Però, com que a La Selva hi ha pestilència, els seus representants són citats a Alcover. A la vegueria de Montblanc les viles de més de cent focs són Montblanc, Sarraí, L'Espluga de Francolí i L'Albi. Hi van els representants dels pobles, llevat els de l'honor del monestir de Poblet, que alleguen llur pertinença a la vegueria de Lleida, més llunyana. Els del comtat de Prades foren citats a la vila de Prades, llevat els que pertanyien a la cartoixa d'Escaladei. Els de la baronia d'Entença a les viles de Falset, Garcia, Móra d'Ebre i Tivissa. I els de la vegueria de Tortosa a Tortosa, Ulldecona, Gandesa, Batea i Ascó, però resten en blanc els llocs que havien de compareixer a aquesta vila.

En unes consideracions finals, Iglésies valora ben positivament, que es diria avui, l'activitat dels fogalers. Observa amb finor el respecte que mereixen les seves persones i la seva tasca i que volen palesar la separació de funcions amb les autoritats reials, eclesiàstiques o militars, constituint-se fora de llurs

locals, l'intent de defugir, en alguns casos, el fogatjament, com sembla el cas del monestir de Poblet; el rigor amb què són comprovades les localitats despoblades i n'apareixen inscrites de noves (aquestes, en el fogatge del 1553); la impossibilitat d'eludir el recompte per als focs eclesiàstics o militars; però la possibilitat que en tenien els focs reials, bé que no considera que, per les penes morals (sagrament) i altres materials que els podia reportar, en fessin més ús, malgrat les finalitats fiscals dels fogatges, que els ajuntaments actuals a l'hora d'empadronar.

2) *El poblament de Catalunya en els dies de Pere Gil*

És el primer treball demogràfic publicat per Iglésies (1949). Després d'unes consideracions sobre els tres fogatges complets, amb la mateixa limitació territorial que els del segle XIV (sense Andorra, ni la Vall d'Aran, ni les Marques de Ponent), presenta una relació de municipis amb un centenar de focs com a mínim (baixa a 90 per a la Catalunya del Nord). S'hi escolen algunes errades numèriques, rectificades a les publicacions posteriors de l'autor, i, a la pàgina 121 de l'obra, la data 1359 en lloc de l'establerta posteriorment (vegeu II: *Iglésies i la població de Catalunya al segle XIV*) pel mateix Iglésies en 1378-1381, i on diu el desequilibri actual, on el Principat veu concentrada *la meitat*, pel cap baix, de la seva població en una sola ciutat, ha de dir *un terç*. El fet de mancar la població de Barcelona el 1553 condueix Iglésies a facilitar dades sobre l'evolució de la ciutat: 7.160 focs el 1464, que estima en 35.800 habitants, i els Anuaris Estadístics de Barcelona, a base de 4,5 habitants per foc, en 32.220; el 1497, 5.731 focs; el 1515 i potser el 1553, 6.432 (a les publicacions següents, l'autor rectificarà aquestes xifres); i el 1657, 64.000 habitants, que devien ésser 12.800 focs.

Tot seguit ens informa sobre la població total, el pes de la capital i les viles principals, els focs eclesiàstics (un 6 % exclosa Barcelona ciutat); els moros, que ja no apareixen en aquest fogatge, i els nobiliaris (exclosa també Barcelona, un 0,8 %). Pel que fa a les viles, els focs eclesiàstics són abundosos a les que tenen bisbe, com Elna (30 %), La Seu d'Urgell: (27 %), Girona (15 %), Lleida (13 %), Tarragona i Vic (12 %), Tortosa (10 %); i a d'altres, amb monestirs i canòniques: Arles (19 %), Ripoll (18 %), Guissona (16,5 %), Tremp (14 %), Cardona (13 %), Puigcerdà i Vinçà (*Vinca* en el text) (12 %), etc.; i migrants a viles mercaderes, com Valls i Reus (4 %).

Finalment, recorda que Pere Gil parla dels «regalats» de Barcelona, estiujants que ja el 1497 tenen torres fins a Sant Feliu de Llobregat, a Badalona i a l'Hospitalet de Llobregat, a Sant Andreu de Palomar, a Sants i a Sant Martí de Provençals, on eren més nombroses que els habitatges.

3) *El poblament de Catalunya en el segle XVI*

És l'obra bàsica sobre aquest període, guanyadora del Premi Francesc Cambó 1952 de l'Institut, i resumida parcialment per l'autor a *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI*. Té l'interès de presentar les grans línies del que en podríem dir «mètode Iglésies d'exposició demogràfica».

4) *Per collectes*

Unitats censals-fiscals que aplegaven els focs reials d'una vegueria, els eclesiàstics, o bé una casa taxada. N'hi ha un màxim de 32, mai no coincidents en dos dels tres fogatges estudiats. Iglésies, que comença presentant les fonts, observa que el més inexacte és el del 1497 (hi troba 367 focs comptats dues

vegades i 2.664 d'omesos); en el del 1515 en sobren 68 i en manquen 3.918, i en el de 1553 en sobren 19 i en manquen 7.110, incloent-hi la ciutat de Barcelona. En el del 1497 apareixen 22 collectes, de les quals la de Girona assoleix 12.700 focs i la de Ripoll només 285. En el del 1515, de 26 collectes, la de Girona (menys extensa que abans) en té 9.142 i, a l'altre extrem, 269 la de Ripoll i 297 la de la Seu d'Urgell. I el 1553, de 29 collectes, la de Girona té 10.839 focs, la de Ripoll desapareix, i la nova de Poblet en té 369.

5) *Taula comarcal*

Després d'una minuciosa «discriminació» dels focs «fogatjats», Iglésies arriba a establir per al conjunt de Catalunya 63.234 focs el 1497, 66.489 el 1515, i 72.318 el 1553. Al revés que la segona meitat del segle XIV i tot el XV, doncs, la tònica de la primera meitat del XVI és de recuperació.

Per comarques, la xifra més alta corresponia al Barcelonès amb 6.440 focs i a la collecta del Rosselló (amb el Vallespir), 6.466; el 1515 el Barcelonès n'aplegava 7.038, i el Rosselló amb el Vallespir 5.826; i el 1553 se'n fogatjaren 6.963 al Barcelonès (inclosos 6.396 de Barcelona, segons un quadern posterior basat en el mateix fogatge) i 4.421 al Rosselló amb el Vallespir. Les guerres amb França expliquen la gran davallada de la població rossellonesa i vallespirana. El 1497 els mínims de població eren enregistrats al Baix Penedès (282 focs) i al Garraf (264), i a l'Alta Cerdanya (274 focs sense el Capcir), que el 1515 en registraren 311, 275 i 289, respectivament; i el 1553, 362, 408 i 330, amb una recuperació notable.

Seguint la divisió regional de la Generalitat, de la qual Iglésies és un veritable campió, les regions més poblades el 1497 són la II (Girona), amb 12.241 focs, i la I (Barcelona), amb 11.126, que el 1515 enregistraren 12.571 i 12.121 focs, respectivament, i 13.801 i 12.802 el 1553. La més despoblada el 1497 és la V (Tortosa), amb 2.674 focs, que passen a 3.034 el 1515 i a 2.986 el 1553.

6) *La densitat de població*

En una nota al peu de la pàgina 7 reconeix honestament que «el primer fogatge català que dóna ensems relació de focs i d'habitants pertany al segle XVIII (1716-1718) i contradiu la norma universal [no ens ho sembla tant] (...) a cada foc li corresponen 5 ànimes (...) cada foc solament en representaria unes 4... mantenim la norma universalment admesa de 5 ànimes per foc...», encara que la comprovació sigui posterior en dos segles als censos de què parla Iglésies. Comentarem exclusivament les xifres de focs, que eren per al conjunt de Catalunya d'1,78 per kilòmetre quadrat el 1497, el 1515 d'1,87, i de 2,03 el 1553.

La comarca més densament poblada després del Barcelonès (40,935 focs per km² el 1497, 44,8 el 1515 i 44,26 el 1553) és el Baix Empordà (4,2 focs/km² el 1497; 4,26 el 1515, i 4,56 el 1553), juntament amb el Tarragonès (3,5 focs/km² el 1497, 4,15 el 1515, i 5,2, passant al segon lloc, el 1553), el Gironès (3,79 focs/km², 3,94 i 4,395, respectivament), i el Maresme (3,27, 3,43 i 4,09 focs/km²). I les més despoblades, el Berguedà (0,45 focs/km², 0,6 i 0,835), el Pallars Sobirà (0,67, 0,69 i 0,77 focs/km²), i el Montsià (0,76, 0,82 i 0,89). La regió més poblada és naturalment la I (4,5 focs/km², 4,9 i 5,17), i la més despoblada la IX (la Seu d'Urgell-Tremp, exclosa la Vall d'Aran: 0,78, 0,76 i 0,87 focs/km²).

7) *Ascens i retrocés del poblament comarcal*

El ritme de creixença s'alenteix del període inicial, encara sota Ferran II (1497-1515: 180,83 focs per any) al que s'allarga fins a mitjan segle (1515-1553),

ja sota un Àustria: 153,39 focs. Les comarques que creixen més són durant el primer període el Barcelonès i el Segrià (33,22 focs cada any), que sumen més d'un terç de l'increment global, i durant el segon l'Alt Camp (16,87 focs per any). I les minves més considerables les proporciona el bloc Rosselló-Vallespir-Conflent, amb 36,33 focs anuals durant el primer període i 39,37 durant el segon. Per regions donen la creixença més alta la VIII (Lleida) amb 67,45 focs per any, i la I amb 55,28, durant el primer període, i durant el segon, la III (Tarragona) amb 36,34 focs per any, i la II (Girona) amb 32,37. Les minves més fortes corresponen naturalment a la regió de Perpinyà, que podríem anomenar x: perd 35,5 focs cada any del primer període i 38,29 cada any del segon.

8) *El poblament segons l'altitud*

Ocupa a partir d'aquest treball un lloc en la metodologia d'Iglésies. Gosaríem proposar, però, que d'ara endavant no siguin adoptats uns llindars altitudinals (cada 250 metres) que deixen un regust mecanicista, d'una mica de simetria aritmètica. Ens sentim partidaris de la gradació altimètrica que el mestre Pau Vila havia proposat el 1938 per a l'espai català, amb uns llindars ben significatius: 200, 600 i 1.200 metres alt. Fins a 200 metres alt s'estenen les planes òptimes per a l'agricultura intensiva, la gran indústria i els transports massius; 600 metres és el límit entre els conreus mediterranis més típics (vinya i olivera, ametller i, fins fa poc, figuera), i els de muntanya baixa i mitjana; a 1.200 metres comença la veritable muntanya, que ha viscut tradicionalment de la ramaderia i l'explotació forestal, a les quals s'han afegit les obres hidroelèctriques i el turisme i similars.

Segons el recompte d'Iglésies, a les planes inferiors a 250 metres alt de la Catalunya administrativa (un altre mutilament territorial) hi vivia el 1497 el 54,7 % de la població, especialment al Barcelonès i, en general, a les dues primeres regions. El 1515 era un 55,26 % i el 1553 un 53,93 %. Als planells entre 250 i 500 metres alt, el 1497 hi vivia un 20,08 % de la població, especialment a la Noguera i l'Urgell i, en general, a la regió VIII. El 1515 eren un 21,03 %, i el 1553 un 21,42 %. Les terres entre 500 i 750 metres alt sostenien un 13,75 % de la població el 1497, especialment a la Segarra i a Osona, si bé en conjunt la regió més poblada és la VII (Manresa). El 1515 la participació era d'un 13,96 %, i el 1553 d'un 14,48 %. A partir d'aquesta altitud (750 m) la tendència poblacional es capgira i les terres altes, ben poblades fins aleshores, tendeixen a despoblar-se, si més no relativament. Les situades entre 750 i 1.000 metres d'altitud hostatgen un 5,16 % de la població l'any 1497, en primer lloc a Osona i el Ripollès, i a més a la regió IX (Tremp-La Seu d'Urgell). El 1515 aquesta població és un 4,57 %, i el 1553 un 5,05 % (Pallars Jussà a més d'Osona-Ripollès). A muntanya, en general per sota dels 1.250 metres, hi vivien el 5,57 % de les famílies el 1497, sobretot a la Baixa Cerdanya, a la resta de la regió VI i a tota la IX. El 1515 eren un 5,15 % i el 1553 un 5,08 %.

9) *Els focs moros*

Cal sospitar que no apareixen tots els que hi havia: és inversemblant que el 1553 haguessin desaparegut completament, i que de les tres collectes que n'enregistraren el 1497 (Lleida, Tortosa i la Cartoixa), el 1515 només en restessin a la primera. Hi podem afegir el testimoni d'Iglésies sobre Benissanet, on el fogatge del 1497 no enregistra focs sarraïns, però sí noms de moros com a caps de foc.

Els focs inscrits com a moros el 1497 són 695, repartits entre la Ribera d'Ebre, el Segrià i el Baix Ebre. Molt pocs a les ciutats de Lleida (2,8 %) i

Tortosa (4,8 %), són nombrosos a alguns pobles del Baix Ebre (Benifallet, Tivenys) i la Ribera (Móra, Garcia, Flix, Tivissa), i majoritaris a Vinebre (55,3 %), Ascó (135 focs, el 82,3 %), Miravet (96,6 %), Aitona (72,4 %) i Seròs (72,1 %, que el 1515 arriben a 124 focs, el 78 % de les llars).

10) *Les principals poblacions*

El 1497 Barcelona, amb els seus 5.847 focs, ja representava el 9,24 % de la població de Catalunya i la seguien Perpinyà (2.967 focs), Tortosa amb el seu terme (1.006), Girona (985), Lleida amb el seu terme (873), Vic (592), Tarragona (579), Balaguer (467), Cervera de Segarra (449), Puigcerdà (403) i, fins a 300 focs (la segona taula estadística diu de 300 a 400, però aplega els que en tenen fins a 500) Castelló d'Empúries a l'Alt Empordà, Reus, Montblanc, Vilafranca del Penedès, Ulldecona al Montsià, Solsona, Manresa, i Elna al Rosselló. El 1515 el pes de Barcelona s'havia consolidat (9,67 %), però havia minvat el de Perpinyà, amb 2.745 focs, el de Vic (560), Balaguer (417), Puigcerdà i Elna (la proximitat a una frontera hostil). En canvi Lleida havia passat a tercer lloc (1.184 focs) i havien ascendit a 300 focs i escaig Valls, Olot amb el terme i La Selva del Camp (Baix Camp). El 1553 Barcelona havia minvat relativament (8,84 %) i fins absolutament (6.396 focs), si bé no tant com Perpinyà (1.755 focs), Tortosa (988), Balaguer (369) i Elna. Les altres viles es mantien o creixien. Girona se situava en tercer lloc (1.328 focs), Lleida en quart (1.180), Tarragona en sisè (854). Valls en setè (675) i, a continuació, Vic, Reus, Cervera, Montblanc, Castelló d'Empúries, Puigcerdà, Vilafranca del Penedès, La Selva del Camp, Balaguer, Solsona, Olot, Manresa, Ulldecona, i hi apareix Terrassa.

11) *El poblament de la comarca d'Igualada en els temps de Ferran el Catòlic*

És un bell tast dels treballs definitius d'Iglésies en els estudis de població comarcal. Després d'enfrontar dins cada municipi totes les entitats de població segons els tres fogatges en què centra l'estudi, «discrimina» per a cada entitat les omissions, els dobles recomptes i les anomalies que hi observa, aportant-hi documentació complementària.

A nivell general interessen les informacions sobre fogatges fragmentaris de 1421-1424, 1483, 1516 (gairebé coincident amb el del 1515) i altres recomptes de població efectuats el 1448, el 1465 i el 1470. Si algun dia es podien reconstruir tots els recomptes fets, els historiadors de la nostra població disposarien d'una documentació única.¹

ESTUDIS SOBRE LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XVIII

1) *Dels segles XVI i XVII segons altres especialistes*

El segle i mig que s'escola del 1553 al començament del XVIII constitueix un període massa llarg perquè els historiadors de la població catalana no s'hagin neguitejat per esbrinar-ne l'entrellat. Se sap que va saldar-se amb un increment notable per a l'època: de 72.318 focs el 1553 a 93.298 el 1708 segons

1. El gran dia quasi és arribat en el moment de la publicació d'aquest treball (novembre 1978), perquè sabem que Iglésies té en premsa dos volums sobre el fogatge de 1553, on reconsidera tots els càlculs fets en el seu estudi anterior sobre el poblament de Catalunya en el segle XVI; i que té molt avançats textos semblants relatius als fogatges de 1515 i 1497, que seran publicats a les Memòries de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts, de Barcelona.

el recompte de Josep Aparici (perquè la comparació fos rigorosa, caldria restar el Rosselló amb el Vallespir i el Conflent amb el Capcir de la xifra de partida, i la Vall d'Aran de la d'arribada: hom passaria de 67.049 a 92.520 focs, amb un increment d'un 38 %).

Aquesta creixença iniciada mig segle abans, tradueix una recuperació de la població catalana que han estudiat, a més d'Iglésies, historiadors com Pierre Vilar, Emili Giralt i, especialment, Jordi Nadal. Vilar, a la seva monumental *Catalunya dins l'Espanya moderna* (vegeu Apèndix II, 84), en el volum II de la traducció, insisteix en el grau d'empobriment demogràfic a què havia arribat Catalunya, atribuint-lo a la inestabilitat social, a les fams, les epidèmies i l'expulsió dels moriscos, que xifra en uns 10.000 dubitativament. La recuperació dels segles XVI i XVII l'atribueix a la millora de les condicions generals i especialment a la immigració occitana, que avalua en un 10-15 % de la població de la Catalunya oriental i pre-litoral a migjorn de l'Albera. A més, hi veu un corrent migratori de la Catalunya del Nord (minva de 5.000 habitants només a Perpinyà) i de la de ponent (sobretot de la regió de Lleida) cap a la de llevant i el centre; calcula la minva de pes relatiu de les regions occidentals dins la Catalunya administrativa en un 50 %, puix que passa del 22 % l'any 1535 [potser 1553] a 1,11 % el 1717.

La recuperació era tan vistent que Jaume Damians calculava que la Catalunya administrativa comptava el 1626 amb uns 250.000 focs, més d'un milió d'habitants, i així sembla que ho cregueren a Castella els tècnics de Felip IV i de Felip V. Cap historiador no admet com a possible aquesta xifra, però per a Vilar és versemblant la de R. Altamira: 519.800 habitants el 1650. Aquesta xifra, superior a la deduïble d'Aparici per al 1708, dóna idea que cal carregar l'increment al primer segle del període i no a la segona meitat del XVII. Aquest estancament és degut al malestar social i econòmic, a pestes com la de 1650-1652, a les guerres amb França i, naturalment, a l'estroncament de la immigració occitana.

De l'anàlisi d'E. Giralt i J. Nadal sobre aquesta immigració (vegeu Apèndix II, 55), el segon autor n'extreu una síntesi brillant que apareix a la seva *Historia de la población española* (vegeu Apèndix II, 54). En temps de Felip II de Castella, un 20 % dels homes de Catalunya són occitans. Cal tenir en compte que de mitjan segle XIV al final del XV Catalunya havia perdut un 30 % de la població, i que només la pesta de 1589-1592 féu 11.792 víctimes a Barcelona tot sol; la de 1629-1631, 3.973 a Perpinyà tot sol, que el 1609-1611 hom expulsà de 5.000 a 6.000 moriscos i, malgrat tot, el període se saldà amb un increment de més d'un terç de la població. Amb una anàlisi demogràfica exhaustiva, J. Nadal arriba a la conclusió, passant revista als registres parroquials (de la diòcesi de Girona sobretot), que amb el concili de Trent començaren de regularitzar-se, que aquests immigrants eren nois de set a vint anys, que es casaven després amb noies del país, que contribuïren, rejuenint la població, a minvar les taxes de mortalitat, i sobretot a incrementar les de natalitat, que assoliren els màxims els quinquennis 1586-1590 a Girona, 1611-1615 a Barcelona, i potser el 1626-1630 a Lleida i a Tarragona. Aquesta deu s'estroncà. Cap al 1620 es produeix un canvi de signe: minven els marits «francesos», els matrimonis en general i els naixements, però no les defuncions. El bandolerisme es generalitza, se succeeixen males anyades, tornen les pestes i les guerres: la població ja no minva com abans, però s'estanca. L'historiador A. Pladevall n'ha fornït una contraprova, demostrant (vegeu Apèndix II, 61) que es realitzà efectivament el 1626 un fogatge de Catalunya per parròquies i bisbats, dels quals publica els referents a la diòcesi de Vic, on hom enregistrà (en part només estimà) 20.591 cases i 57.802 ànimes [de comunió?], que contrasten amb els 6.680

focs i 30.000 ànimes (aquestes xifres són nostres) que devia tenir (deduint-ne ja la part que passà a la nova diòcesi de Solsona) el 1553. Això fa acceptar també a Pladevall els 519.800 habitants d'Altamira per al 1650. Si es féu un nou fogatjament és que els focs fiscalment imposables havien variat sensiblement.

2) Els segles XVI (segona meitat) i XVII segons Iglésies

Aquesta època fou estudiada per Iglésies en *El poblament de Catalunya del segle XVI al XVIII*, obra dipositada a l'Institut d'Estudis Catalans (vegeu Apèndix 1, 9) i, el període final en *Un cens datat l'any 1719* (vegeu Apèndix 1, 8), *La població catalana al primer quart del segle XVIII* (Apèndix 1, 7) i *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, en tres volums (Apèndix 1, 39), que invaliden en bona part els dos darrers treballs, i que comentarem més extensament.

La població catalana al primer quart del segle XVIII, però, toca alguns punts que no apareixen en la voluminosa obra posterior i que l'autor deu considerar essencialment vàlids.

a) Comarques que atreuen i comarques que repelleixen el poblament. Aquí ens interessa perquè parteix, com els autors anteriors, de les xifres del 1553, que compara no amb les del 1708 o del 1717, sinó amb les del 1725, més ben establertes (en el treball definitiu, les dates respectives són 1708, 1716 i 1719). La comparació es vol cenyir a la Catalunya administrativa. Però li cal obtenir de primer una xifra inicial de la Vall d'Aran (any 1553), que J. Nadal i E. Giralte havien trobat en un manuscrit, destriats 618 focs naturals i 250 d'estrangers, mentre que la suma d'Iglésies només en troba 598, sense especificar si s'hi compten els estrangers, i la del 1719 (la nota on Iglésies ho explica diu 1718), que en dóna 697. Davant el dubte, l'autor prescindeix de la Vall d'Aran. La resta de la Catalunya administrativa guanya, segons aquestes xifres, un 54,5 % de focs (les xifres del 1719 en realitat són de cases), i els increments màxims són enregistrats al Ripollès (256,3 %) i el Garraf (229 %), seguits pel Pallars Sobirà (197,6 %), Osona (190 %), el Maresme (164,7 %) i el Berguedà (156,4 %), i, per regions, a la VI (Vic) amb 193,8 %, seguida de la IX (Trempla Seu) amb 113,35 %, i la VII (Manresa) amb 102,25 %. En conjunt la Catalunya que atreu el poblament és tota la pirinenca, la meitat llevantina de la Depressió Central, i la litoral i pre-litoral a llevant del riu Gaià, amb les excepcions principals del Barcelonès-Vallès Occidental i Gironès-Baix Empordà. Les comarques que rebutgen la població són les que perden gent, en primer lloc el Segrià, que es buida de més d'un terç dels efectius humans (35,6 %) i, a la mateixa regió VIII, la Noguera i les Garrigues (7,1 %). A les altres regions, el Barcelonès (8,1 %) i la Terra Alta. És, en general, la Catalunya continental de ponent.

b) El poblament segons l'altitud, durant el mateix període, tendia a pujar. El nombre de focs fins a 250 metres alt passà d'un 53,9 % el 1553 a un 47,4 % el 1719 (principalment, nombrosos al Barcelonès i a l'Alt Empordà amb les regions I i II en general). Els de 250 a 500 metres davallaren relativament del 21,4 al 19,7 % (Garrotxa, Urgell, Bages-Berguedà). Els de 500 metres a 750, en canvi, passaren del 14,5 % al 17,35 % (Osona molt destacada, Segarra). Els de 750 metres al miler passaren del 5,05 % al 7,6 % (Ripollès-Osona, Pallars Jussà). I els més alts, de 15,1 % al 7,9 % (Baixa Cerdanya i Pallars Sobirà en primer lloc). La muntanya encara era, a més de planter d'homes, un refugi estimat.

3) *La primera meitat del segle XVII: les fonts*

J. Iglésies comença referint-se a *Una llista de localitats de la diòcesi de Barcelona*, publicada per Pere Voltes (vegeu Apèndix II, 85) que desestima per a l'estudi de conjunt com a parcial i de datació insegura.

Més extensament, a *La relació de Josep Aparici*, de qui procedeix la notícia que Catalunya no havia estat fogatjada des del 1553; que el fogatge encomanat pel virrei als rectors de parròquies el 1698 havia donat unes xifres tan baixes que resultaven inversemblants, hom en prescindi i fou perdut. L'any 1702 Aparici repartí el donatiu ofert en corts a Felip IV, a base d'un recompte de cases inserit a la seva *Descripción y Planta del Principado de Cataluña* del 1708. Diu, però, que la vegueria de Vic no l'ha «tatxada» personalment.

Del 1716 data probablement una *Cataluña numerada en sos termes, en ses cases y personas. Any 1719*, que sembla relacionat amb un mapa del comte de Darnius i una còpia hipotètica del recompte en què es basà el cadastre de Felip V de Castella, ja rei efectiu de Catalunya.

Del 1717, una relació de J. de Pedrajas: *Año 1717. Relación de las personas que componen las Ciudades, Villas, Lugares del Principado de Cataluña con distinción de Begueríos*.

Del 1718, una *Relación general del vezindario del Principado de Cataluña, formado en el año 1718, con distinción de Veguerías y subveguerías*, i divuit volums titulats *Corregimientos*, que semblen una adaptació administrativa a la Nova Planta. Cada un comença *Registro de las villas y lugares del Corregimiento de...* sense el cap del corregiment.

Del 1719 són quatre còpies d'un mateix recompte, potser el de Pedrajas esmentat: les tres primeres s'intitulen *Noticia del Principado de Cataluña dividido en Corregimientos*. La tercera va relligada amb un *Mapa general por subdelegaciones y abecedario de los Nombres de ciudades, villas, lugares, aldeas, cuadras y demás términos con jurisdicción del Principado de Cataluña y Corregimientos a que tocan... 1722*. I, sense relligar, una altra llista de llocs amb el títol parcial *Corregimiento de Barcelona*.

Aquesta *Noticia*, que encara té una altra còpia, fou datada per S. Llobet el 1768 o més bé el 1787, per J. Iglésies en 1720-1725 en el treball del 1959, per P. Vilar el 1718, i per Iglésies (treball definitiu del 1974), el 1719, basant-se que ja hi figuren les rectificacions territorials dels corregiments decretades aquell any. Del mateix any, acompanyen el mapa del comte de Darnius, onze volums manuscrits, un de Catalunya en general i un per cada corregiment (fora els de Talarn i de Cervera, perduts), encapçalats per una *Formación del Corregimiento de...* i un *Discurso del Corregimiento de...* Les dates sembla que procedeixen de la *Cataluña numerada* del 1716.

I de 1720-1721 és un *Estado de armas que se pueden nuevamente repartir entre los Bayles y Regidores*, completat per una *Relación de los pueblos a quienes no se distribuyeron armas cuando el último reparto*, que gairebé coincideixen amb els volums *Corregimientos* del 1718.

Pierre Vilar considera del 1702 el recompte d'Aparici, i de baixa qualitat, com també el datat per Iglésies com del 1716. Que els altres parteixen tots d'una mateixa font, el cadastre, que s'anava actualitzant cada any, i la versió millor n'és la *Relación* del 1717, que estima fixada el 1718. Ataca J. de Uztàriz, que el 1724 es permeté d'afegir un 20 % a les xifres oficials de cases, després que ja calculava els habitants a 5 per casa i no a 4-4,5 que resultava la mitjana d'aleshores. Està d'acord amb Iglésies a considerar que l'ocultació fiscal que hi pugui haver també hi és en els censos posteriors, almenys fins a mitjan segle XIX; per tant, la comparació és vàlida. Però hi està en desacord perquè

dubta del caràcter «punitiu» del cadastre aplicat a Catalunya (Iglésies insinua que les poblacions filipistes, respectades, apareixen amb xifres inferiors a la realitat, i les austriacistes amb xifres inflades per a cargolar-les impositivament), objectant que el caràcter austriacista del país hauria de portar a una població inflada, fet que sembla anar contra l'apreciació general.

J. Nadal (vegeu Apèndix II, 51) fa seva aquesta crítica, però basant-se en P. Madoz (*Diccionario geográfico...*) i en l'evolució demogràfica d'una mostra de 47 parròquies que representaven «més d'un deu per cent dels catalans», opina que la subestimació és de l'ordre que pensava Uztàriz.

Sense entrar en el debat, observarem que: a) En la redacció definitiva d'Iglésies no hi hem sabut trobar el mot «punitiu». Es fa fort en els canvis, aparentment arbitraris, que apareixen en dades d'una mateixa procedència i es mostra perplex a l'hora de prendre-les com a base de càlcul. b) L'experiència contemporània abona més aviat el caràcter repressiu, ni que no sigui sistemàtic, de la burocràcia de l'Estat vencedor després d'una guerra civil amb derivacions internacionals. Després de la guerra de Successió ens sembla significatiu el menysteniment pels oficials del cadastre dels treballs geogràfico-estadístics d'un català com Aparici, que havia confegit el repartiment del 1702 recorrent tot Catalunya i capaç d'escriure que el setembre del 1714 «*cogí (cogió en la transcripció d'Iglésies) la dicha de ser el primero que entró en órdenes de su Magestat y con el carácter de ministro suyo en Barcelona*».

4) *Descripción y Planta del Principado de Cataluña*

Datada per Josep Aparici el 1708, s'inicia amb una enumeració de les quinze vegueries i les onze sots-vegueries, amb una altra de les vuit diòcesis, i amb una interessant enumeració de trenta-una comarques, incloent-hi Andorra i la Vall d'Aran, bé que ja remarca que manquen d'existència administrativa.

Comparant-les amb les actuals, hi trobem a mancar la divisió en dues de l'Empordà i del Vallès; la del Penedès en Alt i Baix i Garraf, a més de l'Anoia i el Baix Llobregat; la del Camp de Tarragona en tres comarques; la de la Castella d'Amposta, que devia comprendre, a més del Montsià, el Baix Ebre i la Terra Alta; el Barcelonès devia anar inclòs en el Maresme (Costa de Mar); la Noguera, repartida entre la Segarra Baixa i l'Urgell, el qual, amb les Garrigues, es partia el Segrià. En canvi, unes quantes subcomarques i alguna contrada eren presentades com a comarques, amb els topònims sovint variats.

La llista de llocs amb les cases que contenen: a) vegueria de Barcelona i sots-vegueria del Vallès; b) sots-vegueria d'Igualada; c) de Moià; d) vegueria de Lleida (amb una llista de termes rònecs); e) sots-vegueria de Pallars; f) vegueria de Girona; g) sots-vegueria de Besalú; h) vegueria de Vic; i) de Manresa; j) sots-vegueria de Lluçanès; k) de Berga; l) vegueria de Cervera; m) sots-vegueria dels Prats de Rei; n) vegueria de Tortosa; o) de Tarragona; p) de Vilafranca del Penedès; q) de Montblanc; r) de Tàrraga; s) de Balaguer; t) d'Agramunt; u) de Camprodon; v) sots-vegueria de Ribes; w) vegueria de Puigcerdà; x) Alta Cerdanya, que se n'ha separat.

Segueix la recopilació: *Sobre la xifra total de cases segons Josep Aparici.*

5) *Cathaluña Numerada en sos termes, en sas casas y personas. Any 1719*, que, com hem dit, Iglésies considera del 1716, és una descripció detallada (378 pàgines impreses) de cada poble de la Catalunya administrativa. Se n'exposen les dimensions longitudinals i de perímetre (en quarts d'hora de camí), els límits del terme per punts cardinals, el nombre de cases i, per primera vegada, de persones. Són agrupats en les vegueries de Barcelona, Girona, Vic,

Manresa, Camprodon, Puigcerdà, Balaguer, Agramunt, Tàrrrega, Cervera, Lleida, Tortosa, Tarragona, Montblanc i el Penedès, i sots-vegueries d'Igualada, Moià, Pallars i Besalú, Lluçanès, Berga, Els Prats de Rei, Ribes, Aran, el Vallès i Cervera Baixa.

Un resum indica el nombre de termes, cases i persones, per vegueries i sots-vegueries. Com que Iglésies fa més endavant confrontacions detallades de les xifres de cases i de persones segons els diferents recomptes, aquí comentarem només les de termes o llocs. A la *Cathaluña Numerada* n'apareixen 2.039. Andreu Bosc, el 1628, en el *Sumari, índice o epítome dels admirables y noblissims títols de honor de Cataluña, Roselló y Cerdaña*, només en trobava 2.021, i'en canvi el 1632, a la *Práctica, forma y estil de celebrar Corts Generals en Cataluña y matèries incidens en aquellas*, Lluís de Peguera, comprenent-hi, com Bosc, la Catalunya del Nord, en recomptà 2.349. Si en descomptem la Catalunya dellà l'Albera, en la relació d'Andreu Bosch figuren 1.715 llocs, i en la de Lluís de Peguera, 1.913, xifres que fan versemblants les de la *Cathaluña Numerada* per al 1716, i que prenem com a base. El màxim de llocs apareix a les sots-vegueries de Pallars (264), i Besalú (257), seguides de la vegueria de Cervera (222), i els mínims a les sots-vegueries de Moià (vegueria de Barcelona) i Ribes (vegueria de Puigcerdà) amb 8 cada una, seguides de la de Lluçanès (vegueria de Manresa) amb 11.

Vuitanta o noranta anys abans, i agregant les sots-vegueries a les vegueries, els màxims corresponien a Girona (425 llocs) i Lleida (369), seguides de Cervera (245). I els mínims, a Tortosa (19) i Balaguer (21), seguides de Tàrrrega (29).

6) La *Relación de las Personas que componen las Ciudades, Villas y Lugares del Principado de Cataluña con distinción de Beguerías* és del 1717 i signada per Pedrajas.

És una llista dels caps de casa per llocs, distribuïts en *hombres, caballeros i pobres*, i agrupats a les vegueries de Barcelona, el Vallès, Girona, sots-delegació de Besalú, vegueries de Besalú, Vic, Lleida, Manresa, el Penedès, Tarragona, Tortosa i Montblanc, i les sots-vegueries dels Prats de Rei, Igualada, vegueria de Puigcerdà, sots-vegueria de Lluçanès, vegueries de Cervera, Baixa i Alta, de Balaguer, sots-vegueria de Moià, Ribes, vegueria d'Agramunt, Berga, Camprodon, Pallars i Tàrrrega. Segueix un resum amb algunes errades, exposades per Iglésies.

7) El cens detallat de l'any 1718 s'intitula *Relación general del vezindario de el Principado de Cataluña*, la qual inclou la Vall d'Aran, omesa a la *Relación* de Pedrajas. Enregistra 389.960 habitants, però diu que en realitat són uns 400.000 calculats a partir de 100.000 cases. Presenta la particularitat de dividir la població en disset categories. Els caps de casa són distribuïts en «homes» (45.120), jornalers (43.881), pobres de solemnitat (5.390), inútils (4.553), vells de setanta anys en amunt (2.900), pescadors (1.199), mariners (1.086) i cavallers (794). Els no-caps de casa apareixen com a nens (62.652), nois de catorze anys en amunt (16.423), clergues (5.715), frares (2.916) i estudiants (2.867). Les dones es distribueixen en: casades i vídues (104.108), nenes (58.330), noies (30.816) i monges (1.210).

La vegueria més poblada, la de Barcelona, és naturalment la que té més habitants en la major part de categories, però les de Girona i el Penedès tenen més mariners; les de Vic i Girona, més jornalers; aquestes mateixes, Besalú i Tarragona, més estudiants; la de Girona, més vells; les de Besalú i Vic, més pobres; aquestes tres darreres, més noies; la de Girona, més nenes i

nens. El mínim de població és a la sots-vegueria d'Els Prats de Rei, on no hi ha mariners ni pescadors, cavallers, frares ni monges, i un sol estudiant. Però en altres aspectes no és la darrera demarcació: de nois en té més que les de Ribes, Moià i Lluçanès; de vells, més que Balaguer; d'inútils, més que Balaguer i tants com Tàrraga; més pobres i més noies que Ribes, i més clergues que Ribes i que el Lluçanès.

8) De 1719 és la *Noticia del Principado de Cathaluña dividido en Corregimientos con expresión de las Ciudades, Villas, Lugares y Quadras en sus confrontaciones y jurisdicciones y el número de casas y habitantes de ellas*. És una compilació molt sistemàtica, destinada a introduir la divisió administrativa de l'ocupant. Com que els corregiments eren una dotzena, estan agrupats per parelles. De primer hi ha un índex alfabètic dels municipis del corregiment amb expressió de les cases i els habitants de cada un. Després una presentació del corregiment amb la seva administració i els canvis territorials respecte als corregiments primerencs sorgits al moment de la Nova Planta. En tercer lloc, una descripció geogràfica, que especifica els límits, les diverses categories de llocs que comprèn, destriant-los en reials i baronials, nombre de cases i d'habitants. I, finalment, una descripció individual dels llocs («*mal terreno*», es diu sovint), explicant-ne categoria, jurisdiccions i límits.

La relació s'obre amb el corregiment de Mataró, format a partir de la vegueria «estreta» (estricta) de Barcelona i la sots-vegueria del Vallès. Inclou el sots-corregiment de Granollers.

El corregiment de Puigcerdà es constituí amb la vegueria corresponent, la sots-vegueria de la Vall de Ribes i el vescomtat de Castellbò.

El de Barcelona restà molt reduït. El de Tarragona fou constituït amb les vegueries de Tarragona, i de Montblanc, on hom establí un sots-corregiment.

El de Girona s'amplià amb els comtats d'Empúries i de Peralada. El de Vic englobà les vegueries de Vic i de Camprodon, amb un sots-corregiment a Camprodon o a Olot. El de Manresa es formà amb la vegueria de Manresa i les sots-vegueries de Berga, Lluçanès, i Moià i Moianès; inclou el sots-corregiment de Berga.

El corregiment de Lleida inclou, amb la vegueria, les de Balaguer i Tàrraga, convertides en sots-corregiments. El de Tortosa es formà d'aquesta vegueria i la Castellania d'Amposta.

El de Cervera el formaren les vegueries de Cervera i d'Agramunt i la sots-vegueria d'Els Prats de Rei. Inclou el sots-corregiment d'Agramunt.

El corregiment de Vilafranca del Penedès procedeix de la vegueria, amb la sots-vegueria d'Igualada convertida en sots-corregiment.

El corregiment de la Conca de Tremp i Pallars procedeix de la sots-vegueria de Pallars i una part del vescomtat de Castellbò. La capital n'era Talarn.

9) Un cop exposats els materials en els dos volums precedents, el tercer els estudia sota tots els punts de vista. Comença amb *Algunes observacions sobre les xifres censades*. Iglésies se sorprèn que hom confeccionés un recompte anual de població els anys 1716-1719. I encara es podria parlar d'un cinquè recompte per les possibles indagacions incloses en els divuit volums del *Registro de las villas y lugares del Corregimiento*. Sospita que no es tracti de simples esmenes i petites rectificacions al cadastre del 1716. Perquè les xifres coincideixen sovint, però quan hi ha variacions solen afectar les centenes d'habitants, amb transposicions ben sospitoses d'alteració, i poc freqüents —també n'hi ha— quan es tracta de cases. Confronta les xifres del 1716 i el 1719 en

dotzenes de municipis. En tractar de les fonts (vegeu *La primera meitat del segle XVII*), ja ens hem referit a la discussió, per part d'altres especialistes, de les explicacions d'Iglésies. Nosaltres hi afegiríem que, si hi hagué manipulació de xifres, fou segurament en el recompte del 1716; només en el del 1719, que apareix escrit precisament en castellà i amb la divisió en corregiments, és versemblant la relació entre cases i habitants. La confrontació dreçada per Iglésies no podia ésser més expressiva.

D'altra banda, les tres còpies suposades del 1719 contenen divergències inexplicables i atribuïdes per Iglésies a error, puix que les sumes coincideixen com si res.

10) *Les divisions administratives*

Justament una de les raons que indueixen Iglésies a datar com del 1719 el patró transmès en còpies divergents i els manuscrits del comte de Darnius és que n'apareguin els corregiments, mentre que fins a la taula-resum del 1718 les dades són distribuïdes per vegueries.

La vegueria o sots-vegueria més extensa era la de Pallars, que ocupava el 9,74 % de la Catalunya administrativa, seguida per la de Tortosa amb un 9,02 %, la de Lleida (8,82 %) i la de Besalú amb els afegits (8,15 %). A l'altre extrem de l'escala, la d'Els Prats de Rei n'ocupava un 0,52 %, la de Lluçanès un 0,53 % i la de Moià un 0,54 %. Hom sol dir que la divisió per corregiments és molt més equilibrada (el de Girona, 13,97 % de la Catalunya administrativa, 12,34 % el de Lleida i 10,71 % el de Cervera; 1,92 % el de Barcelona i 1,98 % la Vall d'Aran). Cal no oblidar, però, que enfront de vint-i-cinc vegueries i sots-vegueries de la llista d'Iglésies (encara amb alguna integració) només hi havia una dotzena de corregiments i la Vall d'Aran. I si amb les vegueries hom incloqués les sots-vegueries (com a les dades dels corregiments són incloses les dels sots-corregiments), les diferències no foren tan grans: les vegueries més extenses serien les de Lleida (18,5 % de la Catalunya administrativa) i Girona (13,97 % com el corregiment), i les més petites, les de Tàrraga (1,21 %) i la mateixa Vall d'Aran.

I el mateix podríem dir sobre la població. Entre els corregiments del 1719, el de Girona agrupava el 20,54 % dels habitants de Catalunya, el de Tarragona el 12,14 % i el de Barcelona l'11,4 %. Si en separem les sots-vegueries, entre les vegueries, la de Barcelona aplegava el 14,53 % dels habitants el 1718, la de Girona, l'11,25 %, i la de Besalú i afegits el 10,23 %. Però si les hi ajuntem, la vegueria de Barcelona passa al 22,81 % i la de Girona al 21,48. A l'altre extrem de l'escala, a part la Vall d'Aran amb un 0,78 %, els corregiments amb més pocs habitants eren els de Tortosa (4,06 %) i de Puigcerdà (4,13 %); en la divisió antiga, les sots-vegueries d'Els Prats de Rei (0,25 %), Ribes (0,30 %), Moià (0,66 %) i Lluçanès (0,67 %), amb la vegueria de Balaguer (0,6 %) i la Vall d'Aran; però, incloent-hi les sots-vegueries, per damunt de Balaguer i la Vall d'Aran ja apareixen les de Tàrraga (1,1 %) i d'Agramunt (1,49 %).

El 1718, segons la divisió antiga, les vegueries més poblades eren les de Barcelona (80,71 h/km²), Tarragona (30,8), Girona (23,5) i Vic (20,96), i totes les de la meitat llevantina, fins a Camprodon pel NW, tenien una densitat semblant o superior a la mitjana de Catalunya (12,16). Entre les de ponent, les més despoblades eren les de Balaguer (3,19 h/km²) i Pallars (3,58). Els corregiments del 1719 mostren una distribució semblant: els més poblats són (segons la còpia de la Real Academia de la Historia, de Madrid) els de Barcelona (72,94 h/km²) i Mataró (24,81), i els més despoblats, els de la Vall d'Aran (4,86), Tortosa (5,54) i Lleida (5,64).

11) *Comparació de les xifres de cases o veïns de les vegueries i sots-vegueries en els diversos censos*

Prenent com a suma oficial la del 1719 segons el manuscrit de la «Real Academia de la Historia», Iglésies suma les cases i els habitants de cada corregiment i del conjunt segons les quatre còpies disponibles, i en totes troba errades, que comenta.

Comparant les sumes de cases o de veïns, Iglésies troba un increment sostingut entre les 89.858 cases del 1708 (Aparici) i els 104.923 veïns del 1718. El màxim corresponia, el 1708, a la vegueria de Barcelona (amb el Vallès): 14.182 cases; seguia la de Girona (12.157). I el 1718, la de Barcelona (sense el Vallès) comptava amb 13.527 veïns, seguida de les de Besalú (11.135) i de Girona (10.970). El 1708 el mínim corresponia a les sots-vegueries d'Els Prats de Rei (206 cases) i Ribes (353), que deu anys després havien davallat a 202 i 322. L'ordre per habitants és gairebé el mateix, i el 1718 ocupen els primers llocs segons les xifres oficials, Barcelona (56.655), Girona (43.878) i Besalú (39.900), i els darrers, Els Prats de Rei (970) i Ribes (1.154).

Finalment, en la divisió nova, del 1719, apareixen com a corregiments amb més cases els de Girona (21.679, segons la suma d'Iglésies), Tarragona (12.071) i Vic (10.453), però amb més habitants, els de Girona (81.111), Tarragona (47.117) i Barcelona (44.456). El mínim de cases l'enregistra, després de la Vall d'Aran, el corregiment de Tortosa (3.940); i els d'habitants, els de Tortosa (16.023) i Puigcerdà (16.388).

12) *Relació entre cases o veïns i habitants*

Segons l'estat del 1718, la mitjana d'habitants per veí era força baixa: 3,71, especialment a les vegueries de Manresa (2,73), el Penedès (3,19), Puigcerdà (3,25) i sots-vegueria de Lluçanès (3,43). Només superava els 4 per veí a les d'Els Prats de Rei (4,8), la Vall d'Aran (4,42), Barcelona (4,18) i Pallars (4,01). En el recompte del 1719 apareix una mitjana de 3,92 habitants per casa. Els corregiments que en tenen més són els de Barcelona (5,64) i Mataró (4,66), i els que en tenen més pocs, els de Puigcerdà (3,15), Talarn-Tremp (3,22), Vic (3,38) i Lleida (3,42), que semblen xifres més versemblants.

13) *Els estats comarcals*

Ocupen la tercera part de l'obra, dins el volum tercer, Iglésies per a cada lloc publica les cases o veïns del 1708, el 1716, el 1717, el 1718 i el 1719 i les persones o habitants del 1716 i el 1719, i les agrupa per municipis actuals, i aquests en comarques.

Pierre Vilar, a la seva *Catalunya dins l'Espanya moderna*, volum III, fa semblantment amb els habitants del 1719, que data com del 1718, i els confronta amb els del 1787. Val a dir, però, que les xifres (rectificades a vegades pel traductor, Eulàlia Duran de Cahner), no sempre coincideixen. Així, el Baix Llobregat tenia per a Iglésies 8.733 habitants, i per a Vilar-Duran 8.941; el Barcelonès, 37.697 i 37.488, respectivament; el Vallès Occidental, 8.814 i 8.690, etcètera. Al final de cada comarca, Iglésies anota minuciosament les possibles omissions, que supleix amb estimacions pròpies a partir dels repartiments d'armes del 1720 i el 1721, o d'altres bases. «Encara que l'equivalència entre cases i veïns li ofereixi molts dubtes», Iglésies l'accepta com a base de càlcul. I acaba l'estat comarcal amb un resum estadístic, que conté la superfície, els quatre recomptes de cases, sense el del 1718, els dos d'habitants i la densitat que resulta de cadascun.

Si prenem com a més fiables les xifres del 1719 veurem que el màxim de cases és assignat a les comarques d'Osona i del Barcelonès, que representen el 6,18 i el 6,16 per cent de la Catalunya administrativa (103.858 en total) i a les regions II (20,48 %) i I (17,83 %). Els mínims comarcals corresponien al Baix Penedès (0,67 %), la Vall d'Aran (0,74 %) i el Montsià (0,75 %). I per regions a la V (Tortosa), amb el 3,09 %. Pel que fa als habitants, els 406.276 de Catalunya es concentraven a les mateixes comarques i regions, però amb percentatges diferents: 5,47 % Osona i 9,27 % el Barcelonès; 19,51 % la regió II i 22,62 % la I. El pes de Barcelona continuava notant-se. Els mínims, en canvi, coincidien amb els de cases: 0,65 % el Baix Penedès, 0,75 % la Vall d'Aran, i 0,72 % el Montsià; i 3,3 % la regió V.

14) *La densitat de població*

El 1719 Catalunya tenia 12,7 h/km². Després del Barcelonès (239,6) les comarques més poblades eren el Maresme (51,3) i el Tarragonès (33,9), i en general superaven els 14 h/km² les de les regions litoral i pre-litoral al nord del coll de Balaguer (fora el Baix Penedès i la Selva), i les que hi són adossades al NE (Bages-Osona-Garrotxa). Això destacava la I regió (37,1 h/km²), la III (19) i la II (16,9). Els mínims corresponien a comarques extremes (Vall d'Aran, 4,9) o estepàries aleshores (Segrià, 4,55; Garrigues, 4,2; Montsià, 4,4), i, en general, a la regió V (5,4 h/km²).

15) *Diferències entre les estimacions comarcals proporcionades per cada cens*

Si comparem les dates extremes 1708 i 1719, bé que Iglésies subratlla el valor hipotètic de les comparacions que forneix, les cases de la Catalunya estricta sense la Vall d'Aran (els habitants no els pot comparar perquè desconexem els del 1708) s'haurien incrementat en un 12 %. Els increments més forts correspondrien al Pallars (67,3 % al Pallars Jussà, 56,5 % al Pallars Sobirà), i a la Garrotxa (44,8 %) i, per regions, a la IX (sense la Vall d'Aran: 36,3 %). Els decrements afectarien sobretot el Penedès (Baix Penedès -12,7 %; Alt Penedès, -15,2 %; Garraf, -17,3 %) i a la regió III (-8,6 %).

16) *Relació entre cases i habitants*

La relació esmentada de 3,91 habitants per casa segons el recompte del 1719, presentava un màxim de 5,89 al Barcelonès, seguit de 4,91 al Vallès Occidental, 4,67 al Maresme, 4,65 al Baix Ebre, 4,6 al Bages, i en general a la Catalunya litoral i pre-litoral amb la conca del Llobregat; la regió I assolía 4,96 de mitjana. El mínim l'oferia la Segarra (3,08 habitants per casa), seguida del Ripollès (3,15), i la Baixa Cerdanya, el Pallars Sobirà i el Segrià (3,16 cada una). Per regions, la IX assolía una mitjana de 3,28, la VI de 3,31 i la VIII de 3,33 habitants per casa. És a dir, que en general s'oposava la Catalunya del nord-oest a la del sud-est, de famílies censals més plenes.

17) *Percentatge de les capitals sobre les respectives comarques*

«Ens entra el dubte —escriu Iglésies— de si algunes, com Sant Feliu de Llobregat, Santa Coloma de Farners, Gadesa, Viella, Móra d'Ebre, El Vendrell, etcètera, que no arriben a les dues-centes cases, ni al miler d'habitants, a l'inici del segle XVIII eren unes autèntiques capitals de llurs respectives comarques». A nosaltres també, i no insistirem sobre aquest punt, ni els que en deriven.

18) *Resum segons el volum demogràfic de les localitats*

Com que els resultats surten força diferents si hom classifica les localitats per famílies o per habitants, només seguirem Iglésies en la classificació comarcal establerta a partir dels habitants del 1719, que sembla la dada més sòlida.

La meitat dels catalans administrats com a tals vivia en localitats de més de 500 habitants. En canvi, els que vivien en llocs inferiors a 100 ànimes, és a dir, totalment rurals, eren el 12,95 %, gairebé insignificants al Barcelonès (0,89 %), el Maresme (1,14 %) o la Ribera d'Ebre (1,88 %), i en general a la regió I. En canvi, eren dominants a la Segarra (43,5 %), al Pallars Jussà (44,94 %), al Pallars Sobirà (42,79 %), a la Noguera i al Berguedà, i en general a les regions IX (38,53 %) i VIII.

Els poblets entre 100 i 200 habitants agrupaven el 14,92 % de la població, si bé només representaven el 0,85 % del Barcelonès, el 2,19 % del Garraf i el 2,44 % del Maresme (i el 5,58 % de la regió I, però eren la mida preferida pels habitants de la Vall d'Aran (45,94 %), del Solsonès (39,78 %), de l'Alt Urgell i de la Baixa Cerdanya (a la regió IX, eren un 26 %).

Els pobles entre 200 i 500 habitants aplegaven més gent (el 22,18 % dels catalans), bé que només el 2,96 % del Barcelonès i el 3,31 % de la Segarra (14,68 % de la regió I). Predominaven absolutament a la Terra Alta (58,33 %) i eren els més nombrosos a la Ribera d'Ebre (47,23 %), el Priorat (46,45 %), les Garrigues (42,21 %), el Baix Penedès (40,77 %), la Selva-Osona, l'Alt Penedès-Anoia, l'Alt Empordà-Garrotxa-Ripollès, l'Urgell, i a les regions IV (33,22 %), VI i II. Podríem dir que constituïen l'hàbitat típic d'ambdós vessants de la serralada Pre-litoral i de la Transversal.

Les viles entre 500 i 1.000 habitants eren inexistents a unes quantes comarques ponentines i gairebé a la regió IX (7,95 %). Però en el conjunt assolien importància (18,42 %) fins a dominar a les comarques del Vallès Oriental (34,69 %), al Baix Llobregat (34,62 %), al Baix Camp (33,63 %) i al Baix Empordà. El percentatge més elevat era el de la Ribera d'Ebre (41,4 %), bé que inferior al dels pobles de 200 a 500 habitants; era un fenomen típic de la regió IV (32,25 % aquestes viles, però 33,22 % els pobles de 200 a 500 ànimes).

A les petites ciutats d'aquell temps (més d'un miler d'habitants), hi vivia el grup més nombrós de catalans (31,53 %). Però també el més desigual, degut al pes del Barcelonès (90,2 % a la ciutat) i d'altres comarques macrocefàliques (Baix Ebre 80,94 %, Garraf 60,54 %, Maresme 57,15 %, Vallès Occidental (49,59 %); també Bages, Montsià (per Uldecona), Tarragonès, Segrià, Alt Camp, Gironès; i, per regions, a més de la I (59,47 %), la V (48,84 %), la III i la VII eren les més urbanitzades.

19) *Les zones estructurals inicien la cinquena part i darrera de l'obra.*

Aquestes zones són per a Iglésies la Litoral, constituïda per la dotzena de comarques amb sortida a mar; el «complement Pre-litoral», nom justificat perquè en resten excloses les comarques pre-litorals amb una façana marítima, com la Selva; el Clot o la Fossa de Móra, que comprèn les tres comarques no litorals de l'Ebre; la Catalunya Central, que comprèn la mitja dotzena de comarques de la Depressió Central drenades pel Ter mitjà, el Llobregat i l'alt Francolí; la Catalunya Continental o regió de Lleida (cinc comarques), i el Pirineu i Pre-Pirineu (la regió IX, dues comarques de la VI, i a més la Garrotxa).

En el període 1708-1719 el 12 % d'increment que experimentà el nombre de cases de Catalunya es realitzà, si és que les xifres que en tenim reflec-

teixen un canvi real, amb una racionalitat de programa, puix que tendiren a salvar els desnivells de població: els grans increments se'ls endugueren la Catalunya pirinenca (32,82 %) i la continental (17,35 %); els més petits, la regió litoral (4,87 %) i la Fossa de Móra (5,76 %) i el «complement Pre-litoral» (7,03 %). I la distribució dels habitants en resultà més equilibrada: 38,6 % a la regió Litoral i 14,85 % a la Pre-litoral, però 18,66 % a la Central, 8,76 % a la Continental i 16,06 % a la Pirinenca.

La densitat del 1719 no s'apartava gaire de la mitjana (12,67 h/km²): si la regió Litoral n'assolia 21,44 h/km² i 18,08 la Pre-litoral, les més despoblades, la Continental i la Fossa de Móra, no baixaven de 6,56 i de 5,96 h/km². I distribuint la població segons el volum de les localitats, veiem que si en general dominen els que viuen en pobles entre 100 i 500 habitants (37,1 %), i especialment a la Fossa de Móra (62,48 %), aquest no és el cas de la regió Litoral i de la Pre-litoral, on les ciutats de 1.000 habitants en amunt, inexistents a la Fossa de Móra, apleguen el 42,06 %. En canvi, els agrupaments inferiors al centenar, on viuen el 12,95 % dels catalans, oscillen entre un 26,63 % de la població dels Pirineus i un 5,26 % de la del Clot de Móra.

20) Sobre el contingut del poblament

La *Relación general del vezindario* de 1718, força diferent del cens del 1717, divideix la població en un seguit de categories que Iglésies analitza.

Una primera classificació seria de caràcter social. Entre els cavallers (794) i els pobres (5.390), i al marge dels clergues (5.715) i els religiosos (2.916), els caps de casa apareixen dividits en jornalers, mariners i pescadors, que Iglésies agrupa com a «treballadors»; i «homes», interpretats com a treballadors autònoms o com a empresaris (ni que fossin masovers). Aquests «homes», gairebé tan nombrosos com els altres, eren molt majoritaris en vegueries i sots-vegueries com les del Pallars (93,3 %), la Vall d'Aran (90,45 %), Agramunt (78,6 %), Balaguer (77,3 %), Tàrrrega (74,5 %), Els Prats de Rei (74,17 %), Cervera Baixa (73 %), Lleida (72,55 %), on l'especialització en el treball no es devia haver generalitzat prou. En canvi, els alts percentatges de «treballadors», bàsicament de jornalers, revelen una demanda més forta de mà d'obra: Lluçanès (72,78 %), Vic (72,41 %), Manresa (70,25 %), Puigcerdà, el Penedès i el Vallès.

Dins una població de 390.000 persones, hi havia un lleuger predomini masculí (50,13 %), particularment accentuat a la vegueria de Manresa (56,77 %), seguida per les de Balaguer, Puigcerdà i el Penedès. El predomini femení només era net a la Vall d'Aran (55,53 %), seguida de Barcelona (53,59 %) i Els Prats de Rei. Els eclesiàstics, incloent-hi les monges, eren un 2,52 % del total. Els percentatges més alts eren enregistrats a la Vall d'Aran (5,25 %), Balaguer (4,81 %), Pallars (4,22 %), Puigcerdà (4,08 %), i Barcelona (3,81 %), i els més baixos al Lluçanès (0,8 %), Ribes (1,29 %), el Penedès (1,43 %) i Montblanc (1,48 %).

Sota un punt de vista demogràfic, el que realment interessaria fóra bastir una piràmide d'edats, puix que l'edat és, amb el sexe, l'element decisiu de la vitalitat biològica d'una població. Iglésies no n'ha pogut bastir enllà de tres o quatre graons. Menors de catorze anys, hi ha més nens (62.652) que nenes (58.330). Els nens abunden sobretot a les vegueries i sots-vegueries de Girona (7.690), Barcelona (7.514), Besalú, Vic, el Vallès i Tarragona, i les nenes a les mateixes demarcacions, amb minves notables a Barcelona (5.551) i el Vallès, avançat per Tarragona. El mínim de nens es troba a les petites sots-vegueries d'Els Prats de Rei (155) i Ribes (187), així com el de nenes. Els

fadrins (19.299) són molt més pocs que les fadrines (30.816), tot i que solen haver-n'hi més per la diferència d'edats en el casament. Aquí sembla que hi han de jugar les baixes, no tan migrades com hom ha suposat, de la guerra de Successió. Abunden només a les vegueries de Barcelona (3.703), Girona (2.464), Tarragona, Besalú, Tortosa i Montblanc. I les fadrines, a les de Girona (4.197), Vic (3.001), Besalú, Barcelona, Tarragona i el Vallès. Els mínims de fadrins són a les sots-vegueries de Lluçanès (47) i Moià (54); i les conegudes de Ribes i Els Prats de Rei, les de més poques fadrines.

Iglésies diferencia els homes fets (105.264) dels vells i pobres (8.290) (li fa estrany que no treballi un home apte). Però com que manca la darrera data per a les dones, que només apareixen com a casades i monges (105.318), caldria sumar els homes adults per a poder establir la comparació de sexes. Les dones adultes són més nombroses que a les altres vegueries a les de Barcelona (22.237) i Girona (10.449), seguides per les de Besalú, Tarragona, Vic, el Penedès i el Vallès; mentre que els homes adults ho són a Barcelona, Girona, Besalú, Vic, el Penedès, Tarragona i el Vallès.

21) *Les principals poblacions*

Segons els habitants del 1719 els municipis més poblats, després del de Barcelona (34.005 h.) eren els de Mataró (5.918), Manresa (5.647), Tortosa (5.343), Vic (4.783), Tarragona (4.554) i Girona (4.473). Cap vila del Barcelonès no arribava al miler d'habitants. En canvi, sobrepassaven els 1.500 Canet de Mar (Maresme), Cardona (Bages), Reus i La Selva del Camp (Baix Camp), Valls, Cervera; Vilanova i la Geltrú i Sitges (Garraf); Vilafranca del Penedès, Lleida, Sant Feliu de Guíxols (Baix Empordà), Olot, Igualada, Blanes (Selva), Berga, Balaguer, Terrassa, Figueres i Solsona.

És a dir, que cap comarca no tenia més de dues ciutats petites, i no en tenien cap el Vallès Oriental, el Baix Llobregat, el Baix Penedès, la Conca de Barberà, cap comarca de la conca de l'Ebre fora Tortosa, ni la Vall d'Aran, ni cap de la conca del Segre que no fos capital del Segrià, la Segarra o la Noguera.

22) *Apèndix*

Per si el llibre no era prou útil, Iglésies l'ha enriquit encara amb un seguit d'informacions:

a) Comarca per comarca, exposa escrupolosament les divergències en les xifres locals de població entre les diverses còpies del cens del 1719.

b) *Una relació de poblacions de la diòcesi de Barcelona*, publicada per Pere Voltes (vegeu Apèndix II, 85), que Iglésies encara amb la relació de cases d'Aparici i data el 1698, precisant la datació de Voltes com a immediatament anterior a la guerra de 1705-1714.

c) *Una lleva de 1726*, publicada també per Voltes. Iglésies la troba semblant al cens suposat del 1716 (93.526 cases, i 93.357 aquesta lleva, enfront de 103.248 el 1719), però reconeix, en el detall, que és un altre recompte.

d) *Llista de les principals deformacions en els topònims que apareixen en els textos transcrits*. És una llista alligadora de prop de 800 disbarats, resoltos amb la paciència benedictina de l'autor. Ell mateix ens en forneix mostres com Aubex per Oveix, Abuy per Boí, Ardeu per Erdo...

e) I un índex toponímic dels noms transcrits en els dos primers volums normalitzats. Si diem que de cada topònim apareixen una mitjana de deu a quinze referències i que els topònims no deuen baixar de 4.100, suggerim la utilitat que pot arribar a tenir.

És un període profusament estudiat per Iglésies per la seva importància demogràfica: permet de mesurar l'arrencada econòmica i poblacional de Catalunya, la seva veritable entrada als temps moderns, i la distribució de la població a la vetlla de la industrialització i a la fi de l'Antic Règim. Li'n coneixem aquests treballs:

- a) *Resum de la part catalana del cens de Floridablanca*. — 1961.
- b) *Lleida i el seu corregiment al darrer terç del segle XVIII*. — 1965-1966.
- c) *Notes inèdites sobre la Solsona de finals del segle XVIII*. — 1968.
- d) *Sòrt i La Pobla de Segur a les darreries del segle XVIII*. — 1968.
- e) *El binomi Talarn-Tremp els anys 1787-1788*. — 1968.
- f) *La Seu d'Urgell els anys 1787 i 1788*. — 1969.
- g) *La població de Reus l'any 1787*. — 1969.
- h) *El cens del comte de Floridablanca 1787*. — 1969-1970.
- i) *El corregiment de Tarragona i la subdelegació de Montblanc l'any 1763*. — 1970.
- j) *La població monacal catalana l'any 1787 segons el cens de Floridablanca*. 1972.
- k) *Una relació de pobles i de xifra de cases del corregiment de Tarragona l'any 1773*. — 1974.

Cronològicament, es poden establir tres fites: 1763 i 1773, en què només és coneguda la relació de veïns o de cases del corregiment de Tarragona; 1768, data del cens del comte d'Aranda; 1787, del cens del comte de Floridablanca.

l) *Les cases o els veïns del corregiment de Tarragona els anys 1763 i 1773*

Una mostra més de la sagacitat investigadora d'Iglésies és la transcripció i l'anàlisi de dos manuscrits: dues còpies del primer, una de les quals anota: *El vecindario de los Pueblos del Corregimiento de Tarragona està dentro de la Consulta de 18 de marzo de 1763*, i el segon: *Nombres y número de los Pueblos y términos del Corregimiento de Tarragona, con el número de casas de cada Pueblo, así Pecheros como exemptos en 1773*. Les dades no són d'habitants, sinó de cases i se circumscriuen a un corregiment dels catorze que hi havia a la Catalunya administrativa. Iglésies és el primer a lamentar-ne les insuficiències, però la comparació entre els veïns del 1719, els del 1763 i les cases del 1773 el porta a unes conclusions tan provisionals com es vulgui, però que permeten de matisar i fins de corregir, almenys pel que fa a les terres tarragonines, la trajectòria de puixança massa homogènia que hom havia suposat (el mateix Pierre Vilar) per a la Catalunya del 1718 al 1787.

El corregiment estricte o partit de Tarragona tenia 9.224 veïns el 1763, havent-se incrementat un 19,7 % respecte als del 1719 (data preferida per Iglésies a les de 1717-1718 d'altres investigadors, vegeu iv). I n'assolia 12.122 el 1773, augmentant-ne el 31,41 % en deu anys. I el sots-corregiment o l'alcaldia major de Montblanc havia passat a 4.827 veïns (9,75 % més que els del 1719) el 1763, i a 5.241 el 1773 (8,57 % d'augment en el decenni). Si comparem aquests increments amb els d'habitants, veurem que el partit de Tarragona n'hauria guanyats un 57-58 % en cinquanta-quatre anys, i en els catorze restants fins al 1787, més del 120 %; i el de Montblanc, un 18-19 % en cinquanta-quatre anys, i cap a un 168 %! en els altres catorze. De les dues hipòtesis explicatives que apunta Iglésies, «o el gran augment demogràfic consignat al segle XVIII s'hi esdevingué passat l'any 1763 [1773 caldria dir després del segon treball], o

bé que les xifres que hom consigna sobre veïns (...) no reflecteixen la quantia veritable de la població», ens inclinem decididament per la segona. La categoria de veí, diu l'autor que podria estar subjecta a alguna restricció sense estar-hi la categoria natural d'habitant. Hi podríem afegir que el control que anava assolint l'administració borbònica devia fer passar l'interès administratiu del veí —unitat tradicional que es presta més a ocultacions— a l'individu, únic directament recomptat. Amb aquestes limitacions cal entendre els dos estudis publicats a «Santes Creus» (vegeu Apèndix 1, 32 i 38), on apareixen les cases per llocs i que Iglésies agrupa per comarques amb aquests resultats:

L'Alt Camp, llevat alguns municipis inclosos en el corregiment de Vilafranca, incrementa els veïns en un 11,18 % en el període 1719-1763, i en un 34,63 % en el 1763-1773. Les viles amb més de 250 veïns eren Valls, que assolí 715 veïns el 1763 i 1.252 el 1773, i Alcover, amb 265 i 293, respectivament. El Baix Camp s'incrementà en un 23,17 % en el primer període, i en un 34,03 % en el segon. Les viles principals eren Reus, amb 1.168 i 2.026 veïns en els dos recomptes darrers; La Selva del Camp, amb 454 i 520; Riudoms (275 i 418), Cambrils de Mar (240 i 376), Mont-roig del Camp (231 i 342) i Alforja (240 i 270). El Tarragonès, descomptant-ne, com de l'Alt Camp, algun municipi, perquè era del corregiment de Vilafranca, es va incrementar en un 17,48 % en el primer període i en un 18,41 % en el segon. La ciutat de Tarragona passa de 900 veïns el 1763 a 1.200 el 1773. La seguien les viles de Vila-seca de Solcina (300 veïns i 384), Torredembarra (273 i 372) i Constantí (272 i 286). La Conca de Barberà, llevat alguns municipis pertanyents als corregiments de Lleida i de Cervera, experimentà uns increments del 7,77 % i del 20,41 %. Hi destacaven les viles de Montblanc (300 veïns i 464), Sarral (280 i 318) i L'Espluga de Francolí (192 i 280).

A més del Camp i la Conca, el corregiment de Tarragona comprenia la comarca del Priorat i part de: les de la costa del Penedès (Garraf i Baix Penedès), Anoia, la Ribera d'Ebre, i les lleidatanes de les Garrigues, Urgell i Segarra. El Priorat s'havia incrementat en un 36,12 % en el primer període (1719-1763) i havia minvat un 3,8 % en el de 1763-1773. Només hi destacava la vila de Falset (278 i 285 veïns). L'anomenada Costa del Penedès s'havia incrementat en un 25,83 % durant el primer període, i en un 23,08 % el segon. Hi destacava Vilanova i La Geltrú, amb 736 veïns el 1763, i 962 el 1773. El fragment de Ribera d'Ebre inclòs en el corregiment perdé el 30,68 % dels veïns en el primer període i el 29,12 % en el segon. Se centrava a Tivissa, que passà de 180 veïns a 256. El fragment de les Garrigues (rodalia de L'Albi) augmentà en un 18,18 % i un 7,69 %, successivament. El d'Urgell (rodalia de Ciutadilla), en un 4,45 % i un 7,62 %. Els de Segarra i d'Anoia consten només d'un i dos municipis i manquen d'importància demogràfica.

2) *El cens d'Aranda de 1768*

Com bé resumeix J. Nadal a la seva obra de síntesi (vegeu Apèndix II, 53), les opinions apareixen molt dividides pel que fa al seu valor: A. Ballesteros considera que peca per defecte; P. Vilar, que peca per excés; i M. Monleón, que reflecteix bé la població de Bilbao i que podria servir per estudiar en detall trenta-set diòcesis (puix que se'n conserven els originals), entre elles la de Girona (és un cens fet per bisbats).

Per a Nadal, com que només se'n coneixen els resums diocesans i les diòcesis catalanes de Tortosa i de Lleida extravasen el territori administratiu català, és, per ara, inservible. Vilar va més enllà; és un cens eclesiàstic,

i com que els eclesiàstics només estimaven les ànimes de comunió (des de 12-13 anys) i solien duplicar la xifra per a obtenir els habitants, és invàlid. Dóna altres arguments per a justificar-ho: els límits administratius, l'arrodoniment de xifres, i la xifra que en resultaria per a la diòcesi de Barcelona (fort increment durant mig segle i lleugera minva en el període 1768-1787, contradient la seva tesi).

Iglésies, sense *parti pris*, l'accepta com a bo, lamentant una vegada més les discordances administratives, que el porten a prescindir de les diòcesis de Lleida i de Tortosa per a les comparacions globals. Nosaltres observariem que, al marge de la qualitat estadística que pugui tenir el cens, la part administrativament «no catalana» de la diòcesi de Tortosa pertany al País Valencià; i la de la diòcesi de Lleida és en part aragonesa, però en part catalana de «les Marques de Ponent». Més lògic que prescindir d'aquestes diòcesis ens semblaria afegir a la Catalunya administrativa, per a efectes comparatius, les terres valencianes i aragoneses corresponents, en general més despoblades.

El resum apareix publicat com a preàmbul al cens de Floridablanca, i Iglésies el comenta en els dos treballs, el provisional (vegeu Apèndix 1, 12) i el definitiu (Apèndix 1, 31) que té sobre aquest cens. D'un total d'1.030.244 habitants que tindria la província eclesiàstica de Tarragona (incloent-hi els dependents de l'Església), 205.753 correspondrien a la diòcesi de Barcelona, 199.441 a la de Girona i 151.898 a la de Tortosa, seguint les de Vic, Urgell (amb Andorra, potser), Tarragona, Lleida (83.189) i Solsona (52.257). Els 795.157 habitants que resultarien per a Catalunya excloent-ne les dues diòcesis que cavalquen administrativament, dupliquen amb escreix els 374.073 del 1719 per al mateix territori. Fins i tot si descomptàvem els eclesiàstics del 1768 restarien 784.219 habitants, més que els del cens de Floridablanca per a les mateixes diòcesis (777.883), que tampoc no conté els eclesiàstics ni la guarnició militar. Els 722.506 habitants que segons A. de Laborde tenia Catalunya el 1767-1768 lligarien més amb les xifres censals properes. Val a dir que Iglésies justifica la minva final amb el resum del cens de Floridablanca, publicat «*después de una epidemia (...) de tercianas y fiebres pútridas (...), de que ha resultado una considerable disminución de habitantes*».

3) Publicacions preliminars sobre el cens de Floridablanca

Després de l'estudi provisional ja esmentat, Iglésies donà un tast del que en seria la publicació definitiva amb uns treballs que aparegueren en els successius butlletins del Centre Comarcal Lleidatà de Barcelona. Constaven de dues parts: la part corresponent del cens, amb comentaris explicatius, alguna fotografia i, en el cas de Lleida, un plànol de l'evolució urbana; i, a més, la descripció que de cada municipi féu Francisco de Zamora en el *Diario de los viajes hechos en Cataluña de 1788 a 1790*, d'una longitud similar al fragment corresponent del cens. Aparegueren successivament la ciutat de Lleida, el corregiment en conjunt, els municipis que l'integraven (Balaguer, Aitona i Almenar, Seròs i Juneda, Tàrraga...) i, a més, Solsona, Sort i La Pobla de Segur, Talarn i Tremp, La Seu d'Urgell, etcètera. En comentarem les xifres dins el conjunt de Catalunya, que apareix a la publicació definitiva distribuïda en els apartats següents.

4) El cens de Floridablanca tal com fou publicat

Segons J. Nadal i segons P. Vilar, que li ha dedicat un estudi tan acurat com alligonador, el cens de Floridablanca és, pel que fa a la Catalunya administrativa, el més ben realitzat fins aleshores i, probablement, fins setanta

anys després, quan apareix el primer confeccionat amb tècnica contemporània. Vegeu-ne el resum oficial:

Hi havia un total el 1787 de 2.150 entitats de població, classificades així: 14 ciutats, 283 viles, 1.682 llocs, 103 pobles, 21 granges, 47 *cotorredondos*, i més de 304 despoblats. En canvi com a nom genèric d'aquestes entitats apareixen 1.682 parròquies, xifra que coincideix amb la de «llocs» i, com a divisió civil, 1.980 «pobles», xifra que ve a coincidir amb la suma de ciutats, viles i «llocs» (1979). Deixant de banda la divisió parroquial, sospitem que «llocs» és actualment una traducció defectuosa del castellà *lugares*, que més aviat significa «pobles». És fàcil de comprovar en els censos moderns d'Espanya que la paraula *pueblo* com a designació d'una categoria d'entitats no hi apareix. La gradació és: *ciudad*, *villa*, *lugar*, *aldea*, *caserío*, que nosaltres traduiríem aproximadament: ciutat, vila, poble, llogarret, caseria, per a les entitats de població del Principat, que rebrien el nom genèric de lloc, equivalent al castellà col·loquial *pueblo* (aplicat a tots els llocs, ciutats incloses, que no són capitals de província; popularment hom anomena aquestes no *ciudad*, sinó *capital*). Així, doncs, diríem que els 1.980 llocs es dividien en 14 ciutats, 283 viles i 1.682 pobles, als quals caldria afegir 103 llogarrets, etcètera.

Eren de *reialenc* la majoria de les ciutats, prop d'un terç de les viles i dels pobles, més d'un terç dels llogarrets, etcètera. Entre els llocs *abacials* no hi havia ciutats. De *senyoriu eclesiàstic* eren tota mena de llocs, incloent-hi la majoria de les granges. De *senyoriu secular* eren prop de la meitat dels pobles i dels despoblats, i més d'un terç de les viles, els llogarrets i les granges. Els *ordes militars* pesaven poc.

La població general era de 801.602 persones (413.932 homes diu el cens: segurament està equivocat), a les quals calia afegir 12.810 religiosos i altres persones de vida comunitària (9.135 homes). El total seria de 814.412 habitants, xifra que no s'avé amb la suma oficial per corregiments (868.728), equivocada per excés en el corregiment de Lleida, puix que Iglésies hi troba 20.000 i escaig habitants de més i la suma li dóna 848.539 habitants. Però la suma per llocs li'n dóna 875.400, als quals caldria afegir 12.810 religiosos i sacerdots (dels quals hom no en coneix l'edat), amb un total de 888.210 ànimes.

Per la seva banda, P. Vilar, que per al 1718 havia trobat 406.274 habitants a la Catalunya administrativa (i cap a mig milió per a la Catalunya real, només afegint-hi —amb greus reserves, és cert— els 80.369 que els intendants, dels quals desconfia profundament, havien assignat a la Generalitat del Rosselló amb el País de Foix el 1700), recompta per al 1787, 899.532 habitants, que distribueix, com Iglésies, administrativament, als quals hom podria afegir els 188.900 de la Generalitat rossellonesa, avaluats per Neker el 1783. Aquesta forta creixença la troba versemblant, comparant-la amb la del País Valencià, que segons Laborde passà de 318.000 habitants el 1718 a 932.000 el 1795.

La distribució demogràfica dels 801.602 habitants no religiosos del resum oficial és: 447.761 solters, amb majoria de dones, que es repeteix als altres estats civils (per això creiem que les xifres globals d'homes i dones estan capgirades); 297.285 casats, i 56.016 vidus, dones en els dos terços. El predomini femení es manté a cada grup d'edats. De les sis classes, per edats en què està dividida la població, la més nombrosa és la de nens inferiors a set anys, que representen més d'un cinquè del total, bé que els de cinquanta anys en amunt encara representen un 15 %. L'interval d'edats és heterogeni. Els de set anys a quinze representen un 18 % llarg del total; els de setze a vint-i-quatre (on els casats ja representen cap a una quarta part dels homes i més del 30 % de les dones), un 14,5 %; els de vint-i-cinc a trenta-nou (on predominen clarament), prop d'un 20 %; de quaranta anys a quaranta-nou, els vidus són

la meitat dels solters, i les vídues més que les solteres; però encara de cinquanta anys per amunt predominen els casats (68 % dels homes i 55 % de les dones, aproximadament).

5) *Els detalls inèdits del cens de Floridablanca*

Deixant de banda, doncs, els eclesiàstics, la població de Catalunya (si no advertim res, citarem sempre segons les xifres d'Iglésies) havia fet un tomb decisiu durant el segle XVIII, bé que no tant com avançava el cens del 1768 (d'Aranda). Per la població absoluta continuaven destacant els corregiments de Girona (168.237 h.) i Barcelona (124.323), i en darrer lloc, davant la Vall d'Aran (5.559 h.), hi havia el corregiment de Puigcerdà (22.721).

6) *Sobre el corregiment de Barcelona*

J. Iglésies presenta sobre aquest punt una discrepància seriosa amb P. Vilar, que assigna 111.410 habitants a Barcelona ciutat enfront dels 92.385 d'Iglésies. Però els habitants que dóna Vilar ho són de fet (incloent-hi religiosos, presoners, soldats, transeünts, etcètera). Iglésies reconeix que les xifres oficials del corregiment presenten dificultats. Barcelona ciutat no apareix en el detall del cens de Floridablanca (com tampoc els corregiments de Tortosa i de la Vall d'Aran), i ell la completa amb l'*Estado General del número de almas habitantes en las siete parroquias que comprende la ciudad de Barcelona*, manuscrit que transcriu en apèndix. Cal dir que hi havia 13.303 nens menors de set anys, un 14,39 % de la població. Per a la resta del corregiment hi havia 7.617 nens, un 23,84 % de la població.

Però un imprès —que Iglésies també reproduïx en apèndix— recompta en els mateixos pobles i el mateix 1787, 31.443 habitants de set anys en amunt, xifra que gairebé coincideix amb els 31.938 habitants totals, deixant només un 1,57 % com a població infantil si admetem com a bones totes dues estadístiques, la de les parròquies de Barcelona i la de l'*Estado General de los lugares, casas, solteros, solteras, desde la edad de siete años arriba...*, referent als pobles. I conclou que no és lícit, tot estudiant el cens de Floridablanca, de substituir-ne les xifres oficials per unes altres, oïmés quan només es fa a Barcelona ciutat. L'argumentació sembla sòlida. Ara, la discrepància no ens sembla tan fonda: així com per a Barcelona-ciutat Vilar troba en F. de Zamora, «*alcalde del crimen*», els habitants de fet, i Iglésies en l'*Estado* els de dret, o fixos, també restant aquests del total oficial es troben els de dret per a la resta del corregiment (31.938 en total), mentre que l'altre *Estado*, el dels pobles, que inclou els eclesiàstics, dóna els habitants de fet (31.443, sense els nens).

7) *Els corregiments*

En una taula estadística Iglésies resumeix clarament l'evolució del segle XVIII. (Només en suprimiríem l'índex de creixement, puix que és el mateix d'augment, incrementat en 100: si la Catalunya administrativa augmenta en el període 1719-1787 un 115,46 %, el seu índex de creixement és d'un 215,46 %).

L'augment és màxim en els corregiments de Lleida (210,92 %) i Tortosa (202,16 %), seguits per l'alcaldia major de Montblanc i els corregiments de Barcelona, Tarragona i Vilafranca del Penedès, és a dir, en tota la meitat sud-occidental de Catalunya, aproximadament la Catalunya Nova, i és mínim en els de Puigcerdà (39,54 %) i Talarn (39,72 %), és a dir, en l'angle nord-oest, si en llevem la Vall d'Aran. En general, d'aquí a Mataró la població no s'arriba

a duplicar. Iglésies ho veu com una orientació hispànica de Catalunya en oposició amb l'europea tradicional. Vilar, més caute, n'assenyala moltes excepcions.

Aquests creixements intenten de corregir, inútilment, els desequilibris interns, sensibles amb una densitat mitjana de 27,3 habitants per kilòmetre quadrat. Després del corregiment de Barcelona (201,62 h/km²), només el de Tarragona, entre els d'increment ràpid, assoleix una densitat elevada (88,59 h/km²). En general les densitats són més altes a la Catalunya del NE i mínimes a les del NW (Vall d'Aran, 8,95 h/km², Talarn 10,23; Puigcerdà, 11,92; Cervera, 13,27) i no són gaire més altes als corregiments del SW, de creixença tan ràpida (Tortosa, 16,75 h/km²; Lleida, 17,31), com tampoc al de Manresa (17,15).

8) *Característiques de l'increment de població*

Qualsevol distribució més detallada topa amb l'inconvenient de la manca de dades completes. A més de mancar els corregiments de la Vall d'Aran i de Tortosa, dels pobles del de Barcelona només en coneixem la població de set anys per amunt. Per tal d'obviar aquests dèficits, Iglésies munta un còmput prescindint de la Vall d'Aran, realment sense incidència en el conjunt, suposant per a cada municipi del corregiment de Tortosa el creixement mitjà del corregiment [podríem assegurar que no fou així; però, com?] i per als pobles del de Barcelona, prescindeix dels infants inferiors a set anys [posats a suposar, hom els hauria pogut afegir hipotèticament un 31,3 % d'infants, que era la proporció corresponent a 100 sobre el 76,16 % que conceixia (puix que comparant-ne la distribució per edats del corregiment amb la de Barcelona ciutat, Iglésies havia trobat als pobles un 23,84 % de població infantil: vegeu 6)].

En resulta, de 869.841 habitants del 1787, un 41,61 % vivint en llocs de fins al miler d'ànimes, un 18,13 % en viles de 1.000 a 2.000, un 16,04 % entre 2.000 i 5.000, el mínim a la categoria següent, i un 15,34 % a les quatre ciutats de més de 10.000 (Barcelona, Tortosa, Reus i Lleida). Si predominava a Catalunya la població rural, i la pròpiament urbana no arribava a una sisena part, en canvi apuntava la tendència a capgirar-ne la distribució, car en el període 1719-1787, mentre la creixença mínima corresponia a aquesta Catalunya rural (80,39 %); la més alta de les cinc classes estadístiques era la de la que anomenem urbana (205,58 %).

9) *La distribució comarcal*

Després d'exposar, amb l'honestedat habitual, el procediment emprat per passar de la divisió corregimental a la de comarques, sense poder destriar bé les immediates a Barcelona i a Tortosa, dreça un quadre comarcal que centrarà les consideracions subsegüents.

Després del Barcelonès-Baix Llobregat, amb 129.919 habitants, les comarques amb més població absoluta eren les de Tortosa (Baix Ebre-Montsià-Terra Alta) amb 48.416, Alt Empordà (42.054), Maresme (40.920), Osona (39.598) i el Baix Camp (38.967). I les que en tenien més poca, a part els cinc municipis coneguts inclosos en el corregiment de Tortosa, eren la Vall d'Aran (5.559), el Baix Penedès (7.079) i el Solsonès (9.311). I per regions, la I (209.099 habitants) i la II (163.387) es destaquen, sobretot damunt la V (el desconegut corregiment de Tortosa: 48.416 habitants) i la IX (47.298).

L'increment de població en el període 1719-1787 destaca damunt les altres comarques el Segrià (341,42 %), seguit de les Garrigues (262,54 %), la regió V (Baix Ebre-Montsià-Terra Alta: 261,07 %), el Priorat (251,23 %) i el Baix Camp

(212,06 %), per davant del Barcelonès-Baix Llobregat (179,81 %). Aquesta renovació demogràfica del terç sud-occidental de Catalunya contrasta amb l'atonía relativa de l'angle NW, la Vall d'Aran exceptuada: Pallars Sobirà 20,2 %, Alt Urgell 30,05 %, Pallars Jussà 45,58 %; així com del Vallès Oriental (33,5 %), que hi apareix soldat per una dorsal central-pirinenca d'increments inferiors al 60 %: Bages, Segarra, Solsonès, Berguedà, Baixa Cerdanya [Vilar, que parteix, com hem dit, d'unes xifres diferents per al corregiment de Barcelona i que no distribueix igual les del corregiment de Tortosa, dona resultats força diferents a les comarques que els corresponen: Barcelonès, 242,7 % (però el Baix Llobregat: 185,9 %), regió v: 201 %]. Per regions, després de la de Tortosa (v), la que es pobla més és la de Reus (iv), que, sense la Ribera d'Ebre, guanya un 170,03 %; i la de Lleida (viii), 164,71 %. Els guanys mínims són a la regió de Tremp (ix), 37,08 %.

Aquests increments espectaculars per l'angle de llebeig no alteren gaire el mapa del poblament, perquè ja era molt gran el retard poblacional d'aquestes comarques. Així, la densitat màxima continua essent la del Barcelonès-Baix Llobregat (208,7 h/km²), seguides del Maresme (102,89) i el Tarragonès (79,14). I les més poblades, el Pallars Sobirà (8,7 h/km²), la Vall d'Aran (8,77), el Solsonès (8,86), l'Alt Urgell (9,29), el Pallars Jussà (10) i la Noguera (10,63). És a dir, un quadrant NW despoblat, enfront d'un bon poblament al litoral al N de l'Ebre. Per regions, després de la i (84,48 h/km²), la més poblada és la iii (45,4); i la més despoblada, la ix (9,04 h/km²).

Segueixen consideracions detallades sobre aquestes distribucions i sobre el pes de les capitals comarcals, que no ens semblen tan significatives com:

10) *Les zones geogràfiques*

El 1787 la Catalunya litoral i pre-litoral (incloent-hi el Clot de Móra, que les estadístiques no permeten de desglossar) tenia 537.406 habitants, el 61,39 % dels recomptats, enfront del 56,62 % el 1719. Aquesta progressió és assolida a costa de la Depressió Central (del 27,41 % passà al 26,2) i, sobretot, dels Pirineus (amb el Pre-pirineu) que passà de representar el 16,05 al 12,42 %. És que l'increment havia estat d'un 134 % a la regió Litoral i Pre-litoral, d'un 105,85 % a la Depressió Central, i de només un 66,66 % a les serralades del nord. La densitat resultant, però, encara era equilibrada: 42,18 h/km² vora mar, 19,59 a l'interior, i 14,28 a les comarques muntanyenques.

11) *La costa*

Iglésies s'ha pres la molèstia de desglossar, dins cada comarca litoral on li ha estat possible, la població dels municipis costaners de la dels interiors, per tal de deduir-ne la incidència demogràfica de l'atracció marinera. En línies generals resta comprovat, però, que les diferències alguna vegada entorboleixen la comparació [a la columna *Augment comarcal per 100*: Barcelonès-Baix Llobregat, 185 en lloc de 179,81 del quadre general, pàg. 21; Baix Penedès, 90,05 (índex de l'Alt Penedès) per 165,52; Tarragonès, 131,18 en lloc de 133,18]. (Val a dir, però, que les xifres correctes les proporciona el mateix Iglésies en un altre passatge de l'estudi esmentat.) Així, els municipis litorals s'incrementen més que les comarques respectives, en conjunt: 166 % al Baix Empordà, per 118,1; 196,69 % a l'Alt, contra 113,66.

Però hi ha excepcions: 1) Al Barcelonès-Baix Llobregat, tot i rebaixant a 179,81 l'increment global, el litoral només és de 178, realment de mal explicar. Les xifres detallades del corregiment de Barcelona ometen les criatures d'edat inferior a set anys, fora les que vivien a la mateixa ciutat, conegudes per una

altra font. Però la quasi igualtat entre els municipis litorals del corregiment i els de l'interior es deu segurament al pes determinant de Barcelona. 2) L'increment litoral del Baix Penedès és d'un 105,9 % enfront de 165,62 % com a increment global. És degut al fet de computar El Vendrell com a municipi interior. 3) El Tarragonès litoral s'incrementa en un 98,21 %, i en un 133,18 % el conjunt, però sembla que també Vila-seca de Solcina hi és considerada un municipi interior, perquè Salou aleshores era de població insignificant, explica Iglésies. 4) Al Baix Camp, en canvi, és explicable que la població litoral s'incrementés en un 132,62 %, i el conjunt comarcal en un 212,06 % pel caràcter no costaner de Reus.

Que en nou evolucions comarcals, hi apareguin una anormalitat i tres excepcions a la regla, ens fa pensar que potser era prematur, per al 1787, la hipòtesi d'una forta atracció demogràfica a tot el litoral.

12) *Piràmide d'edats de Catalunya*

Els llandars entre els distints graons d'edat proporcionats pel cens no són un model recomanable d'aritmètica: set anys, 16, 25, 40 i 50, que destrien sis categories d'edat. Però Iglésies s'ha enginyat a treure'n partit, i fins una piràmide d'edats septennal. L'aventura, com ja ens avança, i per això centrem l'atenció en les classes anuals que li serveixen de base. El predomini femení hi és en totes, però només s'accentua al grup de setze anys a vint-i-quatre (53,62 %), a causa, com ell explica, de l'exclusió del recompte oficial per edats (aquell que distribueix 848.539 habitants en lloc dels 875.400) de religiosos i asilats, i sobretot de soldats i presoners. La natalitat havia d'ésser forta, car el primer grup comprèn 24.889 nens i nenes per any, mentre que de set a quinze n'hi ha 16.261; de setze a vint-i-quatre, 13.705 per any; de vint-i-cinc a trenta-nou, 11.179; de quaranta a quaranta-nou, 11.017 [el text diu 11.027] per any, i de cinquanta per amunt, 126.785, un 14,9 % de la població [Iglésies interpreta que la darrera xifra exclou les persones de cinquanta anys, que calcula en 11.017, però aleshores l'interval d'edats 40-50 comprendria onze classes d'un any, i no deu].

L'altra deducció interessant és la presència d'immigrants, compresos entre vint-i-vuit anys i quaranta-nou, vista la forma vertical que adopta la piràmide en els grups d'aquestes edats. P. Vilar no admet una immigració fins els anys 1770-1774, car abans era de Catalunya que se n'anava la gent. I fa observar que la distribució per edats és, com tants altres aspectes socials, un terme mitjà entre les d'Espanya (que té més adults, però més pocs nens i vells) i de França (que tenia més vells, però més pocs nens i adults). Gosariem afegir que l'homogeneïtat relativa de les classes anuals d'edat entre vint-i-vuit anys i quaranta-nou es pot deure a un factor aliè a les immigracions: a un creixement vegetatiu considerable en el període 1737-1758.

13) *Distribució per edats i per corregiments*

La proporció de nens fins a set anys és especialment alta al corregiment de Manresa (23,71 %) i al de Girona (22,75 % sobre una mitjana del 20,5 % per a Catalunya), i baixa als de Puigcerdà (16,29 %) i Barcelona (16,83 %), que devien ésser els de creixement vegetatiu mínim. El grup de set anys a quinze, enfront d'una mitjana catalana del 17,25 %, assoleix el 20,3 % al corregiment de Tarragona, el 19,2 % al de Puigcerdà i el 19,1 % al de Lleida, i només el 14,29 % al corregiment de Barcelona i el 13,65 % al de Manresa. De la mitjana catalana de setze a vint-i-quatre anys (14,54 %) se n'aparten, per un extrem,

els corregiments de Barcelona (18,21 %) i Lleida (16,2 %), i per l'altre, els de Vilafranca (12,38 %), Mataró (12,78 %), Cervera (12,83 %) i Vic [el comentari diu Girona] (12,83 %). Iglésies atribueix aquest contrast a l'emigració d'aquests corregiments cap a Barcelona.

De vint-i-cinc anys a trenta-nou [en aquest apartat es va repetint com a lllindar d'interval 26, errada per 25] s'aparten positivament de la mitjana catalana (19,77 %), els corregiments de Barcelona (24,74 %) i la Vall d'Aran (23,82 %), i negativament, el de Girona amb un mínim de 12,15 %, que Iglésies interpreta com a confirmació de la força xucladora que ja manifestava Barcelona. Entre els quaranta anys i els quaranta-nou es trobaven el 13 % dels catalans, amb les desviacions positives màximes als corregiments de Talarn (15,53 %), Girona (14,82 %), Cervera (14,75 %) i Barcelona (14,29 %). Iglésies suposa que les migracions interiors es realitzaven entre els setze anys i els quaranta —d'aquí la desviació tan positiva de Barcelona respecte a aquestes edats— i s'anullaven després, reintegrant-se als seus corregiments els treballadors procedents dels de Talarn, Girona i Cervera, per exemple. Les desviacions negatives s'enregistraven sobretot al corregiment de Tarragona (10,2 %) i la seva alcaldia major de Montblanc (10,88 %). El 14,94 % dels catalans eren considerats vells (de cinquanta anys o més). Els percentatges eren més alts als corregiments de Girona (17,93 %) i Vic (17,23 %) que als altres, especialment que als de Barcelona (11,64 %) i la Vall d'Aran (11,8 %).

En general es poden deduir unes piràmides força regulars amb base infantil prou ampla, especialment als de Tortosa, Lleida, Montblanc i Tarragona, els de màxima creixença demogràfica. En canvi, examinant els sexes separatament es fan patents osques considerables corresponents a les edats juvenils: al corregiment de Manresa aquesta osca, molt sensible en el costat masculí entre els set anys i els vint-i-vuit (Iglésies ha distribuït les edats entre septennis per a comparar-ne més bé els contingents), i no tan acusada fins als quaranta-dos. Precisament els nens que resten al corregiment entre els set anys i els quinze només componen el 36,32 % dels infants d'aquesta edat (les nenes romanien a casa). Una emigració en edats tan primerenques, avui inversemblant, sembla d'acord amb la documentació de l'època: era la mà d'obra més barata. Quelcom de semblant, si bé atenuat, passava als corregiments de Mataró, Vic, Puigcerdà, Talarn (on l'emigració temporal se centrava en les noies de catorze anys a vint) i Cervera. Al corregiment de Girona [Manresa segons el peu de la piràmide d'edats, vegeu 6], que té els percentatges infantils més alts (fins al quinze anys), minva ràpidament els dels joves fins a un mínim entre els vint-i-cinc i els trenta-nou anys, mentre que el corregiment de Barcelona, influït per la ciutat, mostra un inflament immigratori a les edats compreses entre el setze anys i els quaranta.

14) *L'altitud del poblament*

La manca de dades detallades per a tres corregiments fa que Iglésies prescindixi de la Vall d'Aran, i suposi —amb un risc petit d'error, com ja adverteix— que els nuclis poblats del corregiment de Barcelona estan per sota dels 250 metres alt, i els del corregiment de Tortosa, per sota dels 500. Amb fortes reserves, destria aquests darrers segons el lllindar de 250, i en resulta: 1) que el 58,5 % de la població del 1787 vivia a les planes inferiors a 250 metres alt, i s'havia incrementat en un 14,25 % respecte al percentatge del 1719, acaparant pràcticament tot l'increment. 2) La població entre 250 metres i 500 es mantenia pràcticament estable (percentualment, entén sempre), representant el 19,65 %. 3) L'establerta entre 500 metres alt i 750 minvava en un 17,38 %, i

ocupant el tercer lloc (13,45 %) dels habitants. 4) Entre 750 i 1.000 metres alt vivia el 4,25 % dels catalans, després de minvar un 37 % respecte al 1719. 5) A l'alta muntanya, hi vivia poc més del 4 %. Fins a 1.250 metres la pèrdua havia estat d'un 46,4 % i representaven el 2,84 % de Catalunya. I més amunt encara, vivia un 1,26 % dels catalans, amb minva d'un 42,2 %.

El despoblament, per tant, s'accentuava de 500 metres alt en amunt, i reforçava la minva altitudinal, ja clara el 1719.

15) *Del contingut del poblament*

Distribuïnt per corregiments les dades globals del cens, podem completar la distribució demogràfica per edats amb una altra per sexe i estat civil.

La majoria femenina només era acusada a la Vall d'Aran (54,49 %). En canvi, hi havia majoria masculina als corregiments de Tortosa (51 %) i Montblanc (50,38 %). Descomptant els menors de setze anys (malgrat que 1.184 eren casats o vidus), les persones casades representaven un 59,5 % que arriben a un 60,92 % entre els homes (perquè eren menys nombrosos globalment); les solteres, un 29,36 % (31,3 % entre els homes); i les vídues, un 11,1 % (7,71 % si només computem els homes). [Una errada d'impremta repeteix com de les dones les xifres generals.] Incloent-hi els nens, predominen, naturalment, els solters (55,9 %), especialment als corregiments de Girona (59,66 %) i Talarn (57,58 %), i mínimament als de Mataró (52,81 %), Vilafranca (53,24 %), Tortosa (53,55 %) i Vic (53,69 %). Els casats representaven un 37,18 %, i fins a un 40,35 % (corregiment de Mataró) o un 40,57 % (Vilafranca), per davallar a un 34,93 % (corregiment de Cervera), un 34,63 % (Talarn) o un 32,49 % (Girona). I els vidus, 6,9 % en mitjana, eren un 9 % a Cervera, un 8,7 % a la Vall d'Aran, i només un 5,95 % a Barcelona i un 5,64 % a Montblanc.

Iglésies destria els «classificats» (240.899, la més gran part dels homes, en general a partir de setze anys), en «productors» i «no productors». Els «productors», corresponents als sectors econòmics primari i secundari i a més als comerciants, comprenien el 87,72 % dels classificats. Hi semblen més definits els sectors que en podríem dir socials. Considera empresaris els *labradors*, fabricants, i comerciants, respectivament: 56.878, 4.640 i 1.955. Hi havia 9.567 *labradors* al corregiment de Lleida, 8.091 al de Tortosa ..., 596 a la Vall d'Aran i 462 al de Puigcerdà. De «fabricants», 1.170 al corregiment de Tarragona, 708 al de Vic ... i cap a la Vall d'Aran. I de comerciants, 344 al corregiment de Barcelona, 306 al de Tarragona ... i 3 a la Vall d'Aran. Els treballadors especialitzats serien representats pels artesans (31.010) i els matriculats (de marina), només comptats a part al corregiment de Girona (2.716). Els artesans abundaven sobretot als corregiments de Girona (5.642) i Barcelona (5.483), i escassejaven a la Vall d'Aran (97) i al corregiment de Talarn (530). El proletariat constava de categories tan indefinides com les de «jornalers» (94.380) i «criats» (15.840). Els jornalers eren molts als corregiments de Girona (18.499) i Vic (12.444), i molt pocs als de Puigcerdà (360) i la Vall d'Aran (607). I els criats, que podien ésser el que ara se'n diu obrers no qualificats, molt abundosos als corregiments de Girona (4.620) i Barcelona (3.804), escassejaven al màxim a la Vall d'Aran (112) i a Montblanc (197).

La població «no productiva» comprenia la resta del sector terciari, els inactius i els passavolants. Els podríem agrupar en: 1) clergues i assimilats (però no religiosos, que no eren considerats caps de casa): 7.372. Més nombrosos als corregiments de Girona (1.340) i Barcelona (830), ho eren molt poc a la Vall d'Aran i a Montblanc; 2) *hidalgos*, advocats, procuradors, escriptors i músics, antecedent de les nostres professions liberals: 3.451, en bona part

als corregiments de Barcelona i Girona, i escadussers a la Vall d'Aran i a Montblanc; 3) estudiants, que solia incloure els de grau mitjà i a vegades els de primari: 6.927, amb màxims també a Barcelona (2.113) i a Girona (1.722), i mínims a la Vall d'Aran i a Puigcerdà; 4) els de fur militar, els empleats a sou del rei, dependents de la Inquisició, síndics dels ordes religiosos, dependents de la Croada, *demandantes*: el que en diríem de l'administració civil, militar i eclesiàstica: 4.133, distribuïts com de costum; 5) els que viuen de renda, que de fet sembla que vol dir inactius, per l'explicació que fa d'aquests *indiferentes*, que poden ésser mantinguts, però no en establiments col·lectius: 7.168, dels quals 5.122 a Barcelona i 1.638 a Vic (producte urbà, segons Iglésies); i, finalment 4.429 *pasajeros* al corregiment de Barcelona.

16) *Les principals poblacions*

Iglésies dreça una llista de les entitats de població (*pueblo* en el cens) de més d'un miler d'habitants. No pretén, per tant, de donar-nos la població municipal sinó la dels nuclis urbans, oposables globalment a la població rural. Malgrat que dins cada nucli hom inclou les cases disseminades corresponents, en podríem obtenir unes bases fermes de comparació, però hi hem de presentar reserves serioses. Hem confrontat les xifres extretes del mateix cens per Vilar, també a fi de comparar-les amb les de 1718-1719, i amb una certa freqüència no coincideixen. Aleshores hem comprovat els detalls —proporcionats, com sempre, pel mateix Iglésies— per a cada nucli a qui ell o Vilar atribueixen un mínim de 1.000 habitants el 1787 (esparços per tota la part documental de l'obra: pàgines 65-613 del volum I i tot el II), i hem arribat a aquestes conclusions provisionals:

1) En general, les dades d'Iglésies, com que són justificades per edats i per estats i sexes i com que, a més, no hi hem trobat *ni una errada numèrica*, ens semblen preferibles. Cal advertir, però, que les dades de Vilar-Duran de Cahner també semblen d'un rigor implacable, si bé tenen més la finalitat de comparar la població total dels municipis moderns (segons el cens del 1960) al llarg del segle XVIII, que la d'establir els nuclis de població.

2) Les dades manuscrites presenten divergències insalvables: el manuscrit 2.478 de la Biblioteca de Palacio, d'on procedeix el detall per entitats de població, publica uns resums per corregiments, dels quals el de Manresa és resumit també per localitats amb xifres una mica més altes, perquè inclouen les comunitats religioses i similars, que en la relació detallada apareixen comptades a part. Iglésies opta per aquesta darrera, perquè s'interessa més per la població resident, relacionable amb les cases o els focs, mentre que Vilar cerca la població de fet. L'opció d'Iglésies facilita la comparació amb les dades anteriors, que des del segle XIV donaven la població estable; però dificulta la comparació amb els censos moderns, que pretenen d'exhaurir el recompte individual. Iglésies hi renuncia perquè troba a mancar convents existents aleshores i perquè tampoc no podem saber el nombre de soldats, presidiaris i altres passavolants.

3) Les poblacions del corregiment de Barcelona, excloent-ne la ciutat, no més enregistren els residents de set anys per amunt. En aquest cas, ens sembla que seguir l'imprès on apareixen així té l'inconvenient greu de falsejar la comparació amb els altres corregiments i fins amb la mateixa ciutat. Per això en aquest cas (que afecta la comarca del Barcelonès i bona part del Baix Llobregat) preferim les xifres reconstruïdes per Vilar.

4) Una diferència toponímica: a la taula de la pàgina 55, hi apareix Cubelles (Garraf) que cal corregir per Cubells (Noguera).

5) Hom pot considerar un sol nucli la «vila de Terrassa» i la «Parròquia de Sant Pere de Terrassa», que així assoleix els 4.000 habitants.

6) Per al terme general de Tortosa, hom podria acceptar els 16.000 habitants de Francisco de Zamora.

7) A la relació resultant, de 163 entitats de població, caldria afegir-hi el Prat i Sant Climent de Llobregat (segons les xifres de Vilar), i Les Franqueses del Vallès i Campdevàrol (per addició de parròquies distintes) i Guimerà (simple omisió mecànica).

Amb les modificacions esmentades, només importants pel que fa als «pobles» del corregiment de Barcelona, la categoria poblacional dels nuclis de població resta establerta així: Amb més de 10.000 habitants: Barcelona (92.385), Tortosa (16.000, en bona part rurals), Reus (14.440), Lleida (10.390).

Amb més de 5.000: Mataró (9.657), Olot (9.146), Vic (8.919), Tarragona (8.541), Valls (8.162), Manresa (8.135), Girona (8.014), Vilanova i La Geltrú (6.161), Figueres (5.398), Sant Feliu de Guíxols (5.090). [Com a mostra dels canvis que representaria la inclusió dels religiosos, direm que Barcelona passaria a tenir 97.885 habitants, Reus 14.604, Mataró 9.943, Vic 9.297, Olot 9.214, Girona 9.134, Tarragona 9.064, Manresa 8.317, Valls 8.273, Vilanova i La Geltrú 6.227, Figueres 5.521, Sant Feliu de Guíxols 5.135.]

De 4.000 a 5.000 ànimes, sense els religiosos, Igualada (4.925), Cervera de Segarra (4.625), Arenys de Mar (4.253), Badalona (4.235), Terrassa (4.077).

De més de 3.000: Blanes, Vilafranca del Penedès, Ripoll, Balaguer, Banyoles, Sitges, La Selva del Camp, Canet de Mar, Berga, Montblanc.

De 2.500 a 3.000 n'hi ha 14: dos a les comarques del Baix Empordà, Barcelonès, Baix Llobregat, i un a l'Alt Empordà, l'Urgell, el Solsonès, el Tarragonès, el Maresme, la Selva, l'Alt Camp i la Ribera d'Ebre (a la part no compresa en el corregiment de Tortosa).

De 2.000 a 2.500 n'hi havia 20: tres al Baix Camp, dos al Baix Llobregat, la Conca de Barberà i el Bages; i un al Baix Empordà, la Selva, el Gironès, el Barcelonès, el Vallès Occidental, el Garraf, el Baix Penedès, Osona, Anoia, el Tarragonès i el Priorat.

De 1.500 a 2.000 eren 42: quatre a Osona i al Maresme; tres a l'Alt Empordà, al Baix, i al Vallès Oriental; dos al Ripollès, al Bages, l'Alt Camp i el Baix, i el Tarragonès; un al Gironès i la Garrotxa, Anoia, el Vallès Occidental, el Barcelonès, el Baix Llobregat, la Conca de Barberà, el Priorat i la Ribera d'Ebre, les Garrigues, l'Urgell, el Segrià, l'Alt Urgell i la Baixa Cerdanya.

63 més assoleixen el miler d'habitants: un a l'Alt Empordà, el Vallès Occidental, el Penedès (Alt, i Baix), el Tarragonès, la Conca de Barberà, la Segarra i el Pallars Jussà; dos al Ripollès, el Bages, Anoia, l'Alt Camp, les Garrigues i la Noguera; tres al Berguedà, l'Urgell i el Priorat i el Baix Llobregat; quatre a la Selva i el Segrià, i cinc a l'Alt Empordà, la Garrotxa, el Vallès Oriental i el Maresme.

En conjunt el Maresme és la comarca més urbanitzada, en el sentit que té tretze nuclis de més de mil habitants, i les que el segueixen, l'Alt Empordà i Osona, només en tenen deu; vuit el Baix Empordà, el Vallès Oriental i el Baix Llobregat; set la Garrotxa, la Selva, el Bages i el Baix Camp; sis el Barcelonès, el Tarragonès, l'Alt Camp i el Segrià; cinc el Ripollès, Anoia, la Conca de Barberà, el Priorat i l'Urgell; quatre el Gironès, el Berguedà, i el Vallès Occidental; tres les Garrigues, la Noguera i el Garraf; dos l'Alt Penedès i el Baix, la Segarra i la Ribera d'Ebre (d'aquesta ens manca informació, com de les altres terres de l'Ebre); un, deixant de banda el cas de Tortosa, a la Baixa Cerdanya, l'Alt Urgell i el Pallars Jussà; i cap, al Pallars Sobirà i segurament a la Vall d'Aran.

Aquesta urbanització en procés, que va puntejar de viles tot el país, i sobretot la Catalunya Vella, mentre en restava al marge, pràcticament com ara, tot l'angle NW, es podria matisar indefinidament estudiant-ne les circumstàncies que l'expliquen per a cada nucli. Segons els càlculs d'Iglésies, en podríem establir quatre categories: 1) La dels nuclis el procés dels quals durant el segle no es pot establir, perquè no apareixen desglossats fins el 1789. Els únics grans són «pobles de mar» del Maresme que la seguretat assolida en el litoral ha fet créixer fins a desglossar-se dels «pobles de dalt». 2) Nuclis que han experimentat un creixement excepcional durant el període 1719-1778, fins a sextuplicar la població amb escreix: és el cas d'alguns nuclis litorals: encara no desdoblats, Premià, amb un increment del 610,06 %, i sobretot el barceloní Sant Martí de Provençals, amb un 863 % d'increment segons Vilar, i d'un 707,34 % excloent-ne els menors de set anys, com fa la font d'Iglésies, el de la ciutat de Reus (633,73 %) i d'alguns pobles segrianencs, que Vilar considera gairebé repoblats (Alguairó, 654,65 %; Torres de Segre, 671,36 %). 3) Nuclis que podem considerar normals, amb increments entre el 25 % i el 600. I 4) Nuclis estagnants, tots a la Catalunya Vella ja urbanitzada: Caldes de Montbui 21,78 % d'increment; Cardona, 20,46 %; Sant Pere de Vilamajor (i Vilamajor), 13,33 %; i Vilassar de Dalt, 15,44 %. Aquest darrer sembla discutible, perquè se n'havia desglossat Vilassar de Mar. Sumant tots dos Vilassars i comparant-los amb el municipi únic del 1719, l'increment assoleix un 97 %.

17) *Les localitats amb minves de població*

Bé que ni una comarca no perd població global, sí que en perden un grapat de pobles i poblets, gairebé tots a la Catalunya Vella, en comarques concretes: la Garrotxa, la Selva, el Maresme, el Vallès Oriental, Osona, l'Alt Penedès i el Baix, Anoia, la Segarra, el Solsonès, el Berguedà, l'Alt Urgell i ambdós Pallars, però amb una xifra global insignificant.

A continuació, Iglésies detalla les ciutats de Barcelona, Reus i Lleida: en presenta les xifres del cens per sexes i edats i en dreça les dues piràmides, la corresponent als intervals censals, i la hipotètica que resultaria d'unificar els intervals en períodes septennals. Després de comentar-les, presenta la segona part.

18) Volum I: *Corregiments de Mataró, Lleida, Puigcerdà, Vilafranca del Penedès, Talarn, Tarragona, Montblanc i Vic*. Volum II: *Corregiments de Girona, Cervera, Manresa*

Tenen dues parts, corresponents a altres tantes alcaldies majors, els corregiments de Talarn, Tarragona (la segona de Tarragona és Montblanc) i Cervera; i, la de Girona, quatre parts. De cada poble el manuscrit detalla els estats i sexes, la distribució professional dels caps de casa, i els convents, hospitals, internats i seminaris amb el nombre de membres de cada categoria per a cada centre. A l'encapçalament de cada poble, hi figura la categoria, la parròquia o parròquies i el corregiment.

Segueix (pàgs. 451-487) un resum per corregiments on hom repeteix per a cada un la classificació demogràfica i la socioeconòmica de la població, i en detalla les religioses, les *religiones* (o religiosos) i els col·legis. El de Manresa conté, a més, un resum per nuclis de població. Un primer apèndix detalla per pobles el corregiment de Barcelona. És l'imprès *Estado general de las casas, solteros, solteras, desde la edad de siete años arriba, casados, casadas, viudos, viudas, con su total de dichas clases, conventos y religiosos del Corregimiento de Barcelona, según consta en los estados particulares dados por las Justi-*

cias de cada pueblo. I un segon apèndix reproduïx l'*Estado general del número de habitantes en las siete parroquias que comprende la ciudad de Barcelona*, introduït per un resum de la ciutat. Clou l'obra un *Index de localitats*, classificades per ajuntament actual, corregiment i comarca.

19) *La població monacal catalana l'any 1787*

En la copiosa producció demogràfica d'Iglésies representa un *divertimento* acuradament presentat, on explana un aspecte que sol restar marginat en estudis d'aquesta mena. Val a dir que l'autor hi troba a mancar els monestirs de Bellpuig de les Avellanès, Montserrat, Sant Cugat del Vallès, Sant Salvador de Breda, i el priorat de Santa Maria de Meià.

Amb aquestes salvetats podem resumir que hi havia 152 cases de religiosos (homes) amb 4.931 persones, i 39 de femenines amb 1.706. Aquests totals, que incloïen servents i infants, representava només un 0,75 % de la població de Catalunya (prenent la xifra de 875.400 habitants, més alta que no la que detalla les activitats de la població). Només assoleix la unitat percentual als corregiments de Barcelona (1,68 % dels habitants) i Montblanc (1,08 %), mentre que no passa del 0,27 % al de Talarn i és inexistent a la Vall d'Aran. Tot seguit detalla congregació per congregació i segons les localitats (o els corregiments quan no es pot saber), els religiosos destriats per categories.

ESTUDIS SOBRE LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

Aquesta etapa de transició entre els censos tradicionals i els moderns és, probablement, la més poc nodrida d'estudis sobre la nostra població. Iglésies hi ha dedicat un parell de treballs de reusenc entusiasta (*La demografia i la riquesa de Reus l'any 1842 i la de les altres ciutats més importants de Catalunya*, vegeu Apèndix I, 21; i *Reus en el conjunt de Catalunya l'any 1819*, vegeu Apèndix I, 29), i un treball més gran, que passem a comentar: *Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX*.

1) *Las fuentes*

Del cens del 1797 només se'n conserva un resum general i, per tant, encara que estigués ben fet, no proporciona la informació desglossada que caldria.

El 1824 aparegué l'ordenat pel militar Vicenç de Frígola. Conté una descripció geogràfica de Catalunya i una relació dels pobles amb indicació de les jurisdiccions a què pertanyien, el nombre de veïns, recursos econòmics, renda cadastral, i distàncies a Barcelona i al cap del corregiment. Els veïns havien estat recomptats el 1819 (del 1787 fins aleshores hi havia hagut, segons J. Nadal, dues crisis demogràfiques especialment agudes: la de la Guerra Gran, de 1794-1795, i la dels anys més crítics de la Guerra del Francès, 1808-1812).

El 1831 Joan Baptista Galobardes publicava *Cataluña en la mano*. Fou un llibre popular, que repeteix la informació de Frígola, afegint-hi les carteries més properes per a la correspondència, i les fires. Dóna els veïns i a més els habitants referits a una data que Iglésies suposa 1826 o 1829-1830, inclinant-se per 1830, no sabem si amb prou fonament.

Del 1846 al 1850 aparegueren els setze volums del *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, de Pascual Madoz, amb dates per localitats que no es refereixen al mateix any, com sol passar en obres d'aquesta envergadura. Però Iglésies se centra en els requa-

dres estadístics per partits judicials, basats en les matrícules cadastrals del 1842.

Iglésies exposa les vicissituds històriques que pogueren incidir, negativament, en l'evolució demogràfica entre el 1787 i el 1842, reflectint-se en els tres recomptes estudiats. Considera impossible el pas de 1.050.358 habitants el 1842 a 1.652.291 del primer cens modern, el del 1857. I en dedueix les greus mancances dels anteriors, incloent-hi «el Madoz». Però es referma en la validesa de les comparacions del Madoz amb les fonts anteriors (cinc segles escassos) i del cens del 1857 amb les posteriors (un segle i escaig). [Cal corregir algunes dades d'aquesta introducció: les lleis desamortitzadores de Mendizàbal no són del 1835 i el 1855 —pàgina 387 del volum xxxvii—, sinó del 1835 i el 1836; i la frase «*Aquí existió Castellfollit*» és del 1822 i no fou escrita a Castellfollit de la Roca —Garrotxa—, com indica el diccionari Madoz, sinó a Castellfollit de Riubregós —Anoia—. A la pàgina 393, insistint sobre *El problema del corregimiento de Barcelona en el censo de Floridablanca*, escriu: «124.329 habitantes, que figura en el resumen oficial del censo, Pierre Vilar la desestima y la substituye por 154.075 habitantes. Se establece así una diferencia de 24.156 habitantes exclusivamente para el corregimiento de Barcelona», que ve a coincidir amb la diferència global. La xifra de Vilar no lliga amb els comptes d'Iglésies, perquè és una altra: 148.479, que justifica les afirmacions següents.]

2) La población según cada fuente

El cens de Frígola diu que Catalunya (l'administrativa) suma 165.941 veïns, que «a razón de 5 individuos» suposen 829.705 habitants. La relació de Galobardes —amb molts errors, adverteix Iglésies— de xifres locals, suma 166.153 veïns i 960.967 habitants. I la suma de Madoz, 218.124 veïns i 1.050.358 habitants, corregida per Iglésies en 218.320 i 1.052.216, respectivament.

Frígola divideix el territori en dinou corregiments i tinences, amb màxims de 24.116 veïns al corregiment de Barcelona i 23.418 al de Girona, i amb mínims de 1.583 a la Vall d'Aran, 2.040 a la tinença de Berga (corregiment de Cervera) i 2.844 a la també anomenada de Berga (però del corregiment de Manresa).

Madoz atribueix 455.785 habitants a la província de Barcelona, dividida en onze partits judicials; els més poblats, els de Barcelona (140.310 ànimes) i Vic (41.568), i el més despoblat, el de Berga (22.260). A la província de Tarragona, 247.755 ànimes, distribuïdes en vuit partits, els de Tortosa (48.032) i Reus (47.280) com a més poblats, i els de Montblanc (21.120) i El Vendrell (20.432) com a més despoblats. Assigna 194.072 habitants a la província de Girona, dividida en sis partits judicials, el més poblat el de Figueres (51.277 ànimes) i el més despoblat el de Ribes-Puigcerdà [no ens consta que s'hagi anomenat mai Ripoll-Ribes-Puigcerdà] (18.618). I a la província de Lleida, 152.746 habitants, distribuïts en vuit partits judicials, el més poblat el de Lleida (41.603 ànimes) i els més despoblats els de Sort (12.961), Solsona (12.284) i Viella (7.345).

3) Idea general del movimiento de población

Com que el cens de Floridablanca no enregistra els veïns, i entre els del 1819 i el 1830 (?) pràcticament la xifra és la mateixa, les fites més adequades sembla que són el 1719 (103.107 veïns), el 1819 i el 1842. En el primer segle d'interval la creixença havia estat d'un 60,81 %, i en els vint-i-tres anys següents d'un 31,9 %. En canvi, el cens de Frígola només enregistra veïns, de manera que les fites per a comparar els habitants són el 1787, el 1830 (?) i el

1842, perquè desestimem la moderna del 1857. El creixement hauria estat d'un 9,77 % durant els primers quaranta-tres anys (amb la Guerra del Francès i la pesta groga, que eliminà 8.846 víctimes només a Barcelona ciutat) i d'un 9,49 % en els dotze següents.

4) *Distribución de la población*

Iglésies argumenta que els partits judicials del 1833 [es repeteix l'errada mecànica de 1900 en lloc de 1800 i 1933 en lloc de 1833] són diferents dels actuals puix que han sofert «notables alteracions». Nosaltres trobem que es mantenen fins al cens del 1960, amb uns pocs desdoblements: Vilanova, de Vilafranca; Sabadell, de Terrassa; Les Borges Blanques, de Lleida; i, darrerament, L'Hospitalet, de Sant Feliu de Llobregat. En el cens del 1970 sí que hi ha hagut supressions, fins i tot amb distribució d'un partit antic entre dos de nous. Ara, també ens sembla més adequada la divisió comarcal.

L'any 1819 la comarca amb més veïns és el Barcelonès, amb 21.346, seguit del Maresme (7.781), l'Alt Empordà (7.672), el Baix Camp (7.493) i Osona (7.175), xifres que el 1842 serien 31.554, 11.386, 10.965, 14.600 i 8.522, respectivament. Les de més pocs veïns el 1819 eren el Solsonès (1.215), el Pallars Sobirà (1.411) i les Garrigues (1.415), i el 1842 les mateixes (945, 1.486 i 1.800 veïns), a les quals s'havia afegit la Vall d'Aran (1.221).

Per habitants, desestimant les columnes dreçades per Iglésies sobre els del 1787, ja comentades, i els del 1857, que comentarem amb els censos moderns, el 1830 (si és realment la data del Galobardes), les comarques que en tenien més eren les del Barcelonès (114.292), l'Alt Empordà (56.488) i el Maresme (53.076), que el 1842 s'havien convertit en 145.819, 55.066 i 56.166, superades les darreres pel Baix Camp (57.882). Les més poc poblades eren la Vall d'Aran (4.711 habitants el 1830) i el Solsonès (6.237), que el 1842 en tenien 7.345 i 6.554. Les regions més poblades el 1830 eren la I (243.110 habitants) i la II (168.512), les mateixes que el 1842: 285.676 i 174.953, respectivament. I les més despoblades la V (Tortosa) i la IX (Tremp), amb 45.711 i 48.531 habitants el 1830, i 61.025 i 50.330 el 1842.

5) *Las zonas estructurales*

Aquesta divisió de la Catalunya administrativa en quatre zones, original d'Iglésies, té un punt feble, que ja ens avança: que hi ha comarques que caldria partir entre zones distintes, sobretot entre la Depressió Central, on són incloses, i el Pre-pirineu (n'esmenta el Solsonès i el Berguedà; amb gust hi afegiríem la Noguera). A més, el 1787 només es pot destriar de la regió Litoral i Pre-litoral una part del Clot de Móra.

La Depressió Central, amb el 36,5 % del territori, minva de pes: del 26,2 % de la població el 1787 passà al 26 % el 1830 i al 23,41 % el 1842. En canvi, la regió Litoral i Pre-litoral, amb un terç del territori, passa del 59,21 % de la població del 1787 al 58,02 % el 1830 i al 62,53 % el 1842. En realitat, la primera minva és fictícia, puix que el 1787 hom hi inclou bona part del Clot de Móra, que figura que només representa el 2,19 % de la població del 1787 i passa al 4,63 % el 1830 i al 4,75 % el 1842, ocupant un 6,5 % del territori. I la regió del Pirineu i el Pre-pirineu (meridionals), que ocupa el 24 % del territori, passa del 12,38 % de la població del 1787, a l'11,33 % de la del 1830, i al 9,3 % de la del 1842. En l'interval 1787-1830 els increments haurien estat —si prescindim del Clot de Móra— del 7,57 % a la regió Litoral i Pre-litoral, del 8,94 % a la Depressió Central i del 0,45 % a la dels Pirineus, i en el període 1830-1842, del 18 %, el -1,44 % i el -10,17 %, respectivament; en canvi, en el Clot de

Móra, del 12,31 %. La densitat de població hauria passat entre el 1830 i el 1842, de 52,36 h/km² a 61,8 a la regió Litoral i Pre-litoral, de 21,26 a 23,92 al Clot de Móra, de 21,36 a 21,05 a la Depressió Central, i de 14,3 a 12,85 als Pirineus.

6) *Población urbana y población rural*

Iglésies considera per a aquella època com a rurals els municipis inferiors al miler d'habitants, que representen el 48,35 % de la població total el 1787, el 40,18 % el 1830 i el 37 %, el 1842, perdent un 8,78 % de la població absoluta en el primer període (en bona part perquè molts municipis superen el llindar dels 1.000 habitants, és a dir, passen a semiurbans), i guanyant un 0,79 % entre el 1830 i el 1842. Per «zones estructurals», la minva és considerable a la Litoral i Pre-litoral, car passa de representar el 42,6 % el 1787 al 28,45 % el 1830 i al 25,88 % el 1842. En canvi, a la Depressió Central, la minva d'aquests municipis és petita: 52,48 %, 52,72 % i 49,93 % sobre el total, respectivament. I als Pirineus hi ha un fort increment relatiu: 69,22 %, 78,35 % i 81,66 %. Al Clot de Móra només en podem comparar la població del 1830 (28,72 %) i la del 1842 (26,22 %).

Considera semiurbana la població compresa als municipis d'entre 1.000 i 5.000 habitants, que augmenten de nombre a costa dels anteriors: 139 el 1787, 170 el 1830 i 182 el 1842, que representen el 29,45 %, el 34,08 % i el 34,47 % de la població d'aquella Catalunya. Separant-los en dos grups hom veu que els ruralitzants (1.000-2.000 ànimes), que superen el centenar ja el 1830, minven de pes relatiu malgrat l'increment absolut d'un 11,95 % al primer període i d'un 2,12 % en el segon. Els realment semiurbans, de 2.000 a 5.000 habitants, en canvi, guanyen tant en pes relatiu com absolut: 13,87 % de Catalunya el 1787, 18,2 % el 1830, 19,66 % el 1842, amb guany d'un 44 % d'habitants durant el primer interval i d'un 18,27 % durant el segon, car els municipis d'aquest grup passen de 43 a 61 i a 70. Aquests dos grups semiurbans juguen un paper a la regió Litoral i Pre-litoral, on passen d'un 26,93 % (1787) a un 36,73 % (1830) i a un 38 % (1842). En canvi, a la Depressió Central passen d'un 35,61 % a un 30,81 i a un 28,69. I als Pirineus, d'un 22,34 % a un 10,77 i un 8,13. Al Clot de Móra, on no hi havia ciutats, guanyaren el que perderen els municipis rurals: d'un 71,28 % (1830) a un 73,78 % (1842).

Els municipis urbans guanyaren habitants relativament (22,2 % el 1787; 25,74 % el 1830 i 28,54 % el 1842) i absoluta (194.321 ànimes, 247.330 i 300.299) com és natural, i més tenint en compte que les ciutats, de 14 el 1787, passaren a 15 i a 18. La distinció entre petites (de 5.000 a 10.000 habitants) i mitjanes i grans no ens sembla significativa, puix que les petites passen a mitjanes, amb casos singulars, com el d'Olot que, prop del llindar, va canviant de categoria [un error mecànic a la pàgina 402 li atribueix 9.888 habitants en lloc de 9.988] i el de Tortosa, que el 1787 en tenia més de 10.000, però no hi apareix comptabilitzat per Iglésies, perquè la xifra no és del cens sinó particular de F. de Zamora. A la regió Litoral i Pre-litoral, la població urbana presenta successivament el 30,45 %, el 34,81 i el 36,11. A la Depressió Central, l'11,91 %, el 16,55 i el 21,38; i als Pirineus, el 8,44 %, el 10,88 i el 10,21.

Si acceptem el llindar de 5.000 habitants i la data del 1830 les ciutats de la Catalunya administrativa s'ordenaven així (probablement només habitants residents): Barcelona, 97.418; Reus, 22.213; Tortosa (municipi), 16.464; Mataró, 12.577; Lleida, 12.500; Manresa, 12.230; Olot, 11.845; Vilanova i La Geltrú, 9.261; Vic, 8.907; Tarragona, 8.591; Valls, 7.782; Igualada, 7.731; Figueres, 7.242; Girona (no refeta encara de la Guerra del Francès), 6.383; Sant Feliu de Guíxols, 6.177. El 1842 la fesomia es fa més actual: Barcelona, 121.815;

Reus, 28.084; Tortosa, 20.573; Valls, 16.084; Manresa, 13.339; Tarragona, 13.014; Mataró, 13.010; Lleida, 12.236; Vic, 10.667; Vilanova i La Geltrú, 10.309; Igualada, 10.095; Olot, 9.988 (minva per la guerra carlina); i, entre les petites, Figueres, 8.352; Girona, 8.172; Berga, 6.333 (que havia estat capital carlina i només en tenia 2.763 en el recompte anterior); Vilafranca del Penedès, 5.516; Sant Feliu de Guíxols, 5.487; Terrassa (amb els agregats), 5.225.

7) *Densidad de la población comarcal*

La densitat de població es pot establir per veïns i per habitants. Cap al 1830 la situació havia variat poc respecte a la del 1787. Les comarques més poblades eren el Barcelonès (726,5 h/km²) i el Maresme (133,46), seguides d'algunes altres, també litorals (Tarragonès i Baix Camp, Garraf, Baix Empordà) d'entre 75 i 50 habitants per km². El 1842 eren les mateixes, més el Baix Llobregat i l'Alt Camp, primera comarca pre-litoral: Barcelonès, 926,9 h/km²; Maresme, 141,23; Garraf, 71,57; Baix Llobregat, 60; Tarragonès, 94,68; Baix Camp, 85,42; Alt Camp, 59,03; Baix Empordà, 54,85. És a dir, que el poblament dens se situava simètricament respecte a Barcelona, ocupant-ne les dues marines de Llevant i de Ponent, i, salvant breus discontinuïtats, el Camp de Tarragona i el Baix Empordà.

El 1830 corresponia la població mínima a les comarques del Solsonès (5,96 h/km²), l'Alt Urgell (7,3), i la Vall d'Aran (7,43); i el 1842, al mateix Solsonès (6,24 h/km²), al Pallars Sobirà (8,57), l'Alt Urgell (9,46) i la Noguera (9,46), mantenint-se al llindar dels 10 el Pallars Jussà. Només la Vall d'Aran s'escapava transitòriament del terrible quadrant nord-oest, gairebé incomunicat amb Barcelona. La divisió en les regions de la Generalitat no és gaire significativa, car la influència de les ciutats que en són capitals —Barcelona a part— no superava el marc comarcal. Comparant-les amb les mitjanes de Catalunya (30 h/km², 32,83 el 1842), només se n'allunyaven per dalt les regions I (98,22 i 115,42 h/km², successivament) i III, la de Tarragona (de 48,66 a 61,13), i, per sota, la IX (9,26 h/km² el 1830 i 9,63 el 1842).

Iglésies dreça també les densitats del 1787 i el 1857 (que ja hem comentat o comentarem) i les de veïns, que ja no trobem tan interessants com abans. Tampoc no ens entretenim amb els percentatges de variació de la població relativa, puix que, a igualtat de superfície, han de coincidir amb els de població absoluta.

8) *El movimiento de población*

En el complex període 1787-1830 els increments comarcals màxims són experimentats pel Vallès Occidental (55,5 %), el Baix Penedès (49,81 %), i l'Alt (40,43 %). Ara, un terç de les comarques, perden població: la Vall d'Aran, el Gironès (−29 %) i la Selva, i la gran àrea central estesa del Ripollès a l'Alt Urgell i al Tarragonès, amb un màxim al Solsonès (−33,57 %). En el període més normal de 1830-1842, els increments màxims s'enregistren al Montsià (63,85 %, veritable repoblació), la Vall d'Aran (55,91 %) i l'Alt Camp (45,39 %). Enfront hi ha dues àrees extenses de despoblament: una de la Catalunya Vella, de l'Alt Empordà a la Baixa Cerdanya (amb un màxim de −26,53 %) passant pel Ripollès (−24,6 %) i al Vallès Oriental; i una altra corresponen a la Catalunya de ponent, del Pallars Sobirà al Priorat, amb un màxim a la Noguera (−25,67 %). Iglésies veu esbossada en aquesta distribució la despoblació actual, centrada en dos eixos: el pirinenc i el de la divisòria hidrogràfica entre la conca de l'Ebre i les altres. Nosaltres hi veuríem, a més, l'encavalcament de dues tendències demogràfiques: la que des de l'Edat Mitjana tendia

a repoblar comarques marginals (n'és un exemple que siguin el Montsià i la Vall d'Aran les comarques amb un increment més espectacular) o a emplenar buits relatius entre pols tradicionals (la Depressió Pre-litoral entre les comarques litorals i els pols de Vic, Manresa o Lleida), i l'atracció moderna de les marines i algunes valls fluvials.

Per regions, el primer interval (1787-1830) és el d'atracció relativa de la IV (Reus) i la VI (Vic), damunt la IX (Tremp) o la II (Girona). I el segon (1830-1842), veu com la V (Tortosa), la III (Tarragona) i la I (Barcelona), atreuen gent sobretot de la VI (Vic) i la VIII (Lleida). Els balanços d'aquest període són: V, +33,5 %; III, +25,63 %; I, +17,5 %; VI, -11,84 %, i VIII, -8,1 %.

9) *Relación entre vecinos y habitantes*

Si prescindim dels probables errors del recompte del 1830, d'una mitjana prou alta per a Catalunya (5,78 habitants per família) en destaquen netament el Pallars Jussà (9,32) i el Sobirà (9,12), en contrast brutal amb els veïns Alt Urgell (3,11 habitants per veí) i la Vall d'Aran (2,83), contrast que indueix a suposar una emigració massiva en aquestes comarques. El 1842 les coses prenen un caire prou més modern. La mitjana ha baixat a 4,81. Prop del Pallars Jussà (7,29; Pallars Sobirà, 8,1) se situen les Garrigues (7,1) i el Solsonès (6,9). Les comarques amb famílies més reduïdes esdevenen el Baix Camp (3,96), seguit de la Conca de Barberà (4,08), el Berguedà (4,12), la Ribera d'Ebre (4,21). Hom té la impressió que ja es tracta de reducció de natalitat, que Iglésies situa dubitativament en gradació ascendent dels Pirineus cap a mar.

10) *Otras consideraciones*

Passem per alt una vegada més les consideracions d'Iglésies: *la macrocefàlia comarcal* (retinguem-ne, però, que Barcelona ciutat passa de representar el 10,13 % de la Catalunya administrativa el 1830, a l'11,57 el 1842, molt a prop de la mitjana dels caps sobre les seves comarques: del 10,33 % a l'11,57 %) [l'encapçalament de la columna diu 1857 en lloc de 1842]; *la influència de les capitals en la creixença demogràfica* (en el període 1787-1830 les capitals cresqueren un 12,93 % i la resta de Catalunya un 8,32 %; en el de 1830-1842, el conjunt de capitals cresqué un 21,84 % i la resta només un 4,01 %; *les comarques sense la capital*. També, *algunes consideracions sobre la població comarcal del període estudiat i l'actual*, perquè trobem que correspon a l'estudi del període actual. Ens deturem a *Unes altres consideracions*.

Aquestes preludien (per l'època estudiada, bé que es va publicar uns anys abans) l'estudi definitiu —per ara— en la sistemàtica d'Iglésies: 1) Contrades que es despoblen lentament: les muntanyes de Prades i el Montsant, el Moianès, el Lluçanès. 2) D'altres que es converteixen en eixos de poblament: les valls del Llobregat i el Cardener, la del Ter, els pobles regats pel futur canal d'Urgell, el delta de l'Ebre, el del Llobregat, el litoral.

Clou l'obra un apèndix que enfronta, per a cada municipi i agregat, els veïns del 1819, el 1830 i el 1842 i els habitants del 1830 i el 1842. Iglésies, amb la lleialtat i la minuciositat que li són pròpies, exposa, a peu de pàgina, les vicissituds de la transcripció i les interpretacions possibles. Al final, s'inicia el costum de resumir el treball en castellà i en anglès.

ESTUDIS SOBRE LA PRIMERA CENTÚRIA DELS CENSOS MODERNS

L'essencial és el discurs d'ingrés a l'Acadèmia de Ciències de Barcelona: *El movimiento demográfico en Cataluña en los últimos cien años* (Apèn-

dir I, 10), però comentarem com a introit el *Pregó de la Festa Major reusenca* (Apèndix I, 28), pronunciat el 1969.

1) Enmig d'una vigorosa evocació històrica capaç de fer vibrar la consciència col·lectiva reusenca, desgrana dades de població d'interès general. Quan el 1884 arriba a Reus la línia dels ferrocarrils directes Barcelona-Madrid, es consolida el gran mercat de Reus, que des del segle anterior s'havia anat imposant als altres del Camp, perquè era l'únic que no trobava obstacles a ponent, fins a terres aragoneses. Els 27.700 habitants d'aleshores són aproximadament els de mig segle després, quan no es podrà vanter més d'ésser la segona ciutat de Catalunya (l'administrativa, és clar), superant un mínim d'uns 25.000 el 1910, quan el mercat restà ben subordinat al de Barcelona. Després, però, les ciutats catalanes han anat trobant, en esguard d'una Barcelona saturada i aprofitant que l'automòbil, com a mitjà de transport, és més elàstic que el ferrocarril, un nou equilibri urbà, que pot portar Reus a uns 100.000 habitants cap a l'any 2000.

2) *El movimiento demográfico de Cataluña durante los últimos cien años.*

Ens apar alligonadora i a la vegada una mica sorprenent la metodologia d'aquest treball. Com, quan tot just s'havia llançat a un parell d'estudis demogràfics de gran volada —la visió de conjunt que signa a la *Geografia de Catalunya* en tres volums (ja hi tornarem), i segurament l'original dipositat a l'I.E.C. *El poblament a Catalunya en el segle XVI* —que no hem consultat—, en aquest tercer, destinat a confrontar els censos moderns, s'hi veu, tal com diuen que Minerva sorgí adulta i armada del cap de Júpiter, el «mètode Iglésies», on, des d'aquells inicis, encara temorencs, del 1960, ençà, ja no serà possible d'innovar: una anàlisi sota cada angle de visió i totes les combinacions matemàticament possibles de les anàlisis.

Resulta que la Catalunya administrativa del 1857 tenia 1.652.291 habitants, un 57 % més que no li n'havia assignat Madoz quinze anys enrera. Realitzat poc després, el cens del 1860, que enregistrà 1.673.842 habitants, ja sembla ben segur. En el període 1860-1887, l'increment fou d'un 10,1 %, és a dir, d'un 3,75 ‰ anual; fins a 1900 fou d'un 7 % que repartit en tretze anys, dóna un 5,37 ‰ cada any; fins al 1930 l'increment fou d'un 41,95 %, o sigui un 13,98 ‰ anual; i fins a 1950 d'un 17,9 %, que és un 8,04 ‰ anual, malgrat el tràgic intermedi de la guerra civil. El 1950 amb 3.240.313 habitants, Catalunya en tenia un 93,6 % més que noranta anys enrera, o sigui 10,4 ‰ com a mitjana anual d'increment respecte al punt de partida. Per tal de completar el segle, Iglésies compara la població del 1857 amb l'empadronada el 1957, resultant-ne un increment secular del 123 %, és a dir, d'un 12,3 ‰ anual. Semblantment, la densitat passà en aquest segle de 57,5 habitants per kilòmetre quadrat a 115.

3) *Piràmides de edad*

Els nens que encara no tenien cinc anys minven proporcionalment a cada recompte; sense que hi jugui visiblement la reducció en la mortalitat infantil: del 14,06 % de la població del 1860, passen a representar un 11,73 % el 1877 (aquest primer interval és el de minva més ràpida), i un 6,84 % el 1950. La classe entre cinc anys i nou (inclusivament) passa del 10,67 % el 1860 al 9,95 % el 1877, al 10,33 % el 1900 i al 6,35 % el 1950, amb una acceleració de la minva quan s'apropa aquesta data. Cal advertir que els censos del 1900 i el 1930 revelen classes menys nodrides que les de zeno anys a quatre, prova

de la intensa reducció de natalitat al voltant d'aquestes dates. La població de deu anys a catorze augmenta relativament en els primers censos, d'un 9,45 % el 1860 a un 11,87 % el 1900 (més que els de cinc anys a nou, prova que la minva de natalitat ja era sensible, deu anys enrera, el 1890), per disminuir ràpidament fins a un 6,16 % el 1950. En resum, doncs, la població infantil minva amb indecisió durant el segle passat (34,18 % del total el 1860, 31,1 % el 1877, 32 % el 1900, quan ja s'ha produït la ruptura en la conducta matrimonial), i ràpidament després, fins a un 19,35 % el 1950. Sembla que a les àrees urbanes la proporció és inferior en un 1 % a les altres (1950).

Els joves de quinze anys a vint-i-nou representen un quart llarg de la població, amb un màxim d'un 27,26 % (1860) i uns mínims d'un 25,56 % (1900) i un 25,6 % (1950).

La població madura, entre trenta anys i cinquanta-nou, augmenta constantment, d'un 32,71 % el 1860 a un 35 % el 1877, i amb més intensitat del 1930 (36,85 %) al 1950 (41,06 %). En aquesta data el percentatge és més baix en la població intermèdia (en un 1 %) i en la rural (un 1,5 %) que en la urbana.

Els vells representen un percentatge en general creixent (5,86 % el 1860, 8,5 % el 1877, 13,53 % el 1950), amb una inflexió neta el 1900 (7,11 %). El 1950 el procés d'envelliment estava particularment avançat a les àrees rurals (1,5 % de vells més que a les altres) per l'emigració de joves i adults.

4) *Coeficientes de natalidad y mortalidad*

És un punt que Iglésies no detalla limitant-se a les dades extremes: la natalitat davalla d'un 37 ‰ en el període de 1860-1870 a un 16 ‰ els volts del 1950, mentre que la mortalitat ho fa d'un 30 ‰ a un 10 ‰. Nosaltres hi afegiríem que, amb els alts i baixos corresponents, el creixement vegetatiu sempre ha estat minso: si cap al 1950 era d'un 6 ‰, vuitanta o noranta anys enrera no passava d'un 7 ‰ migrat. Val a dir que els percentatges inicials de natalitat, Iglésies els ha incrementat en un 5 % perquè, no existint encara el registre civil, les xifres procedeixen de les de baptismes i hi manca un infant de cada 20, que moria abans d'ésser-hi inscrit.

5) *Mudanzas de población*

Iglésies dedueix el saldo migratori per als successius períodes intercensals de la comparació entre el creixement vegetatiu i el real. En resulta un balanç negatiu fins al 1877, i positiu a partir d'aquest cens que deu coincidir, aproximadament, amb l'inici de la immigració sensible a la Catalunya administrativa de catalans d'altres terres i de no catalans. En el període 1857-1860 els emigrants nets de la Catalunya que anem considerant cap a la resta de l'Estat espanyol o a les Amèriques foren 12.886 (o 21.242, més de 7.000 per any, si incrementem en un 5 % la xifra de baptismes per tal d'obtenir la de naixements). El període 1860-1877 presenta una llacuna important sense dades, la dels anys 1871-1877, que Iglésies supleix amb la mitjana dels decennis anterior i posterior. En resulta una pèrdua de 56.024 emigrants, que fa remuntar a 107.392, més de 6.000 per any, en la hipòtesi, adoptada amb fortes reserves, que fins al final del període es tractés de baptismes i no de naixences.

En el període 1877-1887 el balanç migratori ja és positiu, amb una mitjana d'uns 2.300 per any (més d'un 25 % de l'increment total). El decenni 1887-1897 rep anyalment 4.172 immigrants nets (més d'un 42 % del total d'increment). El trienni 1897-1900 la mitjana neta d'immigrants anyals és d'un 6.100 [no 1.828 com diu el text, puix que cal repartir-los en tres anys i no en deu], més del 75 % del guany global.

Per comentar el segle actual, Iglésies se serveix d'un estudi de J. Alzina (Apèndix II, 1), on calcula la immigració neta durant la primera meitat del segle XX en prop de 947.000 persones, el 73,6 % de les quals s'establiren a Barcelona ciutat. A fi d'obtenir el balanç de tot un segle, Iglésies segueix l'estudi fins al 1958 inclusivament, obtenint 1.308.419 persones immigrades a les quals caldria afegir encara les 14.004 que obté com a excedent del període 1858-1900 (sense l'additament d'aquell 5 % de no batejats durant el primer vicenni, que tornaria negativa aquesta darrera xifra). Prescindint prudentment del balanç del segle passat, dubtós i poc significatiu, els immigrants durant el període 1900-1958 representarien el 34,61 % de la població de la Catalunya administrativa el 1958 (percentatge que coincideix gairebé matemàticament amb el de castellanoparlants a la ciutat de Barcelona segons l'enquesta d'Antoni M. Badia uns anys després).

Desgranat per decennis, durant el primer (1901-1910) s'establiren a Catalunya uns 13.360 per any (61 % de l'increment); durant el segon, 12.430 (77,7 %), és a dir, que una nova minva de natalitat augmentà la participació dels immigrants en l'increment poblacional malgrat la seva minva absoluta; la mitjana anyal en el tercer decenni (32.200, equivalents al 72 % del total), ja fou abassegadora. El quart decenni és el més complex, i aparentment contradictori. En primer lloc la Generalitat realitzà un cens a mitjan 1936, que és l'única fita seriosa per a una estimació demogràfica de la guerra a punt d'esclatar. Però com que els censos espanyols moderns són referits al 31 de desembre, i el moviment de població és recomptat per anys sencers, restaria el dubte de si el 1936 ha d'ésser considerat anterior o posterior al cens de la Generalitat: l'anormalitat social de l'any, ja detectable a la primera meitat, ens decantaria per una divisió del període 1931-1940 en dos quinquennis de signe oposat; però com que, si les xifres oficials no menteixen, el moviment vegetatiu del 1936 fou de signe positiu en 6.764 habitants, sembla lògica la distribució que en fa Iglésies en un sexenni i un quadrienni. En el primer s'enregistra una immigració neta de 12.310 persones per any, malgrat les conseqüències de la crisi internacional de 1929-1930; cobririen el 56,8 % de l'increment durant el període.

El quadrienni següent enregistrà unes pèrdues vegetatives de 66.072 habitants en els tres primers anys (manquen les dades del 1940, any en què es degué refer l'equilibri vegetatiu), és a dir, d'uns 22.000 per any. Malgrat això el quadrienni se salda amb un dèficit poblacional de només 29.812 persones, que equivalen a una immigració neta de 36.260, més de 9.000 per any. Completaríem aquestes xifres, deduïdes d'Iglésies, amb una observació. Si tenim en compte que sota el domini republicà (1936-1938) i franquista (1939-1940) les morts són molt inferiors a la realitat, car no enregistren ni els no inscrits ni els desapareguts que no assoliren de sobreviure, i els centenars de milers que passaren la frontera estatal sense haver retornat en cloure's el quart decenni, cal acceptar que, a més dels 36.260 hi hagué centenars de milers d'immigrants, que restaran sempre més emmascarats per les baixes de població. I suposem que arribaren en dues etapes. Primera, fugitius del País Valencià i sobretot d'Aragó (en primer lloc, és clar, de les «Marques de Ponent») que cercaven l'anonimat i el refugi llavors de les grans retirades del front per bé que, en part, s'exiliaren després. Segona, que s'havia d'iniciar a partir de la mateixa derogació de l'Estatut d'Autonomia el 1938: gent que arribava formant part o darrera de les tropes vencedores, que només en una petita part retornava al seu país. Ras i curt: dels tres milions escassos d'habitants del 1940, potser un deu per cent eren diferents dels tres milions curts del 1936.

El decenni 1940-1950 tendeix a reprendre la tònica de 1920-1930: 25.670 im-

migrants nets per any, que constitueixen el 73,4 % de l'increment de població. De l'anàlisi d'aquest segle caldria destacar-ne, doncs, que el corrent migratori no és positiu fins el 1877, i, a més, que fins el 1897 no proporciona la part més gran de l'increment global.

5) Población urbana y rural

L'evolució del caràcter rural-urbà d'una població es pot seguir sota dos punts de vista: distribuint les localitats —o amb més comoditat els municipis— segons la xifra d'habitants, i anar considerant, a cada període, les localitats que integren cada categoria, com més va més nombroses en les categories urbanes i semiurbanes. Sota tots dos punts de vista ha calculat Iglésies aquesta evolució.

El 1857 els municipis rurals, inferiors a 2.000 habitants, aplegaven encara el 48 % de la població. En acabar el segle havien baixat al 36,02 %, amb una minva absoluta del 10,42 % (de 790.721 habitants a 708.293), resultat, en part, del fet que força municipis assoliren els 2.000 habitants durant el període i, doncs, canviaren de «categoria». El 1950 la població rural representava el 19,4 % i en termes absoluts havia perdut un altre 11,3 %. Els municipis entre 2.000 i 5.000 habitants també perderen importància relativa: del 19,9 % el 1857 al 18,8 % el 1900 i a l'11,63 % mig segle després; però en guanyaren d'absoluta: 11,72 % la segona meitat del segle passat, i el 2,04 % durant la primera de l'actual. Els municipis entre 5.000 i 10.000 habitants aplegaven una part minsa de la població (3,65 % el 1857, 3,18 % a final de segle), però, més nombrosos, augmenten fins a un 7,3 % mig segle després; en termes absoluts guanyen un 3,38 % durant el primer període i un 278,6 % durant el segon. Les ciutats (de 10.000 habitants en amunt) pesen cada vegada més: un 28,45 % del total el 1857, un 42 % el 1900 i un 61,68 % el 1950, amb guanys d'un 75,63 % durant el primer període i d'un 116,46 % durant el segon.

Partint en canvi del cens del 1950 Iglésies calcula que el conjunt de municipis que aleshores no arribaven a 2.000 habitants havien perdut un 16,75 % de la població entre el 1857 i el 1900, equivalent a 3.188 habitants per any; i entre el 1900 i el 1950, un 7,41 %, equivalent a 1.006 habitants anuals. En canvi, els que el 1950 tenien de 2.000 a 5.000 habitants, que ja havien incrementat la població en un 12,48 % durant el primer mig segle (o sigui 752 habitants cada any) durant el segon guanyaren un 29,67 %, és a dir, 1.726 habitants per any. Els municipis entre 5.000 i 10.000 habitants guanyaren en conjunt un 18,51 % i un 58,05 %, respectivament, amb només 566 i 1.737 habitants cada any. És que els més vitals passaven a engruixir la llista de ciutats, de 10.000 habitants o més, que en el primer semisegle guanyaren col·lectivament un 87,32 % (9.419 habitants per any), i en el segon, un 135,8 % (23.020 habitants/any).

El 1860 hi havia, enteses amb aquest mínim poblacional, setze ciutats a la Catalunya administrativa: Barcelona (189.948 habitants), Reus (27.257), Tortosa (amb el municipi, 24.702), Lleida (19.557), Tarragona (18.433), Mataró (16.603), Manresa (16.193), Girona, Sabadell, Valls, Vic, Vilanova i La Geltrú, Badalona, Igualada, Olot, Figueres. El 1877 també eren 16, però Olot n'havia desaparegut: Barcelona (248.943), Reus (27.594), Tortosa (24.057), Tarragona (23.046), Lleida (20.369), Manresa (18.537), Sabadell (18.117), Mataró (17.413), Girona (15.015), Badalona, Vilanova i La Geltrú, Vic, Valls, Igualada, Figueres, Terrassa. El 1900, s'hi afegeix Sant Feliu de Guíxols. El 1910, s'hi reincorpora Olot i l'ordre s'estableix així: Barcelona (amb les annexions del final de segle, 587.411), Sabadell (28.125), Tortosa (28.097), Reus (25.363), Lleida (24.531), Tarragona (23.289), Terrassa (amb Sant Pere de Terrassa, 22.779), Manresa (22.036),

Badalona (20.957), Mataró (19.918), Girona, Vic, Figueres, Vilanova i La Geltrú, Valls, Sant Feliu de Guíxols, Igualada, Olot.

El 1920, s'hi afegeix L'Hospitalet de Llobregat i l'ordre s'estableix així: Barcelona, 710.335; Lleida, 38.165; Sabadell, 37.529; Tortosa, 33.044; Terrassa, 30.532; Reus, 30.266; Badalona, 29.361; Tarragona, 27.883; Manresa, 27.305; Mataró, 24.125; Girona, Vilanova i La Geltrú, Vic, Figueres, Igualada, L'Hospitalet de Llobregat, Valls, Olot, Sant Feliu de Guíxols. El 1930, després del primer decenni excepcional, davallà Sant Feliu de Guíxols, però s'hi afegiren Santa Coloma de Gramenet i Granollers, i Barcelona superà el milió d'habitants. La seguien Sabadell, amb 45.607; Badalona, 44.291; Terrassa, 39.975; Lleida, 38.865; L'Hospitalet de Llobregat, 37.650; Tortosa, 35.865; Manresa, 32.151; Reus, 31.299; Tarragona, 30.747; Mataró, Girona, Vilanova i La Geltrú, Vic, Figueres, Igualada, Santa Coloma de Gramenet, Granollers, Olot, Valls. La vetlla de la guerra (1936), s'hi incorporà Vilafranca del Penedès, i l'ordre ja donava una imatge actual: Barcelona, 1.062.157; Sabadell, 48.774; L'Hospitalet de Llobregat, 48.540; Badalona, 47.929; Terrassa, 47.416; Tortosa, 37.023; Manresa, 36.478; Lleida, 36.119; Tarragona, 31.412; Mataró, Reus, Girona, Vilanova i La Geltrú, Santa Coloma de Gramenet, Igualada, Vic, Figueres, Granollers, Olot, Valls, Vilafranca del Penedès. I el 1950, superada la maltempsada bèl·lica, hi havia vint-i-sis ciutats: Barcelona amb 1.280.179 habitants; L'Hospitalet de Llobregat, 71.580; Badalona, 61.654; Sabadell, 59.494; Terrassa, 58.880; Lleida, 52.849; Tortosa, 45.672; Manresa, 40.452; Tarragona, Reus i Mataró que superaven els 30.000; Girona, amb més de 25.000; Vilanova i La Geltrú, Vic, Igualada, Figueres, Granollers i Santa Coloma de Gramenet, els 15.000; Olot, Valls, Cornellà de Llobregat, Amposta, Vilafranca del Penedès, Sant Boi de Llobregat, el Prat de Llobregat, Sant Adrià de Besòs. I el 1958 cinc nous municipis, quatre d'ells a tocar de Barcelona, havien estat incorporats a la categoria urbana.

6) Zonas estructurales

La distribució de les entitats de població per zones estructurals és, naturalment, heterogènia. El 1857 els municipis rurals acaparaven un 93 % de la població al Pirineu i Pre-pirineu, un 64,08 % a la Depressió Central i el Clot de Móra, i encara, el 32,98 % al Litoral i Pre-litoral. El 1900 aquests percentatges havien passat, respectivament, al 88,85 %, el 59,3 % i el 23,7 %, i el 1950 al 77,48 %, el 44,95 % i el 9,68 %. Els municipis entre 2.000 habitants i 5.000 representaven el 1857 el 7 % de la població pirinenca, el 21,48 % de la interior i el 22,02 % de la litoral i pre-litoral, que el 1900 havien passat, respectivament, a l'11,15 %, el 23,98 i el 16,5, i el 1950 al 13,11 %, el 25,14 i el 8,78. Els municipis entre 5.000 i 10.000 habitants no apareixen als Pirineus fins el 1950 (de les tres dates extremes) i representen un 9,41 % de la població. A la Depressió Central i el Clot de Móra augmenten la participació d'un 2,16 % el 1857 a un 3,32 % a final de segle i un 8,75 % el 1950. Al Litoral i Pre-litoral evolucionen a sacsades: 6,53 %, 3,2 % i altra vegada 6,56. La població urbana augmenta de pes arreu: a la Depressió Central, d'un 12,33 % a un 13,4 i un 21,15. Al Litoral i Pre-litoral, d'un 38,47 % a un 56,25 i un 74,98.

Considerada globalment, la regió pirinenca perd població relativa dins Catalunya: del 10,64 % el 1860 fins a un 4,58 % el 1950; i fins i tot absoluta en passar de 178.104 habitants (1860) a 148.625 (1950), amb un mínim de 139.681 l'any 1900. La densitat minvà correlativament de 23,4 habitants/km² (1860) a 19,52 (1950). El pes de la Depressió Central dins Catalunya també minvà constantment, d'un 26,14 % a un 16,72 %, al revés de la població absoluta, que

tendí a incrementar-se: de 437.482 habitants fins a 541.890, amb un mínim de 417.689 (1877). La densitat passà en el mateix període (1860-1950) de 37,4 h/km² a 46,32. El Clot de Móra també tendí a perdre pes relatiu: del 4,11 % a l'1,83, amb una excepció: 4,15 % assolit el 1887 en el paroxisme de l'expansió vitícola. Les xifres absolutes també han baixat (de 70.429 h. a 59.403), però fluctuant força: màxim de 76.575 el 1887, mínim de 57.834 el 1940. La densitat ha minvat paral·lelament, de 33,63 h/km² a 28,3.

La regió Litoral i Pre-litoral ha guanyat allò que han perdut les altres: relativament, del 59,03 % de la població catalana ha passat al 76,85 %. Absolutament, de menys d'un milió (987.824) a dos i mig (2.490.395); mentrestant la densitat s'intensificava de 92,78 h/km² a 233,92. Els municipis exclusivament litorals tenien 331.000 habitants el 1857, un cinquè de la població de Catalunya i el 1950, gairebé la meitat (1.583.805, el 49,2 %), amb un increment del 378 %. És clar que en gran part és degut al pes de Barcelona. Però, fins i tot descomptant-la, la subregió Litoral augmentà en un 106 % durant el segle, la regió Litoral i Pre-litoral en un 54 % i el conjunt de Catalunya en un 32,1 %. Però els comportaments són diferents a la Costa de Llevant (entesa aquí del Besòs a l'Albera) i a la de Ponent (del Llobregat a la Sénia). El 1857 la de Llevant aplegava els dos terços de la població litoral; el 1950, després d'un increment del 40 % (en contrast amb el 150 % d'increment ponentí) no arribava a la meitat. La Costa de Ponent, per tant, com la resta de la Catalunya Nova, jugava el paper d'àrea de redistribució i fins de repoblament.

7) *Evolución comarcal*

El 1860, després del Barcelonès (268.065 habitants), les comarques més poblades eren l'Alt Empordà (71.939) i el Maresme (70.547), i les més despoblades, la Vall d'Aran (11.272) i la Baixa Cerdanya (13.505). El 1887 les capdavanteres assolien, respectivament, 430.246 habitants, 71.836 i 69.845; i les resagades, 7.410 i 12.714, a les quals s'havien afegit el Solsonès (12.259) i el Pallars Sobirà (14.154). Durant els vint-i-set anys d'interval havien incrementat la població la meitat de les comarques, però en grau notable només el Barcelonès (60,5 %), seguit del Vallès Occidental (25 %) i el Tarragonès (20,5 %). Les minves, que havien afectat l'altra meitat, eren molt considerables a la Vall d'Aran (34,26 %) i el Pallars Sobirà (30,71 %). L'any 1900, la població es concentrava en primer lloc al Barcelonès (572.411 habitants), el Vallès Occidental (73.381) i el Maresme (71.671), i en darrer lloc, igualment a la Vall d'Aran (6.389) i el Solsonès (9.817). L'increment d'aquests tretze anys continua afectant mig país, però les meitats no coincideixen. Destaquen el Barcelonès (33,04 %), el Berguedà (17,02 %), el Ripollès (13,92 %), el Montsià (12,8 %) i el Vallès Occidental (10,51 %), enfront del Pallars Jussà (-20,02 %) i el Solsonès (-19,92 %). Com a balanç del període 1868-1900 s'enregistra un increment net de població a les comarques barcelonines (Barcelonès-Vallès Occidental-Baix Llobregat-Penedès, Baix i Alt, i Maresme), a les de l'Ebre, al Segrià, les Garrigues i a algunes altres (Bages, Ripollès, Baix Empordà, Tarragonès); estancament a les del Baix Camp, Urgell, Gironès; i minva clara, a l'altra meitat.

El 1930 la situació apareixia modificada: encapçalaven la llista amb el Barcelonès (1.112.497) i el Vallès Occidental (134.075), el Maresme (97.056) i el Segrià (91.899), i la cloïen, amb la Vall d'Aran (6.182) i el Solsonès (11.796), la Baixa Cerdanya (10.772) i el Pallars Sobirà (12.697). Tres comarques de cada quatre augmentaren de població, però la concentració tingué un signe barceloní (Barcelonès, 94,35 % d'increment, Vallès Occidental 82,71 % i Baix Llobre-

gat 70 %). La minva fou acusada a les comarques del Priorat (−20,26 %), l'Alt Camp (−9,98 %) i la Baixa Cerdanya (−9,7 %). El 1950 les comarques més poblades eren, amb el Barcelonès (1.446.170 habitants), el Vallès Occidental (174.221), el Maresme (104.163), el Segrià (107.516), el Bages (102.846). I les més despoblades, les de sempre: Vall d'Aran (6.555), Pallars Sobirà (10.355), Baixa Cerdanya (11.582) i Solsonès (12.482). Malgrat les malvestats d'aquells anys, doncs, persistí la concentració al Barcelonès (30 % de increment, el Vallès Occidental (29,94 %) i el Baix Llobregat (22,98 %). Dotze comarques perderen població, especialment el Priorat (−19,67 %) i el Pallars Sobirà (−18,44 %). En conjunt a la primera meitat de segle ha guanyat habitants bona part del país, amb estancament d'algunes comarques (Noguera, la Vall d'Aran) i retrocés d'unes altres (les del Clot de Móra, amb les veïnes de les Garrigues, la Conca de Barberà, l'Alt Camp i el Baix Penedès, mirant a mar; la Segarra i el Solsonès, mirant als Pirineus); i les pirinenques del Pallars Sobirà i la Baixa Cerdanya, amb tot l'Empordà.

El segle escàs estudiat (1860-1950) permet ja de deduir un inici de constants, que es deuran mantenir en un futur proper si no les alteren nous factors decisius. Vint-i-dues comarques guanyen població, que formen tres continuums comarcals: el centrat a Barcelona-Manresa-Vic, que n'aplega una dotzena, el de Lleida-Tortosa-Tarragona, amb vuit més, i el de Girona amb un parell. Dues comarques estagnants separaven els tres continuums: la Selva, entre les de Girona i de Barcelona-Vic, i el Baix Penedès entre aquest darrer grup i el de Tarragona. Les comarques recessives són, poc o molt, muntanyenques. Relacionades amb la Serralada Pre-litoral, la Terra Alta i el continuum Priorat-Alt Camp-Conca de Barberà-Segarra; amb els Pirineus Centrals, la Vall d'Aran-els Pallars-Noguera-Solsonès-Alt Urgell-Baixa Cerdanya; i amb els Pirineus Orientals, la Garrotxa-Alt Empordà.

L'evolució per regions no és tan significativa. El 1860 les que tenien més habitants eren la I (474.057) i la II (279.768), i la que en tenia més pocs, la V (Tortosa: 86.315). El 1887 la I en tenia 652.241 i la II, 276.110, però la darrera era la IX (Trempt) amb 76.471, que havia perdut un 22,57 % de la població mentre la I en guanyava un 37,7 %. El 1900 la I n'assolia 806.006, mentre continuaven davallant la II a 265.333 i la IX a 62.158: la I havia guanyat un 23,57 % d'habitants, i la IX n'havia perdut un 14,7 %. El 1930 la I assolia 1.482.305 habitants, la II, 287.641, i la IX, 65.063; la regió I havia guanyat un 83,9 % i només havia tingut pèrdues la IV (Reus): un 4,38 %. I el 1950, la I assolia 1.888.760, i la II, 289.759, mentre la IX continuava vegetant amb 64.000 habitants. També ara la regió I experimentà l'increment màxim: 27,42 %, i la IV el decrement: −4,41 %.

8) *La población comarcal referente al conjunto del Principado*

L'increment continu de la població global explica que hi hagi comarques que, tot i augmentant d'habitants, perdin pes relatiu en el conjunt. Així, limitant-nos a les comarques que han representat com a mínim un 3 % de la població, el 1860 eren, a més del Barcelonès (16 %), l'Alt Empordà (4,29 %), Maresme (4,21), Gironès (3,65), Osona (3,63), Segrià (3,57), Bages (3,53), Baix Camp (3,42), Vallès Occidental (3,17), Noguera (3,1), Selva (3,07). Aquestes onze comarques s'han anat reduint durant un segle per la més gran concentració entorn d'uns pols atractius. El 1887 en restaven nou: Barcelonès (23,33 %), Alt Empordà (3,9), Maresme (3,78), Vallès Occidental (3,6), Bages (3,58), Segrià (3,39), Gironès (3,37), Baix Camp (3,31), Osona (3,02). El 1900 eren set: Barcelonès (29,1 %), Vallès Occidental (3,73), Maresme (3,64), Bages

(3,42), Alt Empordà (3,36), Segrià (3,3), Gironès (3,07). El 1930 només cinc: Barcelonès (40,3 %), Vallès Occidental (4,8), Maresme (3,47), Segrià (3,29), Bages (3,18); que el 1950 representaran, respectivament, el 44,63 %, el 5,37, el 3,21, el 3,31 i el 3,17.

Les regions I, II i VIII (Lleida) representaven més d'un 10 per cent el 1860: 28,32 %, 16,71 i 11,8, respectivament; que el 1930 havien restat reduïdes a la I (53,1 % del total) i la II (10,3 %), i el 1950, a la I (58,28 %).

9) *La densidad de población comarcal*

El 1860 el Barcelonès ja assolí una densitat suburbana (1.703,9 h/km²), i també superaven els 100 h/km² el Maresme i el Tarragonès. Les comarques amb més de 50 h/km² formaven un bloc compacte que comprenia les comarques litorals i pre-litorals, del Baix Camp cap al nord i, a més, Osona i la Garrotxa. Les de 25 a 50 comprenien la conca directa de l'Ebre i la Depressió Central, llevat el Solsonès i amb inclusió del Ripollès. En restaven per sota les comarques de l'angle NW, corresponent als Pirineus Centrals, amb un mínim de 14,4 al Pallars Sobirà. Aquest esquema ja no sofrirà alteracions substancials. El 1877 s'enfonsa la Muntanya Oriental humida: la Selva, Osona i la Garrotxa davallen per sota dels 50 h/km², i les veïnes Berguedà i Ripollès per sota dels 25. El 1887 aquesta darrera es recupera i puja l'eix del Llobregat: el Bages assoleix els 50, i el Vallès Occidental i el Baix Llobregat, el centenar. El 1910 el Berguedà recupera els 25 i Osona els 50, que assoleixen tres comarques més Urgell, Segrià i Montsià. I fins al 1950 es continua despoblant el Pallars Sobirà (7,3 h/km²). L'Alt Empordà davalla dels 50, i hi pugen la Selva i el Baix Ebre, eliminant els buits de la regió Litoral i Pre-litoral, on el Garraf supera els 100 habitants per km² i el Barcelonès n'assoleix 9.192,5.

El 1860, quan la mitjana de la Catalunya administrativa és de 52,2 h/km², era igualada o superada per les regions I (191,54 h/km²), III (Tarragona), II (Girona) i IV (Reus). Per sota dels 25 només hi quedava la IX (18). El 1950, la I sobrepassava els 763 h/km² i la IX amb prou feines els 12. Només la regió IV resta ara per sota dels 50 h/km², i hi ascendeix la V (Tortosa).

10) *La altitud*

La població establerta fins a 250 metres d'altitud el 1860 ja representava el 60,4 % de la de Catalunya. Era especialment nombrosa a les comarques de la regió I (Barcelonès, Maresme), i de la II (Alt Empordà). El 1887 la població de les planes s'havia incrementat en un 24,2 %, i el 1900 en un 11,45 % més, i en un 81,41 % la primera meitat del segle XX, tot acaparant un 78,32 % de la població de Catalunya. Se centrava a les regions I (Barcelonès, Vallès Occidental, Maresme, Baix Llobregat), II (Gironès, Alt Empordà), III (totes les comarques), V (Baix Ebre) i VIII (Segrià). Si en descomptàvem Barcelona, però, l'increment durant els noranta anys no fóra d'un 151 % sinó d'un 50, distribuït en un 5 % en el període 1860-1900 i un 45 % el mig segle següent.

La població que vivia de 250 m a 500 m alt era una cinquena part de la total el 1860, especialment nombrosa a les regions VIII (Urgell), VII (Anoia), II (Garrotxa), i IV. El 1887 havia minvat en un 5,5 % malgrat la creixença de la regió I (Vallès Occidental). El 1900 hi havia hagut una altra minva d'un 2,3 % [23,30 % en el text]. Però el 1950 s'havia enregistrat un increment del 35,62 %, amb un increment fort del Bages (regió VII), que fa el segle positiu en un 25,2 %, representant el 13,31 % de Catalunya.

La població situada de 500 metres a 750 representava un 10,6 % de la total

el 1860 i abundava a la regió VII (Bages), la VI (Osona), la VIII, i la IX (Pallars Jussà). El 1887 havia perdut un 11,1 % dels habitants. El 1900 la minva havia estat d'un 2,42 %, i el 1950 hi havia hagut una recuperació de l'11,92 %, restant un 2,9 % per sota del 1860, malgrat la gran davallada de la regió IX (Pallars Jussà), gràcies a la remuntada de la VI i de la VII (Berguedà), i representava el 5,29 % de Catalunya.

El 1860 estava situat de 750 a 1.000 metres un 4,05 % de la població de Catalunya, en bona part a les regions VII (Berguedà), IX, i VI (Osona). El 1887, havia minvat en un 23,37 %, i el 1900 en un altre 13,7 %. La recuperació d'aquest segle [24,6 % sobretot al Ripollès (regió VI)] no compensà les pèrdues anteriors, saldant el segle amb un -17,61 % i representant l'1,71 % de Catalunya.

Per damunt dels 1.000 metres encara vivia el 4,4 % de la població el 1860, centrada a les regions IX (els dos Pallars, l'Alt Urgell) i VI (Baixa Cerdanya-Ripollès). Aquí la davallada ha estat constant i el 1950 s'havia reduït en un 40,56 %, representant només l'1,35 % del país, dels quals el 26,5 % a la Baixa Cerdanya, única comarca de la Catalunya administrativa on no és possible davallar del miler de metres sense emigrar-ne. Iglésies conclou que la baixa en altitud de la població catalana, general a la segona meitat del segle passat, a la primera meitat de l'actual s'ha reduït a les poblacions situades per damunt dels 500 metres. [Podríem afegir-hi que si dels 500 metres en avall atreuen la immigració forana, dels 500 als 750 sembla que atreuen la nacional, que només abandona massivament els pobles per damunt dels 1.000 metres.]

11) *Divergencia y paralelismo entre capital y comarca*

Haviem oposat reserves a la significació d'aquestes comparacions, perquè les capitals comarcals d'avui no ho eren en segles passats o podien tenir un caràcter tan rural com els altres nuclis de la comarca. En aquesta era censal moderna rarament és així, però la comparació encara resta emmascarada per dues menes d'alteracions que deformen la relació demogràfica. L'una, l'annexió progressiva de municipis, no gaire important, és cert, fins el 1950. Només cal destacar els casos de: Barcelona, que entre els censos de 1900 i 1930 s'annexiona els municipis del seu Pla, part central del Barcelonès; el de Terrassa, que el 1910 apareix junt amb l'antic de Sant Pere de Terrassa; el de Montblanc, que rep diversos municipis rurals. I inversament, el de Tortosa, del qual caldria restar com a mínim, perquè mai no han estat urbans, els nuclis que configuren el nou municipi de Deltadebre, sense el qual la ciutat tindria el 1950 37.980 habitants en lloc dels 45.672 oficials. Tot això fa que comparem en els diferents censos realitats, fins i tot territorials, distintes.

L'altra alteració, no soluble aritmèticament com aquesta, és que les capitals comarcals eren el mercat principal de cada comarca, però podien no coincidir amb la ciutat més poblada [i, és possible, que setanta anys abans dels estudis de la Ponència per a la Divisió Territorial, no fossin tampoc el mercat principal]. Així, al Baix Llobregat no ha estat mai Sant Feliu la primera ciutat. Fins al 1877 ho fou Martorell i, dins la comarca, havia tingut davant a més Esparreguera, Molins de Rei, Olesa de Montserrat i Sant Boi. El 1887 passà Esparreguera a primer lloc, i del 1900 al 1940 hi passà Sant Boi. A partir del 1950, Cornellà, que, com el Prat, havia passat davant de Sant Feliu (i de Molins de Rei, que també s'hi mantenia) des del 1930. Al Baix Empordà, davant de La Bisbal hi havia, des del 1860, Palafrugell (que havia d'esdevenir capdavantera el 1940) i Sant Feliu de Guíxols (que ho fou en els altres censos; des del 1910 s'hi afegí Palamós). A la Selva ha estat sempre Blanes la ciutat principal. A la Ribera d'Ebre, Tivissa enregistra més ha-

bitants que Móra d'Ebre del 1877 al 1930, i des del 1936 ho ha fet Flix. A la Terra Alta (sense el sector occidental, administrativament aragonès), Batea se situava davant Gandesa fins al 1860. A la Vall d'Aran, Viella era superada per Bossost, i també per Canejan, fins al 1887, que a més ho fou per Lés, la qual acompanya Bossost fins al 1920. El 1950 Bossost reprengué a Viella el primer lloc. I resta el cas del Montsià, on Iglésies pren per cap Uldecona en lloc d'Amposta, potser per seguir les llistes que venien de l'era pre-censal, quan Amposta pertanyia al terme de Tortosa. I realment, Uldecona en fou l'única ciutat fins al 1910. Però el 1920 la superà Amposta, i a partir del 1930 també Alcanar i Sant Carles de la Ràpita.

Amb totes aquestes reserves resumim les xifres d'Iglésies. Un paral·lisme relatiu entre cap i comarca (prenent com a fites el 1860, el 1900 i el 1950) només es veu a les comarques barcelonines (Baix Llobregat, Barcelonès, Maresme, Vallès Occidental, Alt Penedès) i vigatanes (Osona, Ripollès) i a més al Baix Empordà, l'Alt Camp, el Bages i el Solsonès, el Segrià i el Pallars Jussà. A les altres contrasta la creixença de la capital amb el retrocés, almenys durant quaranta anys, del conjunt, fora de tres casos en què és la capital que retrocedeix: Santa Coloma de Farners, Móra d'Ebre, i Uldecona.

El conjunt dels caps comarcals representaven el 1860 el 22,5 % de la població de Catalunya, i es podien considerar ja casos de macrocefàlia els de Barcelona (70,85 % de la seva comarca), Tortosa (més del 60 %), Vilanova i La Geltrú (més del 50), Terrassa-Sabadell, Tarragona, Reus (que superaven el 40), Valls, El Vendrell, Lleida (més del 30), i Mataró, Olot, Girona, Igualada, Manresa (encara damunt la mitjana). El 1900 la mitjana sobre les comarques era del 24,47 %. Barcelona havia assolit el 93,11 %; Terrassa-Sabadell, Vilanova i La Geltrú, Tarragona, Tortosa, superaven la població de mitja comarca; Reus, el 40 %; Valls, Manresa, Lleida, el 30; i Mataró, Girona, El Vendrell, Igualada, el 25 %. El 1950 la mitjana era de 29,8 %, ultrapassada per Barcelona (89,15 %); Terrassa-Sabadell, Tarragona, Tortosa (més del 60 %); Vilanova i La Geltrú, Reus (més del 50 %); Lleida, Valls (més del 40); Olot, Girona, El Vendrell, Vic, Igualada, Manresa, Solsona (més del 30 %).

Sense les capitals, la densitat comarcal dibuixaria mapes diferents dels coneguts. El 1860 Catalunya només tindria 46,3 habitants per km². Més de 100 h/km² només es trobarien al Barcelonès (286) i al Maresme (143,8). L'àrea de més de 50 h/km² era bàsicament la d'aquestes comarques, que enllaçaven amb el Tarragonès pel Vallès Occidental, el Baix Llobregat, l'Alt Penedès i l'Alt Camp, amb un nucli secundari Gironès-Baix Empordà. A l'altre extrem, la Catalunya despoblada (inferior a 25 h/km²) s'estenia des dels Pirineus Centrals pels Pre-pirineus Orientals (Solsonès-Berguedà-Ripollès) amb un nucli incipient a la Ribera d'Ebre.

El 1900 la mitjana havia davallat a 44,72 habitants per kilòmetre quadrat, amb les excepcions habituals (Barcelonès, 597,9; Maresme, 138,63). L'àrea poblada havia perdut l'Alt Camp a canvi del Baix Penedès. La despoblada s'havia compactat, salvant-se la Ribera d'Ebre però afegint-s'hi la Noguera, i assolint mínims alarmants al Pallars Sobirà (8,67 h/km²) i el Solsonès (7,28).

El 1950 la mitjana havia ascendit a 61,15 h/km². Amb el Barcelonès (2.821,8 habitants/km²), eren ben poblats el Maresme (193,33), el Baix Llobregat (192,73) i el Vallès Occidental (107,67). L'àrea de més de 50 h/km² s'ha centrat més a Barcelona: tota la regió i amb l'Alt Penedès i Osona. A més, els tradicionals Gironès-Baix Empordà i Tarragonès, i el nou Montsià. L'àrea despoblada, que continua amb els mínims del Pallars Sobirà (6,75 h/km²) i el Solsonès (8,18) ha alliberat els pre-pirinencs Ripollès i Berguedà, però ha incorporat comarques tan allunyades com el Garraf i la Terra Alta.

12) *Núcleos orográficos en descenso demográfico*

Unes minves que a mitjan segle xx es mantenen en comarques senceres (capital exclosa) fins a les portes de Barcelona les trobaríem molt més generalitzades a escala municipal: la creixença d'una sola ciutat pot emmascarar la lenta decadència d'un centenar de municipis rurals. Es tracta bàsicament de les zones d'altitud, generalitzades en el quadrant Nord-oest, però també dels municipis relativament alts, sense possibilitats de regatge, que tendeixen a vessar-se cap als municipis més baixos. Així, els pobles de l'Alt Gaià (Alt Camp-Conca de Barberà) fins a les serres de l'Alt Penedès experimentaren, entre el 1857 i el 1950 (dates extremes que ara considerem), pèrdues d'un 43 %. Els del Cadí-Pedraforca, d'un 54 % (Alt Urgell-Berguedà-Solsonès), com també els propers a la collada de Toses (Berguedà-Ripollès). Els de les Muntanyes de Prades i el Montsant (Alt Camp i Baix, Conca de Barberà-Priorat) d'un 50 %. El Moianès (Bages-Vallès Oriental i Occidental, Osona) i el Lluçanès (Osona-Berguedà-Ripollès), d'un 30 %.

Iglésies observa agudament un altre cas, el de la Costa Brava [que intitula curiosament *La pesca*]. Aquest fragment (l'autor n'exclou Palafrugell, que potser considera poc mariner) de l'Empordà i la Selva, minades després de la Primera Guerra Europea les seves fonts d'ingressos fonamentals (vida portuària, suro), perdé un 16 % de la població en el període 1920-1950, la vetlla del gran turisme.

13) *Comarcas en ascenso de población*

Els sectors comarcals en puja són essencialment les valls dels rius, els canals de regadiu i els deltes. Les valls del Ter i el Freser (Ripollès, Osona, Selva, Gironès) amb Girona com a ciutat principal, duplicaren la població en el mateix segle que la resta d'aquestes comarques, excloses les ciutats de Vic, Blanes, Banyoles i Caça de la Selva, en perdien un 11 %. Les valls del Llobregat i el Cardener al Berguedà i el Bages, centrades a Manresa, guanyaren un 152 % d'habitants, mentre que la resta d'aquestes comarques, sense Berga, en perdia un 32 %. Les terres regades amb el canal d'Urgell (Noguera, Segrià, Urgell, les Garrigues), centrades a Mollerussa, guanyaren un 61 % d'habitants entre el 1857 i el 1950 [el text diu 1900], i les que ho són amb el d'Aragó i Catalunya [Segrià (hom n'exclou la Llitera i el Baix Cinca)], amb Almacelles com a centre, canal no inaugurat fins el 1909, el 1950 ja havien guanyat un 48 % de població. En canvi la resta —de secà— de les quatre comarques, excloent-ne les ciutats de Lleida, Balaguer i Tàrrrega, perderen, en un segle escàs, un 26 % dels habitants. El delta de l'Ebre (Amposta, Sant Carles de la Ràpita i part del municipi de Tortosa) no acabat de colonitzar fins el segle xx, ha guanyat un 315 % d'habitants. I el delta del Llobregat (excloent-ne l'Hospitalet, exclusió més discutible que la de Cornellà), s'ha convertit en una eixida (Sant Boi, Viladecans, El Prat, Gavà, Castelldefels) de Barcelona, i des del 1860 augmentà un 368 %.

14) *La macrocefalia*

Aquesta macrocefàlia comarcal hi és també a Barcelona respecte a la Catalunya administrativa, fins al punt que modernament n'ha xuclat bona part de la creixença. Entre el 1857 i el 1900, mentre Barcelona creixia (en part per agregacions), un 190 %, la resta de Catalunya perdia un 2,39 %. Entre el 1900 i el 1950, mentre Barcelona creixia un 140 %, la resta de Catalunya creixia un 36,75 %. S'havia operat un redreç? Si en el segle actual centràvem l'atenció en el Barcelonès en lloc de fer-ho en Barcelona ciutat, el 27,1 % de la

població de Catalunya de l'any 1900 es transforma en el 29,1 %, i augmenta gradualment fins a un 44,63 % el 1950, amb un increment aproximat d'un 153 %, mentre que la resta de Catalunya augmentava un 29 %. És a dir, que tant com Barcelona era tot el Barcelonès que creixia acceleradament.

I si en lloc de cenyir-nos al Barcelonès considerem tot el que Iglésies denomina *hinterland de Barcelona*, és a dir, les comarques del Maresme, els dos Vallès, el Baix Llobregat (que inclou el delta, no poblat del tot fins aquest segle) i el Garraf, la seva participació en la població de Catalunya esdevé abassegadora: del 42,07 % el 1900 al 59,31 % mig segle després, en el qual el rera-país barceloní va créixer un 132 % mentre la resta de Catalunya no arribava a un 16 %. És a dir, que, gràcies sobretot a la immigració es va dibuixar l'actual Àrea Metropolitana de Barcelona, però aquesta no va anul·lar la creixença de la resta del país com hom havia pronosticat. Tornarem sobre la qüestió.

ESTUDIS SOBRE L'ÈPOCA ACTUAL

A part alguna referència escadussera al padró del 1975, Iglésies se centra en els censos espanyols del 1960 i el 1970 en tres treballs que comentarem: *La població de Catalunya en la dècada 1950-1960* (vegeu Apèndix 1, 16), *Avance sobre el movimiento y la distribución comarcal de la población de Catalunya entre 1960 y 1970* (Apèndix 1, 34) i *El despoblament d'una meitat del Principat a profit de l'altra* (Apèndix 1, 35), que és una mena de resum del segon. Els comentarem conjuntament.

1) Idea general

Completant per a les comarques catalanes administrativament separades les dades que en dóna Iglésies en el primer dels treballs esmentats, veurem que el 1950 Catalunya assolí 3.549.388 habitants que, repartits entre els 40.426 km² de territori, representaven 87,8 habitants per kilòmetre quadrat; el 1955 els habitants eren 3.842.652, amb un increment durant el quinquenni del 8,3 % i representant 95 h/km²; el 1960, 4.258.185 habitants, 105,3 per km² mostraven un increment del 10,8 %; el 1965, 4.842.809 habitants, equivalents a 119,8 per km², traslluïen un augment del 13,7 %; i el 1970 un 13,2 % més d'increment sobre aquests portava la població a 5.491.740 habitants, 136 per km². Mai en la seva història Catalunya no havia guanyat un 54,7 % només en vint anys. Què havia passat?

2) Els sexes i la fecunditat femenina

En aquest aspecte —com en tants d'altres— Iglésies opera amb les úniques dades que té a mà, les referents a la Catalunya administrativa. L'increment de població entre el 1950 i el 1960 fou de 362.105 homes, el 23,19 % dels que hi havia el 1950, i 331.361 dones, el 19,33 % [el text, on hi ha errades mecàniques, dóna la xifra de 344.105 per a cada sexe]. En el cens del 1950, però, el darrer completament buidat al del 1965, data del treball d'Iglésies que comentem, havien nascut fora de la província de residència el 34 % de les dones i només el 30,6 % dels homes.

La insuficiència de les dades estadístiques a l'Estat espanyol ha portat Iglésies a calcular l'índex de fecunditat femenina segons un mètode poc ortodox, car prescindeix de la fecunditat de les dones solteres (és cert que l'any 1950, a què refereix el càlcul, comptava poc numèricament) i de la composició per edats, computant igual un matrimoni envellit que un altre acabat de

constituir. Dedueix una mitjana de 2,41 fills per dona, que significaria 1,2 com a taxa bruta de reproducció (filles per mare) i una taxa neta (filles vivents fins a cinquanta anys, per mare) quelcom superior a u. Si aquest resultat fos corroborat, la població de la Catalunya administrativa el 1950 tindria durant una generació la reproducció garantida amb un increment feble de població.

3) *Els coeficients de natalitat, mortalitat i nupcialitat*

L'índex de natalitat, que havia anat minvant fins a 15,1 ‰ el 1951 (13,3 a la Catalunya del Nord el 1954), inicià una recuperació que té com a fites altes 18,2 ‰ el 1958, i 20,4 el 1964, any que clou aquesta línia de redreç per iniciar una regressió (18,8 ‰ el 1970) que segueix una tònica generalitzada. El vicensí que comentem comença amb una mortalitat elevada (12,35 ‰ el 1951; 12,9 ‰ a la Catalunya del Nord el 1954). La baixa que s'inicia és força constant, amb repeses que destaquen màxims el 1956 (10,9 ‰), el 1963 (9,7 ‰; el 1962 la província de Castelló de la Plana encara tenia un 11,4 ‰ i les Balears un 11,25 ‰) i el 1969 (9,25 ‰); l'any següent s'assolia un mínim del 8,2 ‰.

La taxa de nupcialitat, tradicionalment una mica alta, va assolir un màxim de 8,79 matrimonis per 1.000 habitants el 1956, i el 1960 s'iniciava la tendència minvant actual, amb un 7,7 ‰. El mínim anual s'enregistra el febrer (1.212 matrimonis el 1956 sobre 31.607), que els trenta anys anteriors donà una mitjana del 4,24 ‰ anual. En contrast, hi ha dos màxims: el de maig-juny (3.532 i 3.048 el 1956) i setembre-octubre (3.465 i 4.408). El predomini d'octubre tradicional (12,3 ‰ dels matrimonis en el període 1925-1954), tendeix a accentuar-se. [Caldria afegir a l'explicació d'Iglésies sobre les causes: ni deu pesar tant la superstició contra les noces de febrer, ni octubre sol coincidir amb les vacances laborals. Opinem que hi ha dos factors importants: un, de rel tradicional, la coincidència de festivitats religioses i populars, i un altre de nou, la proximitat de pagues laborals i de períodes de viatges (vacances, banys, esquí) com a alternativa o complement del viatge de noces.] Les edats preferides són entre vint anys i trenta-cinc, edat escollida el 1953 pel 85,28 ‰ dels homes i el 85,66 ‰ de les dones, però la punta se situa prop d'un quinquenni abans per a les dones (45,02 ‰ dels vint al vint-i-quatre) que per als homes (50,35 ‰ dels vint-i-cinc als vint-i-nou, amb un màxim més acusat, contra allò que se sol pensar).

4) *El creixement vegetatiu i el real*

El creixement vegetatiu, molt més dependent de l'índex de natalitat que del de mortalitat, difícilment alterable, era molt baix el 1951 (2,73 ‰), però ascendí ràpidament fins a 1958 (8,29 ‰). Un altre màxim s'establí el 1964 (11,5 ‰), sostingut tres anys més: el 1969 es deturà en un 10 ‰, sostre aproximat dels anys següents. A la Catalunya del Nord la mitjana de 1946-1954 fou de 5,1 ‰, gairebé tot perdut per emigració Estat francès endins.

La Catalunya administrativa ha tingut un increment de població extraordinari, explicable per un saldo immigratori que al segle actual ha superat el creixement vegetatiu fins al 1970, fora d'anys escadussers: 1960, 1965, 1969. Aquestes frenades brusques de la immigració que no tenen continuïtat (1959: 59.484 immigrants nets; 1960: 18.521; 1961: 43.938 ...; 1964: 104.928; 1965: 20.781; 1966: 97.897...) ens fan desconfiar de les fonts estadístiques oficials més que no ho fa Iglésies. La coincidència d'aquests mínims d'immigració amb els anys acabats en 0 o en 5 i, darrerament, en algun d'anterior, ens fa

pensar que és inútil de cercar-hi crisis econòmiques ocultes. Per a nosaltres es tractaria de simples ocultacions estadístiques: en recomptar els habitants per a confeccionar els censos (anys en 0) o els padrons intercensals (anys en 5) resultaria una xifra força més baixa que la suposada (això ja es va tornant crònic a Barcelona ciutat), que es resoldria, vista la regularitat de l'increment vegetatiu, en una reducció dràstica de la hipòtesi immigratòria, que tampoc no respondria a la realitat, i caldria tornar l'any següent a la hipòtesi anterior. Un cop establert que molts immigrants no són enregistrats i que els buits són emplenats per simple substracció de l'augment vegetatiu respecte al real, s'intueix l'explicació de les frenades només aparents: si molts immigrants no s'inscriuen als municipis de Catalunya on arriben, d'emigrant, sobretot si és un simple retorn, no se n'inscriu pràcticament cap, car només donar-se d'alta té avantatges (no, donar-se de baixa). Les xifres dels anys acabats en 1... 4 i 6... 9, correspondrien aproximadament a les d'immigració bruta, i les dels anys en -0 o en -5 a les d'immigració bruta de l'any menys les d'emigració bruta del quinquenni.

Les xifres oficials de migracions «interiors», que a l'Estat espanyol daten del 1961, inclouen els canvis de municipi dins una mateixa província. Prescindint-ne, una segona aproximació vindria d'eliminar els que es dirigeixen a una altra de les quatre províncies administratives. I, sota un punt de vista ètnic, caldria una tercera eliminació: la dels procedents de —o que es dirigeixen a— les Balears, el País Valencià, els municipis administrativament aragonesos, els andorrans, els «francesos» catalans, els catalans que viuen a l'estranger...; però les fonts no permeten passar de la segona aproximació. Val a dir encara que operar amb els saldos migratoris significa eliminar els que no es mouen de Catalunya, però, alhora, descomptar els veritables immigrants que compensen numèricament els emigrants catalans que, tot i mig oblidades les circumstàncies tràgiques de 1936-1939, mai no han estat negligibles (pels volts d'un 7 % dels immigrants a cada període considerat).

Amb aquestes limitacions podem dir que el 1962, per exemple, de 84.929 immigrants nets, 78.982 s'establiren a la província de Barcelona, més de 3.500 a la de Girona i més de 2.500 a la de Tarragona (la de Lleida enregistrà un saldo lleument negatiu). El 1964, de 104.928, els homes representaven un 55 %; els solters un 55,5 % (ambdós sexes), els casats un 40,5 %, i la resta, vidus; els de zero a catorze anys, un 28 %; els de quinze a vint-i-quatre, el 16,5 %; els de vint-i-cinc a seixanta-quatre, el 44 %, i el 5,5 % restant, de seixanta-cinc en amunt. Els actius representaven el 42,57 %; obrers no qualificats, obrers qualificats, tècnics, administratius i dependents, i del servei domèstic, per aquest ordre.

5) *Els estrangers*

Els súbdits estrangers —de fora de l'Estat espanyol— sempre han estat poc importants a la Catalunya dividida en províncies: de representar el 0,45 % de la població del 1949 van passar al 0,66 % el 1960: 25.993. El 1961 els Estats més representats eren: França, 3.095 (que inclouen els catalans del Nord); les Alemanyes i Àustria (2.989), Itàlia (2.356), els sud-americans, en bona part de llengua castellana, (2.261), així com els centre-americans (911); Suïssa, que reforça els de llengua alemanya i francesa (857); el Regne Unit i Irlanda, de llengua anglesa (805). A Andorra la situació s'inverteix: si el 1958 només la meitat eren súbdits andorrans, el 1963 havien baixat a un terç, enfront de 7.660 estrangers: un 62 % dels habitants eren espanyols i un 5 % francesos, en realitat catalans la major part d'uns i altres.

6) *L'estructura econòmica de la població*

El 1950 la població activa representava el 45,75 % de la Catalunya administrativa. La més gran part són assalariats, dels quals 418.085 obrers qualificats [jornalers ens sembla una traducció anacrònica], i 332.131 de no qualificats (recordem que entre els immigrants n'hi havia més d'aquests darrers); i 318.432 no obrers [a sou, comissió o participació, ens sembla una traducció ambigua]. Els no assalariats eren bàsicament patrons [ara diríem empresaris]: 256.801, i treballadors familiars sense retribució: 90.248.

Geogràficament, té més interès la classificació en sectors dels economistes. El terciari ocupava el 30,7 % dels actius: 218.791 els serveis en sentit estricte [no només oficials, hi ha els serveis personals, etc.], 145.192 el comerç, 71.679 els transports, etcètera. El secundari n'ocupava el 47,2 %: 574.105 a les fàbriques, 100.124 a la construcció, 12.919 a les indústries extractives, i 10.828 a l'electricitat, aigua i gas. El sector primari ocupava aleshores el 22,1 %, sense que tingués incidència la pesca. Aquí els empresaris són el 44,6 % distribuïts així: propietaris que treballen [o porten directament] les seves terres (66,7 %, que pugen a un 88,24 % a la província de Lleida i davallen a un 38 % a la de Girona); arrendataris (un 15 %, distribuïts inversament: d'un 3,6 % a la província de Lleida a un 41 % a la de Girona); i els parcers (els clàssics masovers) i arrendataris d'altres explotacions són un 15,75 % amb un màxim del 30,5 % a la província de Barcelona i un mínim del 5,75 % a la de Lleida.

7) *Població aglomerada i disseminada*

Si ens fixem en el nombre d'habitatges, la proporció de masies i més genèricament cases de pagès disseminades és molt reduït (del 7,3 % dels habitatges del 1950 al 6,24 % del 1960), tant per la proliferació de les cases en compacte com per l'increment dels masos rònecs. La major fecunditat de les famílies que hi habiten, però, explica que no sigui tan baixa la proporció d'habitants disseminats com la de cases: del 7,78 % el 1950 al 7 % el 1960, amb un màxim a la província de Girona (24 %) i un mínim a la de Barcelona (4 %). La resta viu en nuclis de població.

8) *Les ciutats i la ruralia*

Prescindint ara de si la població és concentrada o disseminada, els municipis inferiors a 2.000 habitants han sofert a la Catalunya administrativa una minva del 3,46 % de la població (en part pel pas d'alguns d'aquests municipis a la categoria superior), passant a representar un 14,38 % del total. A la Catalunya del Nord fins al 1954 hi ha un increment, bé que migrat, representant un 42,6 % del total: amb una sola ciutat, la regió sembla molt més rural. El 1960, aquests municipis que considerem rurals eren 877 a la Catalunya administrativa. Deu anys més tard s'havien reduït a 736, en part perquè superaren el llindar dels 2.000 habitants (compensats parcialment pels que, en regressió, hi reingressaren), però en bona part per les fusions i annexions de municipis, que se centraren en aquesta categoria inferior. En aquest decenni 1960-1970 els municipis rurals perderen una cinquena part dels habitants i passaren a representar el 8,82 % de la població, percentatge poc més alt que el dels disseminats. Fins al 1950 havia estat el grup humà més estable (61 % de nats al mateix municipi i 23 % a d'altres de la mateixa província), però aquí i tot sembla que ha variat la distribució. Entre el 1950 i el 1960 la minva de població fou acusada a la zona pirinenca (-14,5 %) i al Clot de Móra (-9,29 %), no tant a la Depressió Central (-4,64 %), i inexistent a la zona Litoral i Prelitoral (+2,33 %). El 1960 aquests municipis abundaven sobretot a la regió II

(182, dels quals 66 a l'Alt Empordà) i a la VIII (141) i escassejaven a la V (21, dels quals 5 al Montsià) i d'altres: a la I, el Barcelonès no en tenia cap. El 1970 a la regió II en restaven 164 (65 a l'Alt Empordà), i a la VIII, 128. Les regions amb mínims, en canvi, no havien variat.

Els municipis de 2.000 a 5.000 habitants representaven el 1954 el 17,7 % de la població de la Catalunya del Nord, que s'incrementava lleument. El 1950 representaven el 10,36 % de la Catalunya administrativa. El 1960, malgrat un guany del 16,12 % de població, només representaven el 9,95 % del total. Aquest increment de població fou general: el 15,71 % a la zona Litoral i Pre-litoral i el 5,8 % al Clot de Móra, però el 17,3 % a la Depressió Central i el 19,71 % a la regió pirinenca. El 1970 l'increment només havia estat de l'1,42 % i la pèrdua relativa notable, puix que només representava el 7,74 % de la població de Catalunya. Els guanys se centraren a la regió pirinenca (6,79 %), en procés de concentrar la població, i a la Depressió Central (5,07 %) compensats per les pèrdues del Clot de Móra (2 %) i, sobretot, de la zona Litoral i Pre-litoral (12,66 %). I això, malgrat que els municipis considerats van passar, a la Catalunya administrativa, de 127 a 129. El 1960, 26 municipis eren a la regió I (9 al Maresme, 9 al Vallès Oriental, cap al Barcelonès), 19 a la II, com a la VII (10 al Bages) i a la VIII (9 al Segrià i cap a la Segarra), i només 3 a la IX, totes al Pallars Jussà. El 1970 en restaven 25 a la I (9 al Maresme), però ja n'hi havia 23 a la II (9 a la Selva) i 22 a la VIII (9 al Segrià). També n'hi havia 9 al Bages (VII) i 9 a Osona (VI). I persistien els 3 de la IX (però 1 a la Vall d'Aran).

El 1954 els municipis entre 5.000 i 10.000 habitants, com les categories més rurals, augmentaven lleugerament a la Catalunya del Nord i representaven el 9,3 % de la població. A la Catalunya administrativa representaven el 7,92 % de la població, i deu anys després, amb un increment del 25,83 %, passaven al 8,23 %. Aquest increment fou força regular: 26,7 % a la zona Litoral i Pre-litoral, 26,82 % al Clot de Móra, 26,1 % a la Depressió Central i 18,32 % als Pirineus. És que els municipis semiurbans 2.000-10.000 h.) ja participaven força de la immigració: 24,16 % de la població, nascuda fora de la província, encara que en bona part també fos catalana. El 1970 hi havia hagut en els municipis de 5.000-10.000 habitants un increment global del 21,83 %, inferior a la mitjana, i per això el pes relatiu dins Catalunya retrocedia al 7,69 %. Aquest increment fou molt menys harmònic que l'anterior. Gairebé nul a la Depressió Central, fou en canvi del 5,57 % al Clot de Móra, el 14,67 % als Pirineus, i el 32,53 % a la zona Litoral i Pre-litoral. És clar que aquests contrastes es degueren en part a l'ingrés de nous municipis a la categoria dels 5.000-10.000 habitants, que passaren d'un total de 47 a 58. El 1960, la regió I en tenia 18 (6 al Maresme), i només un a la IV (Ribera d'Ebre) i la IX (Alt Urgell). El 1970 la regió I n'incloïa 23 (9 al Maresme, 8 al Vallès Oriental) i 11 la VII (6 al Bages); a l'altre extrem, n'hi havia 2 a la VI, la VIII i la IX.

El 1950 les ciutats (de 10.000 habitants en amunt) acaparaven el 63,62 % dels habitants de la Catalunya estricta, i en el decenni següent, havent-se incrementat un 28,39 %, se situaven en el 67,42 %. Les de la zona Litoral i Pre-litoral havien guanyat un 28,75 %, les de la Depressió Central (al Clot de Móra no n'hi ha cap) un 22,38 % —no tant com les de 5.000-10.000 habitants— i la pre-pirinenca (Olot) un 19,44 %. Les ciutats s'enduen la major part dels immigrants: el 57,5 % nasqueren a la mateixa província, un 40,8 % a altres províncies i un 1,4 % a l'estranger. En el decenni següent guanyaren un altre 46,6 % d'habitants, arribant a acaparar el 75,75 % del total. L'increment màxim es produí a la zona pirinenca, en introduir-s'hi una segona ciutat (82 %), seguint la Depressió Central (60 %) davant la zona Litoral i Pre-litoral, ja

amb símptomes de saturació (45,56 %). El nombre també havia augmentat: de 34 ciutats a 56. El 1960 més de la meitat (18) eren a la regió I (6 al Barcelonès i 6 al Baix Llobregat); seguia la III (5) i no n'hi havia cap a la IX. El 1970 ja eren 30 a la I (12 al Baix Llobregat, 7 al Vallès Occidental, 6 al Barcelonès) i 9 a la II.

Si ens cenyim a les ciutats mitjanes i grans (de 20.000 habitants en amunt), el 1950 eren 13 i el 1960, 18. A més de Barcelona, superaven els 100.000 habitants L'Hospitalet de Llobregat (122.813) i Sabadell (105.152); els 50.000, Badalona (92.257), Terrassa (92.234), Perpinyà (70.051 el 1954, amb minva de 4.933 respecte al 1946), Lleida (63.850) i Manresa (52.216); els 30.000, Tarragona (43.519), Tortosa (43.267), Mataró (41.128), Reus (41.014), Girona (32.784) i Santa Coloma de Gramenet (32.590); i els 20.000, Vilanova i La Geltrú (25.669), Cornellà de Llobregat (24.714), Vic (20.303) i Granollers (20.194). El 1965 Badalona i Terrassa assoliren els 100.000; Mataró, Santa Coloma de Gramenet, Tarragona, Cornellà de Llobregat i Reus, els 50.000; Vilanova i La Geltrú els 30.000; Sant Boi de Llobregat, Igualada, Sant Adrià de Besòs, El Prat de Llobregat, Gavà i Figueres, els 20.000. El 1970, al costat de Barcelona (1.745.142) hi havia L'Hospitalet de Llobregat (241.978), Badalona (162.888), Santa Coloma de Gramenet (106.711), Esplugues de Llobregat (29.474) i Sant Adrià de Besòs (24.452); al Baix Llobregat, Cornellà (77.314), Sant Boi (50.051), El Prat (36.363), Viladecans (24.483), Gavà (24.213) i Sant Feliu (21.751); al Vallès Occidental, Sabadell (159.408), Terrassa (138.697), Rubí (25.461), Montcada i Reixac (24.462), Sant Cugat (20.669), Ripollet (20.197) i s'hi pot afegir Cerdanyola (19.945); al Vallès Oriental, Granollers (30.066) i Mollet (20.212), a més, Mataró (73.129) i Vilanova i La Geltrú (35.714). Fora de l'àrea barcelonina, Figueres (22.087), Olot (21.244), Girona (50.338), Tarragona (78.238), Reus (59.095), Tortosa (46.376, i sense Deltebre, segregat darrerament, 37.260), Vic (25.906), Manresa (57.846), Igualada (27.941) i Lleida (90.884).

En el decenni 1960-1970, doncs, han abundat els increments considerables, com també a les ciutats petites. De l'ordre d'un 40 % com a mínim (la mitjana de Catalunya fou del 30,48 %) s'ha incrementat la població de Molins de Rei, Granollers, Vilafranca del Penedès, a l'àrea de Barcelona; Reus, Manlleu, a Osona; Igualada, Lleida i Balaguer. D'un 50 % a un 60, Sant Adrià de Besòs, Gavà, Sabadell i Terrassa, totes a l'àrea de Barcelona. Entre un 60 % i un 70, Martorell i Montcada i Reixac, a l'àrea de Barcelona; i Salt, avui annexionat a Girona. De 70 % a 80, Badalona, Sant Cugat del Vallès, Mataró i el Masnou; Blanes i Tarragona. Prop del centenar per cent, L'Hospitalet de Llobregat. I el superen, Premià de Mar (104,67 %), Sant Feliu de Llobregat (113,2 %), Esplugues de Llobregat (137,8), Mollet del Vallès (143,2), Sant Boi de Llobregat (151,11), Sant Vicenç dels Horts (152,32), Rubí (157), El Prat de Llobregat (157,32), Cerdanyola del Vallès (208,9), Cornellà de Llobregat (212,83), Viladecans (226,09), Santa Coloma de Gramenet (227,43), Sant Joan Despí (236,51), Castelldefels (237,21) i Ripollet (283,82 %!). [La llista entre les pàgines 333 i 334 dóna xifres equivocades per a Gavà (28,16) i Premià de Mar (25,21).]

Hom pot observar que el màxim creixement percentual es realitza a ciutats petites i mitjanes. A partir d'una certa grandària, les multiplicacions per 3 i per 4 en un decenni esdevenen impossibles. Unes quantes ciutats importants creixen per sota de la mitjana: el cas més significatiu és Barcelona (12,02 %).

9) *Les zones estructurals*

Durant el decenni 1950-1960 la zona pirinenca guanyà un 1,97 % de població, però el seu pes minvà fins al 3,85 %; la densitat fou de 19,91 h/km². La

Depressió Central en guanyà un 9,8 %, assolint la densitat de 50,86 h/km², però la participació dins el conjunt també davallà: 15,15 %. El Clot de Móra, en canvi, perdé un 2,08 % dels habitants, aplegant-ne només un 1,5 % de la Catalunya administrativa; la densitat s'establí en 27,78 h/km². I la zona Litoral i Pre-litoral n'assolí 293,91, acaparant el 79,5 % de la població amb un increment del 25,33 %. Dins aquesta zona, la franja litoral només augmentà un 18,2 %, passant a allotjar la meitat dels habitants (49,7 %). [Iglésies en separa les ciutats de Mataró, Badalona, Barcelona, Vilanova i La Geltrú i Tarragona per tal d'eliminar els factors no mariners de tanta incidència en llur creixement modern, però no arriba a conclusions satisfactòries. Segurament que hi influeix la indefinició del concepte *litoral* que fa dependre, a més de la situació, del predomini d'activitats relacionades amb la mar. Això explica que a *La Població... en la dècada 1950-1960* (pàg. 35) estimi en un 23 % l'increment d'habitants, i a *l'Avance... entre 1960-1970* (pàg. 343) referint-se al mateix decenni 1950-1960, en un 18,2 %.]

El 1970 els desequilibris s'havien aguditzat. La zona pirinenca havia perdut un altre 5,13 % de la població (la densitat s'havia enrarit fins a 18,88 habitants/km² i ja només representava el 2,81 %, de la població de Catalunya); les ciutats, que passaren d'una a dues, guanyaren un 82 % d'habitants; els municipis de 5.000 a 10.000, un 14,67 %; i els de 2.000 a 5.000, un 6,79 %; però els rurals en perderen un 29,93 %.

La Depressió Central, en canvi, en guanyà un 10,4 % i assolí una densitat de 56,15 h/km² malgrat una pèrdua de pes dins el conjunt tot restant a 12,82 %. Les ciutats guanyaren un 60 %, els municipis de 5.000 a 10.000 habitants es compensaren guanys i pèrdues, als de 2.000 a 5.000 hi hagué un guany

L'Abat de Montserrat Aureli M. Escarré, Josep Iglésies i Francesc Maspons i Anglès (assegut)

de 5,07 %, i als rurals una pèrdua d'un 19,93 %. El Clot de Móra perdé un altre 11,03 % i la densitat restà a 24,11 h/km². La població, només una centèsima de la total, minvà en totes les categories de municipis: Flix retrocedí un 5,57 % en la població [el text de la pàgina 339 diu que l'avançà], els de 2.000 a 5.000 habitants, un 2 %, i els rurals un 14,32 %.

La zona Litoral i Pre-litoral guanyà en el mateix decenni un 36,81 % damunt la seva ja considerable població, assolint una densitat de 401,09 i allotjant, en aquest terç del territori, el 83,35 % dels habitants: hi hagué increments del 45,46 % a les ciutats i dels 32,53 % als municipis de 5.000 a 10.000 habitants, i pèrdues del 12,66 % als de 2.000 a 5.000 (en bona part pels molts que passen a la categoria superior), i del 17,23 % als rurals.

10) *La població comarcal*

El 1950 Andorra tenia 6.176 habitants; les Marques de Ponent, en els 4.347 km² que els assigna Iglésies, 73.125 [la pàgina 81 diu, sense desglossar-los, 73.215], i la «Catalunya francesa», 230.555 el 1954 [pàgina 84; a la 83 n'apareixen, successivament... 230.560 i 230.565]. Això faria un total per a Catalunya de 40.947 km² i 3.550.169 habitants, 86,7 per km², comparables amb els 84 de les Balears, però inferiors als 99 del País Valencià. [Aquestes xifres, derivades de les d'Iglésies, són discutibles quant a superfície, car procedeixen de la Ponència de la Divisió Territorial. I cal advertir que el perfeccionament constant de les tècniques de triangulació i de topografia en general condueix tots els Estats a rectificacions sovintejades en els càlculs del seu territori, que en el cas de la Catalunya administrativa més Andorra han passat de 32.513 km² a 32.383. A més, a l'interior d'aquest territori hi ha hagut, a partir del 1961, moltes annexions de municipis que a vegades ho han estat a d'altres d'una comarca diferent, amb modificació, per tant, dels límits.² Finalment, pel que fa a la Franja de Ponent hi ha discrepàncies entre Iglésies, seguidor en aquest punt de J. Coromines i la *Geografia de Catalunya* (Editorial Aedos), i l'*Enciclopèdia Catalana*, bàsicament perquè aquesta considera catalana la Vall de Benasc, augmentant així la superfície del país, que puja a 41.426,5 km² (en el quadre de l'article «Catalunya» n'apareixen 40.426,53 a causa d'un error de 1.000 km² en la suma corresponent a la regió de la Seu).

Seguint, doncs, les xifres d'Iglésies, el 1950-1954 les comarques de la Catalunya no administrativa amb més població absoluta eren el Rosselló (169.599 habitants), i, a gran distància, el Vallespir (22.041), el Conflent (19.600), l'Alt Matarranya [o Matarranya tot sol]: 18.283, i el Baix Cinca (15.215). I les més despoblades, el Capcir (1.315), Andorra, la Cerdanya francesa [o Alta]: 8.483, i el Fenollet [o Fenolleda]: 9.517, de parla occitana. Si incloguéssim el Baix Vallespir en el Vallespir i no en el Rosselló, com fa Iglésies dubitativament, ajuntéssim el Capcir (massa despoblat per a sostenir una categoria comarcal) amb l'Alta Cerdanya, i la Terra Alta ponentina amb l'administrativa, les xifres restarien reformades així: Rosselló, 137.382 h.; Vallespir, 54.258; Terra Alta, 30.361; Conflent, Matarranya, Baix Cinca, Llitera (14.451); Ribargorça (13.340); Alta Cerdanya (9.798); Fenolleda, Andorra. Segons la divisió anterior, les densitats eren altes al Rosselló (119 h/km²), mitjanes al Vallespir (33,9) i la Llitera (26,28), i molt baixes a les altres, especialment al Capcir (7,34), la Ribargorça (9,72) i Andorra (13,36). L'única ciutat veritable era Perpinyà (70.054 habitants i 74.984 el 1946), que concentrava el 40 % dels rossellonesos i el 30 %

2. La justificació d'Iglésies, que així són comparades unes mateixes extensions durant sis segles i escaig, sembla convincent. Però, ¿no es podria prendre, com a àrea d'aquestes superfícies constants, la d'avui?

dels catalans del Nord. Eren importants les viles de Fraga (Baix Cinca), Elna (Rosselló, 5.091 habitants), Prada (Conflent, 5.393), Ribesaltes (Rosselló, 5.860) i Ceret (Vallespir, 5.019).

El Rosselló hi és dividit en quatre subcomarques, a més del Baix Vallespir, l'única demogràficament dinàmica en el període 1946-1954 (+9,46 % per -2,06 % [i no -0,003 %] l'Alt Vallespir o simplement Vallespir): el Riberal, les Corberes de Rosselló, la Salanca i els Aspres de Rosselló [també hi ha unes Corberes de Fenolleda i uns Aspres de Vallespir, detallats per separat]. [Cal-dria corregir la toponímia d'aquesta Catalunya perifèrica. Anotem Velilla d'Ebre en lloc de Vilella de Cinca, Estopinyà en lloc d'Estopanyà, Campells en lloc del Campell, Osseja en lloc d'Oceja, Espirà en lloc d'Espirà de l'Aglí (n'hi ha un altre: Espirà de Conflent), Santa Maria del Mar en lloc de Santa Maria de la Mar, Arlés per Arles, Sant Llorenç per Sant Llorenç de Cerdans (n'hi ha un altre: de la Salanca).]

El 1960 s'havien produït uns canvis de població realment notables. Deixant de banda la Catalunya del Nord, com fa Iglésies després del 1954, podem dir que els màxims increments de població corresponen al Baix Llobregat (60,85 %), i el Vallès Occidental (57,48 %), seguits d'Andorra (35,88 %) i el Baix Cinca (29 %), davant el Barcelonès (27,24 %) i el Garraf (25,12 %). I les minves més grosses, al Matarranya (15,78 %) i la Ribagorça (15,75 %), seguides de la Terra Alta administrativa (12,86 %), la Terra Alta de ponent (5,66 %) i la Conca de Barberà (9,92 %). Resten com a més poblades el Barcelonès (1.840.118 habitants), el Vallès Occidental (274.372) i el Baix Llobregat (155.361), seguides del Bages, el Maresme i el Segrià; i, per regions, la I (2.479.583 h.), seguida de la II (311.403) i la VIII (253.605). La més despoblada continua essent la IX (64.142), i, si es vol, la Franja de Ponent (71.815). Per això les comarques més poc poblades són la Vall d'Aran (6.525 h.) i el Pallars Sobirà (10.344), a més d'Andorra (8.392).

El 1965 sembla que es confirma la tendència. La creixença màxima s'enregistra al Baix Llobregat (51,66 % en cinc anys!) i Andorra (45 % en quatre anys!), seguides del Vallès Occidental (32,61 %) i l'Oriental (29,84 %), el Tarragonès (26,27 %) i el Maresme (25,98 %); i, per regions, a la I (18,36 %), on el Barcelonès actua com a element retardatari (12,38 %), fins i tot respecte a la mitjana de la Catalunya administrativa (14,45 %), i la III (16,62 %). Els mínims, sense dades de la Franja de Ponent, corresponen al Pallars Sobirà (-10,37 %) i al Jussà (-7,95 %) i a la Vall d'Aran (-6,57 %), tots de la regió IX (-7,31 %); i al Solsonès (-7,48 %). La població es manté màxima al Barcelonès (2.068.020 habitants), al Vallès Occidental (363.867) i al Baix Llobregat (235.626) i, en general, a la regió I (2.935.002) i a la II (347.440); i molt feble a la Vall d'Aran (6.096 habitants), al Pallars Sobirà (9.271) i al Solsonès (11.209), a la Baixa Cerdanya (12.164) i a Andorra (12.170 el 1964). La regió IX ja no arriba als 60.000 habitants (59.453).

El 1970 la Catalunya administrativa, única de la qual posseïm dades, ha augmentat un altre 14 %, xifra extraordinària, però indici d'un canvi de signe (14,45 % el quinquenni anterior) cap a la crisi emmascarada de 1970-1975 (10,55 % d'increment), i aguditzada immediatament. El conjunt del decenni 1960-1970 permet d'establir classificacions en el mapa de Catalunya: 1) Àrea d'increment superior a la mitjana (30,48 %): Litoral i Pre-litoral comprès entre la Selva, Anoia i el Baix Camp: Baix Llobregat (126,1 %), Vallès Oriental (75 %) i Occidental (67,24 %), Tarragonès (62 %), Maresme (51,95 %), Anoia, Garraf, Baix Camp, Baix Penedès, Selva; aproximadament les regions I: (39,87 %) i III (36,41 %). 2) Àrea d'increment inferior a la mitjana: resta del Litoral i Pre-litoral, part de la Depressió Central, i depressió intrapirinenca:

Barcelonès, Segrià, Gironès, Baix Empordà, Alt Penedès, Osona, Alt Empordà, i, ja amb tendència a l'estancament, Alt Camp, Bages, Garrotxa, Montsià, Baixa Cerdanya, Baix Ebre i, en general, la regió v. 3) Àrea de minves inferiors a un 10 %: Depressió Central (centre-ponent) i Pirineus (centre-llevant). 4) Àrea de despoblament catastròfic als Pirineus i Pre-pirineus i al Clot de Móra: Ribera d'Ebre -10,39 %, Solsonès -11,4 %, Priorat -15,08 %, Pallars Jussà -21,29 %, Vall d'Aran -22,52 %, Pallars Sobirà -25,1 %! i, en general, regió ix (-16,66 %).

Les comarques més poblades són les de la regió i (Barcelonès, 2.319.871; Vallès Occidental, 458.883; Baix Llobregat, 351.279; Maresme, 190.945; Vallès Oriental, 147.137), i una de la viii (Segrià, 152.759), seguides del Bages, Gironès i Tarragonès. Els mínims són cada cop més baixos: Baixa Cerdanya, 12.465; Priorat, 12.209; Solsonès, 10.734; Pallars Sobirà, 7.747; Vall d'Aran, 5.055. Tota la regió ix té la població d'una ciutat mitjana: 53.452 habitants.

11) *Percentatge de cada comarca referent al Principat*

El 1960 el Barcelonès s'emportava el 46,87 %, i el seguien en importància el Vallès Occidental (6,98 %), el Baix Llobregat (3,95 %), el Maresme (3,4 %), el Bages (3,26 %) i el Segrià (3,12 %), i per regions la i representava el 63,16 %, la ii el 7,93 %, la viii el 6,45 % i la vii el 6,02 %. El 1970 hi havia modificacions sensibles: Barcelonès, 45,28 %; Vallès Occidental, 8,95 %; Baix Llobregat, 6,85 %; Maresme, 3,69 % [el text repeteix 5,69]; Segrià, 2,98 %; Vallès Oriental, 2,87 %. La regió i reuneix el 67,64 % de la població, el 7,3 la ii, el 5,45 % la viii, el 5,23 % la iii, i el 5,07 % la vii.

12) *La densitat de la població comarcal*

El 1950 (1954 per a la «Catalunya francesa») i segons els càlculs d'Iglésies, el Rosselló, amb 119 habitants per km², era l'única comarca ben poblada de la Catalunya no administrativa, seguida pel Vallespir (Alt) amb 33,9 i la Llitera, amb 26,28. El conjunt de la Catalunya del Nord se situava amb 55,64. Les més despoblades eren el Capcir (7,34 h/km²), la Ribagorça (9,72) i Andorra (13,36).

El 1960 les comarques més poblades de Catalunya eren, després de la comarca urbana del Barcelonès (11.703 h/km²), el Vallès Occidental (438,1), el Baix Llobregat (327) i el Maresme (312,6). Per regions, només la i sobrepujava la mitjana (122,5) amb 1.001,8 h/km² [el text diu 10.018, i aquesta manca de coma decimal es repeteix a la regió i] i només s'hi apropa la iii (102,1). Les comarques més despoblades (sense la Catalunya del Nord) són el Pallars Sobirà (7,3 h/km²), la Ribagorça (8,2), la Vall d'Aran (10,3) i el Solsonès (11,5); i, juntament amb la regió ix (12,3), la Franja de Ponent (16,5). El 1965, les comarques i regions més poblades assolien, respectivament, 13.145 h/km², 581, 495,95, 398,1; 1.185,8 i 119. Les més despoblades continuaven essent el Pallars Sobirà (6,5 h/km²), la Vall d'Aran (9,6), el Solsonès (10,7) i, en general, la regió ix (11,4).

El 1970 superen la mitjana de la Catalunya administrativa (159,8 h/km²) només les comarques del que Iglésies anomena *hinterland* barceloní: Barcelonès, 14.746 h/km²; Baix Llobregat, 739,4; Vallès Occidental, 732,7; Maresme, 480,1; Garraf, 213,1, i Vallès Oriental, 179,7, i, a més, el Tarragonès: 306,3. I, naturalment, la regió i: 1.401,2 h/km². Entre 100 i 150 se situen altres comarques litorals i pre-litorals (Gironès, Baix Camp, Alt Penedès, Baix Empordà), i de la Depressió Central (Segrià, Bages), així com la regió iii (139,25). Entre 50 i 100 les altres regions administratives (fora la ix), les altres comarques litorals i pre-litorals i les d'una franja paral·lela de l'interior. Ja força

despoblades, fins a 25 h/km² són el Berguedà-Ripollès i les occidentals Ribera d'Ebre-Garrigues-Conca de Barberà-Segarra-Noguera. Per sota resten el Priorat (23,4 h/km²) i la Terra Alta (19,9), la Baixa Cerdanya (21,95), i el Solsonès (10,2), i les que componen la regió IX (10,2): Alt Urgell, 14,1; Pallars Jussà, 11,8; Vall d'Aran, 8; Pallars Sobirà, 5,5.

13) *Localitats secundàries que superen la capital comarcal*

El 1954 n'hi havia, fora de la Catalunya administrativa, un cas clar a l'Alta Cerdanya, la capitaleta de la qual, Montlluís —certament artificial, car el mercat autèntic de tota la Cerdanya és Puigcerdà—, era superada per mitja dotzena de municipis, Odelló i Vià, i Ocejá, els únics de més de 1.000 habitants.

El 1960 es trobaven en aquest cas: al Baix Llobregat, Cornellà, Sant Boi, Gavà (15.725 habitants) i El Prat (14.131), davant Sant Feliu (10.201); al Baix Empordà, Sant Feliu de Guíxols (10.307 habitants), Palafrugell i Palamós, davant La Bisbal; a la Selva, Blanes davant Santa Coloma de Farners; a la Ribera, Flix, davant Móra d'Ebre; al Montsià, davant Ulldecona, capital en els càlculs d'Iglésies, Amposta (12.507 habitants), Sant Carles de la Ràpita i Alcanar. El 1965 els únics canvis en aquest panorama s'havien efectuat al Baix Llobregat, on Viladecans (13.765 habitants) també havia avançat Sant Feliu (12.945), i a la Ribera, on Riba-roja d'Ebre ho havia fet amb Móra d'Ebre, avanç que no ha persistit després, al contrari de l'anterior. A més, el 1970, a la Selva, Lloret de Mar també superà Santa Coloma de Farners.

14) *Divergències entre el moviment de població de les capitals i de les respectives comarques*

En el decenni 1950-1960 les capitals augmenten per damunt de la mitjana catalana: Sabadell i Terrassa conjuntament, un 66,75 %; Sant Feliu de Llobregat, Mataró, Vilanova i La Geltrú, Granollers i Sort, més d'un 30 %. Algunes, però, minven; les de la regió V: Tortosa, Ulldecona i sobretot Gandesa (10,21 %). En el decenni següent les diferències s'accentuen, però desapareix l'oposició visible entre les capitals de les comarques barcelonines, de creixement galopant, i les de les tortosines, despoblant-se. Si Sant Feliu de Llobregat guanya un 113,22 % de població i Mataró un 77,8 %, el tercer lloc l'ocupa Tarragona (72,71 %), el conjunt Sabadell-Terrassa ha baixat a un 51,03 %, mentre que Granollers, Vilafranca del Penedès, El Vendrell, Reus, Lleida, Igualada i Balaguer augmentaven en un 40 % a un 50. Hom enregistrà minves a Les Borges Blanques, Viella, Móra d'Ebre, Sort i Tremp (−9,3 %), és a dir, amb predomini dins la regió IX. En canvi, si examinem les comarques sense les capitals (amb les salvetats ja esmentades del Montsià, on la capital actual, Amposta, és molt més gran que Ulldecona, i del Vallès Occidental, on hom descompta totes dues capitals), en el decenni 1950-1960 només hi hagué increments excepcionals al Barcelonès (74,79 %) i al Baix Llobregat (66,55 %), i el Vallès Oriental i el Bages superaren de poc el 20 %. [S'observen errades numèriques a l'Alt Penedès: (23.124 habitants el 1950 en lloc de 33.124, que porta l'increment a 10.462 en lloc de 462, o sigui el 45,24 % en lloc de l'1,39), a la Ribera d'Ebre (18,77 % d'augment en lloc de 5,33) i al Ripollès (7,28 % en lloc de 0,73 %).] Deu comarques tendeixen a estancar-se (increments inferiors a un 10 %) i setze perden població, havent-n'hi a totes les regions fora la primera; les pèrdues pitjors són les del Solsonès (15,2 %), la Terra Alta, Conca de Barberà, Segarra i Alt Urgell, totes superiors al 10 %.

En el decenni 1960-1970 la desproporció també s'aguditza. Hi ha guanys desorbitats a les comarques de la regió I: Vallès Occidental, 143,65 %; Baix

Llobregat, 127; Barcelonès, 103,62; Vallès Oriental, 83,27; Maresme, 39,36, eixamplada per Anoia i la Selva, amb més del 30 %. Cinc comarques presenten símptomes d'estancament, i dinou, exactament la meitat, estan en regressió. Catorze sobrepassen el -10 %, amb casos tan dramàtics com el Priorat (-18,51 %), Solsonès (-24,78 %), Pallars Jussà (-28,46 %), Pallars Sobirà (-35,28 %) i la Vall d'Aran (-46,81 %). [Val a advertir, però, que no entenem un punt: els nombrosos municipis annexionats entre el 1960 i el 1970 han estat descomptats, quan s'esqueia, de la població de les capitals el 1970 per tal de no inflar l'augment; però no de la resta de la comarca el 1960, i així els increments resulten emmascarats en part i les minves exagerades.] [Tant si hom prefereix aquesta opinió nostra, que cal comparar uns mateixos territoris, com la d'Iglésies, que els municipis annexionats durant el decenni són part de la capital respectiva el 1970, però no el 1960, és un fet que les taules comarcals de l'Apèndix adverteixen escrupolosament els canvis esdevinguts i, a més, realitzen els dobles càlculs.]

Res d'estrany que les divergències entre capital i comarca s'hagin exacerbat, permetent de destriar uns quants tipus d'evolució. 1) El cas més freqüent era de minva de la resta de la comarca, però augment de la capital: 14 comarques en cada decenni, amb representació de totes les regions fora la I. 2) La minva de capital i resta de la comarca es produeix en el primer decenni al Baix Ebre i la Terra Alta (regió V), i en el segon (1960-1970) a la Ribera d'Ebre, les Garrigues i a la regió IX: els dos Pallars i la Vall d'Aran. 3) La capital augmenta més lentament que la resta, quan la capital té poca incidència en la comarca: la Selva, Baix Llobregat; o quan en té tanta que extravasa població: Tarragonès, Baix Camp, el 1950-1960; Barcelonès sempre i els dos Vallès el 1960-1970. És un fenomen de la regió I. 4) La capital augmenta més de pressa que la comarca. El 1950-1960 al Vallès Oriental, Baix Empordà i Gironès, Garraf, Osona, Bages i Berguedà. I el 1960-1970 al Maresme, Baix Empordà, Garraf, Montsià i Anoia. I 5) El ritme de creixença de la capital duplica amb escreix el de la comarca. El 1950-1960 és el cas del Maresme i el Vallès Occidental, els dos Penedès, la Ribera d'Ebre, el Ripollès, l'Anoia, el Segrià i el Pallars Jussà. El 1960-1970 continuava essent el dels Penedès i el Segrià, i s'hi havien afegit l'Alt Empordà i el Gironès, el Tarragonès i el Baix Camp, Osona i el Bages.

15) *Les densitats comarcals sense les respectives capitals*

Com dèiem referint-nos al 1950, el panorama comarcal de les densitats resulta alterat si se'n suprimeixen les capitals. El 1960 les comarques més densament poblades eren el Barcelonès (4.727,88 h/km²), el Baix Llobregat (313,31) i el Maresme (225,36), mentre que el Vallès Occidental sense Sabadell ni Terrassa, passava al quart lloc (148,46). I les més despoblades eren el Solsonès (6,93 h/km²) i el Pallars Sobirà (6,48). El 1970 totes les comarques primeres sobrepassaven els 300 h/km²: 9.126,9 el Barcelonès, 711,24 el Baix Llobregat, 314,08 el Maresme, 310,04 el Vallès Occidental. L'altra comarca de la regió I, el Vallès Oriental, les seguia amb 147,59 h/km². Una dotzena més de comarques superen els 50, se situen en arc entorn de les anteriors, del Baix Empordà al Baix Camp, (quatre d'elles pertanyen a la regió III), més el Segrià. Entre 50 i 25 habitants per kilòmetre quadrat se situen Anoia, Urgell, l'Alt Empordà, l'Alt Camp, el Baix Ebre, el Berguedà, la Garrotxa, la Ribera d'Ebre, les Garrigues i la Conca de Barberà. Per damunt dels 10 h/km² hi havia el Ripollès, la Segarra, la Noguera, el Priorat, la Terra Alta, Baixa Cerdanya i Pallars Jussà. I els darrers llocs corresponen a l'Alt Urgell (8,46 h/km² sense La Seu),

la Vall d'Aran (6,8), el Solsonès (5,22) i el Pallars Sobirà (4,3): ¿comarques per tancar fora de temporada?

16) *Alguns nuclis orogràfics i algunes altes valls en desmèrit*

Les minves de població, com és natural, són especialment acusades en els dos sistemes orogràfics configuradors del relleu de Catalunya: el pirinenc, i el mediterrani, més concretament la Serralada Pre-litoral.

En el món pirinenc cal destacar el despoblament del Cadí, repartit entre la Baixa Cerdanya i l'Alt Urgell, el Berguedà i el Solsonès: perdé un 12 % de la població en el decenni 1950-1960, i més d'un 50 % en el de 1960-1970. Segueix, actualment, en gravetat el nucli del Bassegoda (Garrotxa), que va perdre un 26 % de la població en el primer decenni i un 42 % en el segon. La vall del Flamicell o Vall Fosca (Pallars Jussà) va perdre un 11 % el primer decenni i un 38 % el segon. El Ras de Conques (Alt Urgell-Pallars Sobirà) perdé, successivament, un 15 % i un 35 %. El Montsec (Pallars Jussà-Noguera), un 18 % i un 29 %. Cosa semblant es podria dir de la vall de l'Aigua d'Ora (Solsonès-Berguedà), la de Camprodon (Ripollès), el Boumort, etcètera.

A la Serralada Pre-litoral atenyen davallades espectaculars els vessants de la dorsal divisòria entre els vessants mediterrani i de l'Ebre, com la del sector Segarra-Anoia, que el 1960-1970 perdé el 35 % dels habitants, o el de l'anomenada Alta Segarra (Conca de Barberà), que perdé un 27,6 % en el primer decenni i un 34 % en el segon. També cal esmentar el Bloc del Gaià (Alt Camp-Anoia-Baix Penedès), que perd, successivament, un 23,5 % i un 23 %; les Muntanyes de Prades i el Montsant (Priorat-Baix Camp-Conca de Barberà), amb pèrdues de 15,1 % i 13 %, successivament.

17) *Contrades en alça demogràfica*

A més del litoral, al qual ja ens hem referit, hi ha contrades geogràfiques privilegiades, que experimenten una creixença de població constant, generalment relacionades amb l'aigua dolça. Cal excloure'n només els moderns aprofitaments hidroelèctrics, que si bé donen a alguns municipis creixements espectaculars [en el decenni 1950-1960 (un 75 % a Mequinensa i un 87 % al Pont de Suert), són creixements transitoris, car es tracta de treballadors de la construcció, sense generar llocs de treball estable].

A la conca del Ter les ribes industrialitzades, corresponents al Ripollès, Osona, la Selva i el Gironès, assoliren, excloent-ne la ciutat de Girona, un increment d'un 15 % en el primer decenni i d'un 20 % en el segon. A la conca alta i mitjana del Llobregat, sense incloure-hi Manresa, el decenni 1950-1960 representà un increment del 23,2 %, que no es pogué mantenir en el de 1960-1970 (4,3 %), a causa de la crisi carbonífera del Berguedà (-7 %). El delta de l'Ebre [en realitat litoral del Montsià] tendeix a estabilitzar-se amb increments d'un 6 % i un 7,5 % en els dos decennis considerats. I els grans regatges lleidatans dels canals d'Urgell i d'Aragó i Catalunya (Segrià, Noguera, Urgell, Garrigues, per cenyir-nos a la Catalunya administrativa), tendeixen a estancar-se. Si no hi comptem Lleida ni Balaguer ni Tàrrrega, guanyaren un 4,8 % d'habitants en el decenni 1950-1960 i un 3,6 % en el 1960-1970.

18) *La macrocefalia comarcal*

El 1950 els casos exagerats de macrocefalia (d'un 40 % o més sobre la comarca) eren, per ordre, els de Barcelona (88,52 %), Tortosa, Sabadell-Terrassa, Tarragona, Vilanova i La Geltrú, Reus, Lleida, Fraga, Valls i Perpinyà (malgrat

que amb el Rosselló hi és inclòs el Baix Vallespir, incrementant així la població de la comarca). El 1960 destacaven els casos de Barcelona (84,66 %), Sabadell-Terrassa (71,93 %) [en el text estan canviats els percentatges d'una ciutat i l'altra], Tortosa (69,33 %), Tarragona (66,45), Vilanova i La Geltrú (61,73), Reus (59,72), i Lleida (52,14). Del 40 % al 50 trobaríem Fraga, Valls, Olot, Solsona, Manresa, Igualada, Andorra la Vella i Perpinyà. Entre un 25 % i un 40 encara hi ha El Vendrell, Puigcerdà, Girona, La Seu d'Urgell, Mataró, Tamarit de Llitera, Cervera de Segarra, Figueres, Vilafranca del Penedès i Ripoll.

El 1970 aquests desequilibris s'havien accentuat, fora de casos especials com Barcelona (75,22 % del Barcelonès), amb el qual esdevenen comparables Tarragona (73,74 %) i Tortosa (71,05 %); Valls i Solsona voregen el 50 %, a més de les que ja el sobrepassaven; Puigcerdà, Girona, Viella, El Vendrell i La Seu d'Urgell també superen el 40 %. I Tàrraga, Montblanc, Vic i Berga ingressaren en el grup de 25-40 %.

19) *La macrocefalia barcelonina*

El pes de Barcelona ciutat dins la Catalunya administrativa tendeix a minvar darrerament, en passar del 39,5 % el 1950 al 39,68 % el 1960, al 36,84 % el 1965 i al 34,06 % el 1970. Aquest bon símptoma de correcció de la macrocefalia nacional, però, només és aparent, car, com a totes les ciutats desmesuradament grans, a Barcelona la població, que augmenta en quantitat i en nivell de vida, requereix progressivament espais més amplis i més ben equipats.

Ja hem vist que el Barcelonès també sofria una minva de pes relatiu, amb prou feines iniciada. És que la Barcelona d'avui tendeix a coincidir demogràficament, amb l'Àrea Metropolitana, que és la ciutat funcional. Iglésies en concreta l'extensió a la regió i més el Garraf. Dins aquesta regió urbana el creixement és tan ràpid que un sector que havia estat excepcional, com el delta del Llobregat, té una creixença mitjana que, tot i accelerant-se, resulta comparable amb la del conjunt del Baix Llobregat, que s'ha accelerat més. És que la regió de Barcelona ha esdevingut un cap i casal tan gran, que ja no troba prou cos ni territori a la Catalunya administrativa ni a tot Catalunya, i requereix els Països Catalans.

Aquest 8,55 % de la superfície de la Catalunya administrativa ja concentrava el 1950 el 59,31 % de la població, que ha passat al 64,22 % el 1960, el 66,4 % el 1965 i al 68,8 % el 1970. Tan significativa com aquests percentatges ens sembla la densitat de població: el 1950, quan la Catalunya administrativa assolía el centenar d'habitants per kilòmetre quadrat, el conjunt de les regions no barcelonines no arribava a la meitat: 44,97 h/km²; el 1960 eren 47,92, i 122,49 amb la regió de Barcelona; i el 1970 54,53 sense, i tres vegades més, 159, amb la regió de Barcelona. És a dir, que si Catalunya duplica la densitat mitjana d'Espanya, n'hi ha prou de descomptar-ne l'àrea barcelonina perquè la densitat de Catalunya se situï per sota de la mitjana espanyola.

L'*Avance...* en què ens hem basat per a aquests darrers decennis comprèn encara el *Movimiento demográfico interno de cada comarca*, que ocupa les pàgines 375-389, on va comentant, comarca per comarca, els grups de municipis que avancen i que retrocedeixen de població, comentari en el qual no podem seguir l'autor de tan minucios; un resum del treball en castellà [que trobaríem més explicable si el text extens fos català] i en anglès, i clouen el treball quadres sinòptics (pàgines 393-421), de gran utilitat, car donen per a cada municipi els habitants del 1950, el 1960, el 1965 i el 1970, les diferències absolutes i relatives del decenni darrer i els canvis de municipis haguts.

1) Generalitats

Iglésies ha dedicat molts treballs a assolir una visió de conjunt de la població de Catalunya, generalment emmarcant-los en els sis segles (XIV-XX) de recomptes estadístics. Incloent sota aquesta rúbrica els estudis diacrònics referents a una comarca o a un aspecte determinat de l'evolució poblacional, hi adscriuríem els treballs següents:

a) *L'evolució demogràfica de la comarca de Vic*, el segon que li coneixem per ordre cronològic (1950), té l'aspecte d'un tempteig: breu, cenyit a una sola comarca, amb xifres encara provisionals i sovint errades per la impremta.

b) *La població: Moviment demogràfic de Catalunya*, i *Geografia urbana*, capítols de la *Geografia de Catalunya* dirigida per L. Solé i Sabarís (1958-1963). El primer ens servirà de base al comentari. El segon ens sembla una autèntica troballa geogràfica i fins literària, que aquí només ens interessa marginalment.

c) *La macrocefalia comarcal catalana*, 1966, de tema ja tractat, i al qual hem formulat alguna reserva.

d) *La població de la Conca de Barberà a través de la història*, presentat el 1966, que aporta dades complementàries.

e) *Reus en el moviment demogràfic de Catalunya*, 1967, resum.

f) *La població del Maresme a la llum dels censos generals*, premiat el 1968, documentadíssim.

g) *Les minves dels cultius i de la població a la comarca del Priorat*, presentat el 1969, recopilació i sistematització de dades anteriors.

h) *Evolució demogràfica de la comarca d'Igualada*, 1972, que aporta dades interessants.

i) *Taules del despoblament de la comarca (Pallars Sobirà)*, 1972, que comença al segle XVIII.

j) *La cursa demogràfica de les principals ciutats catalanes*, llegit el 1976, on fa una incursió pre-estadística, única que li coneixem, fins a l'època ibèrica.

k) *Demografia històrica del Baix Empordà*, 1977, que arriba fins al 1975.

2) La població de la Conca de Barberà a través de la història

Com a novetats importants respecte als estudis generals per èpoques, hi trobem:

Una classificació de parròquies segons les *Rationes Decimarum* corresponents al 1279 i el 1280 publicades per J. Rius. El 1279, mentre Valls pagava 444 sous barcelonins de delme i Reus 279, a Montblanc, sense els agregats, li'n corresponien 300, indicatiu d'un volum poblacional intermedi entre Valls i Reus. Amb els agregats, Montblanc pagava 475 sous. Seguien en importància Barberà de la Conca i L'Espluga de Francolí, amb 130 sous cada una, i Sarral amb 125. Val a dir, però, que manquen dades de l'Alt Gaià (amb un mercat com Santa Coloma de Queralt), l'Alta Segarra, i les Muntanyes de Prades, rodalies que Iglésies estudia separades de la Conca estricta.

Escorcollant monografies i manuscrits d'abast territorial limitat, esmena omissions dels fogatges: 423 focs el 1365, 29 el 1378, 53 el 1497, 198 el 1515, 16 el 1553, i 5 el 1708.

I detalla els municipis per nuclis de població, afegint-hi dades d'història local que no podem comentar aquí. *L'evolució poblacional* de la comarca resta establerta així: Un màxim de veïns o de cases el 1365-1370: 2.330, malgrat que ja havia iniciat la davallada aguditzada per la Pesta Negra. En general, l'evolució de la Conca és la del conjunt de Catalunya. I així, el mínim de població és enregistrat l'any 1497 amb 1.497 focs, i la lenta recuperació subse-

güent porta a 1.844 focs el 1708. Els censos que enregistren habitants reflecteixen una acceleració del creixement: de 7.441 habitants el 1719-1720 a 19.521 el 1842-1845. Però la fiabilitat no és plena fins als censos moderns: 29.668 habitants el 1860, 28.306 el 1877, un màxim de 30.106 el 1887, aprofitant la demanda excepcional de vi de l'Estat francès, i minva subsegüent en arribar la filloxera a la Conca, minva que no s'havia acabat el 1960: 20.355 habitants.

L'evolució de Montblanc no és tan simple. El municipi actual tenia 555 focs el 1365-1370, i encara augmenta fins a 581 el 1378, per davallar a 342 el 1515, refer-se fins a 441 el 1553, i tornar a davallar a 347 el 1708. Les xifres d'habitants arrenquen de 1.333 el 1719-1720 i arriben a 4.838 el 1842-1845. Els censos moderns s'inicien amb 5.934 habitants el 1860, passen a 5.878 el 1877, assolixen el màxim el 1887 amb 5.964 habitants. Va seguir una davallada fins a 4.572 habitants (1930), una recuperació fugissera (bons preus agrícoles) fins al 1936 (4.835), nova davallada fins al 1950 (4.421, el mínim modern), i una tímida recuperació: 4.545 el 1960. L'Espluga de Francolí, segon mercat de la Conca estricta, apareix dividida, fins al final del segle xv en Espluga Sobirana i Espluga Jussana, que sumaven 107 focs el 1378, un màxim de 179 justament el 1497, per davallar a 133 el 1515 i anar-se refent fins a 167 el 1708. Els habitants creixen ràpidament de 663 el 1719 a 3.015 el 1850, amb un retrocés a 2.702 el 1842-1845. S'arriba al punt màxim, com a la Conca en general, a la segona meitat del segle: 3.442 habitants el 1860, 3.964 el 1887, per minvar a 3.173 el 1920 i continuar oscil·lant, 3.255 el 1936, 2.959 el 1940, 3.016 el 1950, 2.912 el 1960... Santa Coloma de Queralt és el mercat de l'Alt Gaià, d'economia cerealista o ramadera i no vitícola, fet que origina una altra evolució: de 175 focs el 1365-1370 creix a 206 el 1378, minva fins a 101 el 1497 i es refà ràpidament: 205 el 1553. El 1719 no passa de 837 habitants, que l'ascens del segle porta a 2.109 el 1787 [1789 segons el text]. Minva fins a 1.968 el 1842-1845. Inicia l'etapa censal moderna amb 2.708 (1860) i oscil·la amb tendència a l'augment: 2.776 el 1877, 2.738 el 1887 (no hi influeix la filloxera), un màxim de 3.474 el 1930, 3.148 el 1940, 3.289 el 1950, 3.043 el 1960.

3) La població del Maresme a la llum dels censos generals

Les innovacions principals que hi trobem respecte a les obres generals d'Iglésies son:

a) Una distinció entre un Maresme modern, pertanyent durant la Baixa Edat Mitjana i ençà al vescomtat de Cabrera i, fins a temps recents, al Bisbat de Girona [i al partit judicial d'Arenys de Mar, podríem afegir], i el «Maresme pròpiament dit» del bisbat de Barcelona i partit de Mataró, que incloïa, a més, tot el delta del Besòs, de Badalona a Sant Martí de Provençals.

b) Un fogatge del Maresme històric del 1358, publicat per J. M. Pons i Guri, i que sembla que peca per defecte, puix que només li assigna 426 focs, i, en canvi, 700 el 1365-1370.

c) Un *Memorial dels fochs, de les viles e parròquies del Maresme, Vallès e Lobregat qui són d'esta Vegueria de Barcelona*, datat, sense proves, el 1470 (Iglésies sospita que és realment del període 1462-1472), dóna xifres massa baixes.

d) La «discriminació» del fogatge del 1515, on apareixen sis ciutadans de Barcelona que tenen casa a Tiana, i nou a Alella, que poden indicar un inici d'estiueig.

e) Censos locals de Mataró, citats per J. Llovet, que hi enregistren 213 focs al 1536 i 229 el 1543, i dades complementàries, com ara el nombre d'edificis durant els segles XVIII i XIX.

- f) Piràmides d'edats referides als censos entre el 1787 i el 1965.
- g) Comentaris sobre l'evolució econòmica i descripció de viatgers.
- h) A més, un apèndix conté: la distribució històrica dels municipis segons els habitants; els percentatges de cada municipi sobre la comarca; una descripció del corregiment de Mataró, d'existència censal entre el 1719 i el 1830, fragments corresponents del *Diario de los viajes* de F. de Zamora, i el cens del 1970.

En resum, l'evolució poblacional del Maresme és fortament positiva, abans i tot d'integrar-se a l'àrea immediata de Barcelona: de 1.553 focs el 1365-1370 davalla fins a 1.129 el 1497, i es refà fins a 4.335 el 1708. Els habitants passen de 20.108 el 1719 a 56.166 el 1842. És l'època de la marina i el comerç amb Amèrica, que porta a la independència dels nous municipis *de Mar* respecte als *de Dalt*. A l'època industrial, que ve a coincidir amb la censal moderna, l'evolució no és tan rectilínia: de 70.547 habitants el 1860 a 69.845 el 1887 (l'any màxim per a les comarques vitícoles) i, amb ritmes contrastats, a 190.947 el 1970.

Mataró passà de 184 focs el 1365-1370 a 173 el 1378 (municipi actual), i a 1.029 el 1708. Els habitants, de 5.918 el 1708 a 13.010 el 1842, i de 16.603 el 1860 a 73.129 el 1970. Els municipis més poblats en aquesta data són: Premià de Mar, que apareix estadísticament el 1842 amb 1.115 habitants, en té 1.450 el 1860 i 11.284 el 1970, amb un parell de frenades en aquest procés; El Masnou, segregat d'Alella ja el 1830 amb 2.276 habitants, en té 3.369 el 1842, 4.036 el 1860, 4.250 el 1877, 3.188 el 1887, i a partir d'aleshores creix: 5.069 el 1936, 4.970 el 1940, 10.410 el 1970. Calella apareix el 1515 separada de Pineda amb 42 focs i arriba a 262 el 1708. Els habitants passen de 768 el 1719 a 2.637 el 1787, 2.270 el 1830 i 3.025 el 1842; 3.526 el 1860 i 8.207 el 1936; però la crisi del tèxtil fa baixar els habitants a 7.642 el 1950, que el turisme remunta a 9.696 el 1970. Malgrat apareix el 1497, segregat de Palafolls, amb 43 focs. El 1708, comptant-hi els de Palafolls, en tenia 370. El 1787 se n'ha separat altra vegada i aplega 1.924 habitants, que el 1842 ja eren 2.836. El 1860 havien pujat a 3.387 i a 4.607 el 1930; el 1936 s'havien reduït a 4.507, però després la creixença no s'ha deturat: 9.174 habitants el 1970. Arenys de Mar, cap modern del Maresme «gironí», apareix desglossat el 1708 amb 354 cases. Els habitants passen de 1.245 el 1719 a 4.888 el 1830 i 4.784 el 1842. El 1860 en tenia 5.219, però la decadència de la marina local es reflecteix en els censos següents: 4.591 el 1887, 5.896 el 1936, ja industrialitzat; 5.475 el 1940 i 8.325 el 1970, impulsat pel turisme.

4) *Evolució demogràfica de la comarca d'Igualada*

Hi ha dues aportacions noves respecte a altres treballs d'Iglésies:

a) Dades parcials anteriors al fogatge general de 1365-1370 (delmes d'unes quantes parròquies cobrats el 1279, i el fogatge del 1358 referit a uns pocs termes.

b) Una distinció de contrades dins la comarca d'Anoia (la delimitació de la qual és una de les especialitats geogràfiques d'Iglésies): Conca d'Òdena (mercat a Igualada); vessant penedesenc (mercat a Piera), Segarra d'Anoia (a Calaf); vall de la Llacuna, i planell del Bruc.

c) A més, corregeix una sèrie d'omissions i explica històricament l'evolució de la comarca.

Anoia tenia 2.140 focs el 1365-1370, minva fins a 1.165 el 1497 i es refà fins a 2.219 el 1708. Per habitants, la creixença és contínua d'11.082 el 1719 a 30.302 el 1842. Després de 1860 (42.581 habitants), la població minva, sobretot davant

la invasió de la filloxera (35.957 habitants el 1900). La indústria de la pell i el tèxtil de qualitat reprenen l'embranchida anterior del paper i fan pujar la població fins a 66.178 habitants el 1970, salvant l'atzucac de la Guerra dels Tres Anys (43.573 habitants el 1936, 42.188 el 1940).

Igualada segueix la tònica general: de 206 focs el 1365-1370 a 143 el 1497 i a 296 el 1708. De 1.630 habitants el 1719 a 10.095 el 1842. D'11.896 el 1860 a 10.201 el 1887 i a 27.942 el 1970. Tres municipis veïns han esdevingut suburbans, acollint la població que no cap a Igualada: Vilanoveta [el text diu Vilanova] del Camí, Santa Margarida de Montbui i Òdena. El 1365-1370 depenien de la Casa de Cardona, però ja apareixen individualitzats el 1378 amb 7, 41 i 52 focs, respectivament, que el 1497 havien minvat fins a 4, 20 i 44, però el 1708 ja eren 47, 71 i 72. Els habitants del 1719 eren, respectivament, 64, 230 i 358 i assoleixen un primer màxim el 1830 amb 657, 522 i 760, que el 1842 es redueixen a 488, 478 i 616. Els cens del 1860 n'hi enregistra 821, 630 i 1.277. El segon màxim arriba el 1887, amb 743, 702 i 1.473 habitants, respectivament. El 1900, una crisi aguda els porta a 446, 531 i 1.239 habitants. El 1920, un tercer màxim, a 784, 941 i 1.708. Una nova crisi culmina el 1940, amb 644, 878 i 1.210 habitants. En el decenni 1950-1960 ja hi extravasa població d'Igualada, que el 1970 fa pujar el total a 5.367 habitants a Vilanoveta del Camí, 5.229 a Santa Margarida de Montbui i 2.225 a Òdena, fent pujar l'aglomeració igualadina a 40.762 habitants.

El segon nucli de la Conca d'Òdena, ja a la sortida, és Capellades, independitzada de Claramunt el 1378 amb 22 focs; a partir del segle XVI s'incrementen fins a 115 el 1708. De 487 habitants el 1719 passa a 2.798 el 1842. El 1860 n'hi havia 3.075, que una forta crisi porta a 2.276 el 1940. La recuperació posterior els ha fet pujar a 3.910 el 1970. El mercat del vessant penedesenc és Piera, que el 1365-1370 era més gran que Igualada, amb 230 focs al municipi. Però hi ha una minva accentuada fins al 1515 (107 focs), i una recuperació que el 1708 el porta a 163 focs. El 1719 tenia 709 habitants, que el 1842 ja eren 2.349. Els censos moderns revelen oscil·lacions, amb les puntes el 1860: 3.300 habitants; 1877: 3.221; 1887: 3.372; 1900: 2.663; 1930: 3.474; 1940: 3.248; 1950: 3.334; 1960: 3.283, i el 1970, 3.813. El mercat segarrenc és Calaf, independitzat de la Casa de Cardona el 1378, amb 63 focs, que van augmentant fins a 1708: 198. Els habitants passen de 1.041 el 1719 a 1.314 el 1787 i a 1.288 el 1842. I modernament, de 1.471 el 1860 a 1.223 el 1887, a 1.804 el 1936, a 1.705 el 1940, i a 2.808 el 1970 [cal rectificar: 1387 en lloc de l'any 1378].

5) *Demografia històrica del Baix Empordà*

Sobre el Baix Empordà manquen dades referents al segle XIV, perquè molts focs corresponen a cases taxades, sobretot al comtat d'Empúries, i d'altres al bisbat de Girona.

a) Per excepció sabem que a Sant Feliu de Guíxols hi havia 230 focs el 1360 (reportats per L. Batlle), sense comptar-hi els monjos benedictins ni els jueus. Però els fogatges de 1365-1370 i 1378 només n'enregistren 127.

b) Les altres innovacions d'aquest treball d'Iglésies són els detalls sobre els fogatges i els censos posteriors (la matrícula de mariners, per exemple), i el padró del 1975, que comentarem.

En conjunt, el Baix Empordà, que havia davallat a 2.953 focs el 1497 (amb les omissions corregides), s'anà recuperant fins a 4.012 el 1708. I de 15.480 habitants el 1719, arribà a 36.387 el 1842. Els temps contemporanis han anat lligats a les eufòries i les crisis de la indústria surera especialment: de 49.833 habitants el 1860 a un màxim de 61.674 el 1910, per baixar a un mínim de

51.653 el 1940 (l'impacte de la guerra hi és sensible: el 1936 eren 55.972). L'estiueig i el turisme han permès de recuperar amb escreix la prosperitat industrial: 76.955 habitants el 1975.

La Bisbal, que tenia 195 focs el 1497, cresqué fins a 502 el 1708. I de 1.502 habitants el 1719, fins a 4.022 el 1842. La trajectòria posterior ha estat irregular: de 4.173 habitants el 1860 a 4.888 el 1887, a 4.598 el 1900, 4.783 el 1910 i 4.239 el 1940, per pujar a 7.232 el 1975. La ciutat més gran, però, és Sant Feliu de Guíxols, que s'havia recuperat de la davallada primera el 1497 amb 258 focs, i seguí una trajectòria accidentada: 240 focs el 1515, i 466 el 1708. El 1719, 1.543 habitants, 6.177 el 1830 i 5.487 el 1842. Els censos moderns revelen la mateixa tònica: 6.434 habitants el 1860, 11.333 el 1900, quan aspirava a esdevenir «la Barcelona de la Costa», que aviat s'anomenaria Brava; 9.147 el 1936, 7.583 el 1940 i 14.070 el 1975. La seva rival actual, Palafrugell, no ho era el 1497: 169 focs, que havien de baixar a 126 el 1515 i pujar a 227 el 1708. De 821 habitants el 1719 passà a 3.596 el 1842. I de 5.254 el 1860 a 9.018 el 1910, a 7.698 el 1950, però a 13.802 el 1975. El port de Palamós (amb el futur agregat Sant Joan de Palamós), tenia 204 focs el 1497, baixà a 162 el 1553, i es recuperà el 1708: 255. D'habitants en tenia 916 el 1719, 2.724 el 1830 i 2.518 el 1842. Els censos moderns hi enregistren puntes de 3.017 habitants el 1860, 8.695 el 1920, 5.836 el 1950 i 11.274 el 1975. Totes quatre ciutats, doncs, assoliren un màxim pels voltants de la Primera Guerra Europea, i un mínim pels volts de la segona.

6) *La cursa demogràfica de les principals ciutats catalanes*

Aquesta obra individualitza un aspecte present en tota la producció demogràfica d'Iglésies: la dedicació, a parer nostre brillant, a la geografia urbana. En són bon exemple les descripcions de la situació, i les possibilitats que oferia, de les ciutats sobresortints ja abans dels fogatges del segle XIV: Empúries, mal comunicada amb l'interior; Tàrraco, capital indiscutida de la Hispània Citerior, com a base de penetració peninsular; Bàrcino, on confluïen les rutes naturals de la Catalunya d'avui; Dertosa, malgrat que controlava la sortida de l'Ebre, inoperant per culpa del relleu, com a base de penetració, es podria comparar a casos com el d'Empúries (avui diríem Figueres) o el modern de Mataró. En època islàmica, però, guanya importància, com també Lleida, mentre es despoblen Empúries i Tàrraco, i a la pre-Catalunya carolíngia es consoliden Girona i Barcelona.

El fogatge de 1365-1370 ja situa Barcelona en un primer lloc definitiu, amb 6.668 focs, que el 1497 havien minvat a 5.847. El 1553 la recuperació no passava de 6.396, i encara baixava a 5.155 cases el 1708. A partir de l'acabament de la Guerra de Successió el creixement es desferma: de 34.005 habitants el 1716-1719 a 121.815 el 1842, i de 183.787 el 1857 (cens ja modern) a 533.000 el 1900 (amb l'agregació de municipis), i a 1.745.142 el 1970, data que inicia un aturador aparent, puix que la població es vessa terme enllà.

El segon lloc l'ocupava Perpinyà, amb 2.675 focs atribuïts el 1359 (en realitat 1378) i 3.646 el 1370 (1365, probablement), que Iglésies sospita que inclou altres nuclis de població, però el 1553 havien davallat a 1.755, a un nivell semi-urbà. Els censos francesos, dos segles més tard, li assignen 13.365 habitants el 1774, 9.134 durant la Revolució (1792, sisena ciutat de Catalunya) i 10.415 el 1798. El 1842 havia pujat a 18.193 (quarta), el 1857 a 23.301, el 1877 a 28.353, recuperant el segon lloc; 36.157 el 1900, 39.510 el 1910; el 1936, 72.207 i 104.095 el 1968.

La Ilerda romana, Lleida, ocupava, el tercer lloc en el fogatge de 1365-1370, baixava al cinquè el 1497, i pujava al quart el 1515, i baixava a l'onzè el 1719.

Però el 1787, amb 10.390 habitants, ja era la tercera, i el 1842 la vuitena, malgrat els 12.236 habitants. El 1857 altra vegada la cinquena, amb 19.627, la sisena el 1877, i la vuitena el 1900. Però esdevé la cinquena el 1910, altre cop la novena el 1936 i la vuitena el 1970 amb 90.884 habitants.

La quarta, el 1365-1370 era Tortosa, incloent-hi les allunyades partides rurals. Esdevingué la tercera el 1497, i la cinquena el 1553 amb pèrdua de població; el 1842 era la tercera amb 20.573 habitants que el 1857 ja eren 24.977. Segueix una estagnació que explica la davallada al quart lloc el 1877. El 1936, malgrat el setè lloc, s'ha iniciat una recuperació amb la colonització del delta de l'Ebre, que el 1970 porta la població a 46.376 habitants (setzè lloc).

La Gerunda romana, Girona, ocupava el cinquè lloc el 1365-1370, el quart el 1497, el cinquè el 1515 i el tercer el 1553, però el 1708 el sisè, perdent població, i el 1719 el vuitè. El 1842, passada la Guerra del Francès, l'onzè, però el 1857 el novè, amb 14.612 habitants. El 1877 ocupava el desè, el 1900 el dotzè, l'onzè el 1910 i el tretzè el 1936. El 1970, amb 50.338 habitants havia baixat un lloc més, però si hi sumàven Salt, poc després annexionat, ocuparia el dotzè, amb 61.805 habitants.

El sisè lloc el 1365-1370 corresponia a Tarragona, ja ben repoblada, que el 1497 havia baixat al setè lloc, però el 1515 recupera el sisè. El 1708 havia perdut novament població i havia descendit al novè lloc, però el 1716 recuperava el setè i el 1787 era vuitena. Fins el 1842 no és per la seva població una ciutat, la sisena (13.014 habitants), i el 1877 la cinquena (23.046). El 1910 estancada, ocupa el sisè lloc. El 1936, malgrat la creixença se situa al desè. La indústria petrolquímica i el desenvolupament consegüent del port ha disparat la població, que el 1970, amb 78.238 habitants havia pujat al novè lloc.

Vic, l'Ausa romana, li havia passat davant el 1497, situant-se al sisè lloc, que li cedeix el 1515, i davalla al vuitè el 1553. El 1708 era la quarta, i el seu pes es féu sentir en les guerres de l'època. Però el 1719 era sisena, el 1787 la setena, i el 1842 la novena amb 11.218 habitants. El 1857 era la dotzena amb 13.712 habitants i el 1877 la tretzena, mentre una davallada poblacional la porta al quinze lloc el 1900 amb 11.628. D'aleshores ençà, malgrat un retrocés relatiu, l'augment de població ha estat constant: dotzè lloc el 1910, dissetè el 1936 i vint-i-dosè el 1970 amb 25.906 habitants.

Valls apareix el 1553 en setè lloc, ocupa el vuitè el 1708, el novè el 1719. El 1842 és el moment òptim: és la cinquena amb 16.084 habitants. Però el 1857 ha baixat el tretzè lloc, el 1877 al catorzè, el 1900 altra vegada al tretzè i el 1936 al vint-i-unè amb només 11.006. El 1970, malgrat una recuperació absoluta (15.091 habitants), havia davallat al lloc trenta-vuitè.

El 1553 Reus ocupava el novè lloc i el setè el 1708. El 1719 ha reulat al tretzè i el 1787 ha passat al segon, amb 14.440 habitants. S'ha iniciat l'època daurada de Reus, que captura els mercats del Camp, de l'Ebre i del Baix Aragó. El 1857 encara és la segona amb 28.171 habitants, el 1877 és la tercera (darrera Perpinyà), i el 1910 la quarta amb 25.363 habitants. Malgrat la recuperació demogràfica, el 1936 és la dotzena com el 1970 (59.095 habitants).

L'antiga Iluro, Mataró, reapareix el 1708 a cinquè lloc, esdevinguda una mena de «port franc de Barcelona». I el 1719 a tercer, si és que Perpinyà era més poblada. El 1787 es mantenia al quart, però el 1842 tot i els seus 13.010 habitants, havia baixat al setè. El 1877, amb 17.413 habitants, era al novè lloc i ja no ha variat gaire: desè el 1910 i onzè el 1936 i el 1970, malgrat assolir 73.129 habitants.

Manresa, la Minorisa romana, no assolí el desè lloc fins el 1708, però el 1719 havia saltat al quart, per tornar al desè el 1787. El 1857 ocupava el vuitè amb 15.264 habitants, i el setè el 1877, assolint el 1900 23.252 habitants. La

crisi industrial la deixà amb 22.036 el 1910 amb pèrdua d'un lloc, i el 1970 era la tretzena malgrat els seus 57.846 habitants.

També el 1708 apareix Vilanova i La Geltrú a onzè lloc i a dotzè el 1787, en plena activitat portuària. El 1842 havia recuperat l'onzè amb 10.309 habitants. El 1857 havia davallat al catorzè i al 1877 tornava al dotzè amb 13.521 habitants i un primer màxim. En acabar el segle, afectat el seu comerç de vi per la filloxera, ocupava el catorzè amb 11.856 habitants. La creixença posterior ha estat forta fins a 35.714 habitants el 1970, però ha baixat a divuitè lloc.

Vilafranca del Penedès, el mercat supracomarcal, era la dotzena vila de Catalunya el 1708 i el 1719 la catorzena. Fins el 1936 no s'estabilitza, però, una població urbana, amb 10.204 habitants i el vint-i-dosè lloc. La industrialització ha incrementat els habitants a 17.546 el 1970, però ha davallat al lloc trenta-cinquè.

Sitges era la catorzena vila el 1708. Però, perduts successivament el port i la indústria, la progressió és lenta, i el 1970, amb 11.451 habitants, ocupa el lloc cinquantè. Sant Feliu de Guíxols continuava en quinzè lloc el 1708. Amb pujades i baixades lligades als atzars de l'activitat surotapera, el 1970 ocupà el lloc quaranta-cinquè amb 12.508 habitants. Blanes, que ocupava el setzè lloc el 1708, ha estat menys important fins a la industrialització recent, que ha fet pujar els habitants a 16.020 el 1970, al lloc trenta-setè.

El cas d'Olot és diferent. Desena vila el 1719, s'industrialitzà precoçment, passant a cinquena (davant Perpinyà) el 1787. El 1857, amb 10.452 habitants, era la setzena ciutat. El 1877 patia una crisi profunda, potser en relació amb la darrera carlinada, de la qual no es reféu del tot fins el 1936: vuitè lloc amb 12.547 habitants. El 1970 havia davallat al trentè malgrat els seus 21.244 habitants.

Figueres començà de créixer al segle XVIII: tretzena el 1787. El 1857 era la dissetena amb 10.370 habitants. El 1877 era la setzena amb 11.739, que en acabar el segle eren 10.714. El 1910 era la tretzena, però el 1936 la divuitena i el 1970 la vint-i-vuitena, tot i els 22.087 habitants.

Igualada s'industrialitzà el 1842: és la desena ciutat amb 10.390 habitants, que quinze anys després eren 14.000. Però l'allunyament dels ferrocarrils de via ampla explica una crisi relativa: quinzena el 1877, dissetena el 1900 amb 10.442 habitants. El 1936, ja recuperada (setzena), inicia una nova etapa industrial, explicable per la seva situació a la carretera Barcelona-Madrid, una vegada consolidada la superioritat de l'automòbil damunt el tren. Els 27.941 habitants de 1970 (vint-i-unè lloc) no reflecteixen el pes demogràfic d'Igualada, que s'extravasa pels municipis veïns.

El 1857 es comença a destacar Sabadell (13.945 habitants, onzè lloc), que passa a vuitè vint anys després, a sisè el 1900, a tercer el 1910 (darrera Perpinyà) i a quart el 1970: 159.408 habitants.

La Baetulo romana, Badalona, no és demogràficament una ciutat fins el 1857 (10.485 habitants, quinzena de Catalunya). El 1877 esdevé onzena, el 1900 la desena, novena el 1910, cinquena el 1936, i tercera el 1970, darrera L'Hospitalet, amb 162.888 habitants.

Segons el cens ja modern de 1857, Terrassa, l'antiga Egara, no arribava a 10.000 habitants. El 1877 en tenia 11.199 i era la dissetena de Catalunya, i el 1900 l'onzena. [Però si hi afegim la població de Sant Pere de Terrassa, amb la qual formava una sola ciutat malgrat que constituïa un municipi a part, el 1857 ja tenia 10.915 habitants i era la quinzena, davant Badalona; el 1877, l'onzena, també davant Badalona, i el 1900 la novena, davant Mataró.] El 1910 (ja agregat Sant Pere) se situà setena, el 1936 sisena, i el 1970, la cinquena, amb 138.697 habitants.

El 1936 apareix com una ciutat-bolet i suburbi de Barcelona L'Hospitalet de Llobregat, amb 48.544 habitants, darrera Perpinyà i Sabadell. El 1970 es consolidava en segon lloc, amb 241.978 habitants. Un altra ciutat-bolet-barriada de Barcelona és Santa Coloma de Gramenet, que el 1936 assolí 16.670 habitants (quinzena) i 106.711 el 1970 (sisena), davant Perpinyà. Granollers, bé que històricament important i mercat de tot el Vallès, no assoleix els 10.000 habitants, llindar urbà convencional, fins el 1930. El 1936 en tenia 14.053 i era la dinovena de Catalunya, i el 1970, malgrat que els duplicà amb escreix (30.066) ocupava el mateix lloc, però la població ja s'extravasa damunt els municipis veïns.

En aquests darrers trenta-quatre anys, malgrat les crisis de les guerres civil i mundial, passaren de 22 a 57 les ciutats catalanes en el sentit damunt dit.

7) *La «Geografia de Catalunya»*

L'aportació de J. Iglésies a l'obra en relació amb la població és triple: l'estudi d'un continuïum comarcal, la geografia urbana, i la de la població.

En el tercer volum de l'obra, i com a síntesi comarcal, estudia la Regió Mediterrània, que ve a coincidir amb la que sol anomenar Litoral i Pre-litoral a ponent de la Tordera, és a dir, excloent-ne les regions de Girona i Perpinyà. Estudia en detall les comarques del Priorat, la Ribera d'Ebre, el Camp de Tarragona (on atribueix 30.000 habitants a la Tàrraco imperial), una assignació nova més precisa és la de 456 focs a Valls i el seu terme el 1424, fita entre els 569 de 1365 i els 251 de 1497: la Conca de Barberà i Anoia (Igualada aplegava 300 focs el 1430 —206 el 1381— i només 70 el 1456 —guerra amb Joan II—, sobrepassà els 300 el 1566, 500 el primer quart del segle XVII, 1.800 ànimes de comunió el 1736, 617 cases el 1765, 6.128 ànimes el 1797 i 7.295 el 1812). A més d'aquestes dades poblacionals noves —Iglésies és un excellent coneixedor de la bibliografia local— forneix magnífiques descripcions sobre l'establiment i el caràcter de viles i pobles i la forma de la casa. Es podrien destacar també aspectes com *Una migració temporal* (Ribera d'Ebre), com *Tarragona, la capital patrícia/Reus, la ciutat mercadera/Valls, la ciutat camperola*.

En el primer volum, el poblament fou confiat a altres historiadors i geògrafs, però la població (*Moviment demogràfic de Catalunya*) era reservada a Iglésies. Com que és un tema prou fressat en els seus estudis, les innovacions escassegen. Quant a població global, forneix amb xifres o amb gràfiques, dades sobre les comarques excloses de la Catalunya administrativa. Així Andorra tenia 383 focs el 1176. Però no en tenim altra dada fins el 1836; i de la franja de Ponent, cap fins el 1860. Per a la resta de Catalunya podem establir una etapa de retrocés poblacional, que comprèn els segles XIV i XV (104.075 focs el 1365-1370, que reflectien una pèrdua considerable respecte al començament de segle, 81.842 el 1378-1385, 63.234 el 1497), una altra d'avanç durant els tres segles següents (malgrat que la Catalunya del Nord continua retrocedint durant el segle XVI i en manquen dades posteriors) (66.489 focs el 1515, 72.318 el 1553, 92.094 només la Catalunya administrativa el 1708, 103.107 i 402.719 ànimes el 1719; 875.368 el 1787, 932.584 el 1797, a les quals es poden afegir les 110.732 de la Catalunya del Nord el 1801, ja recuperada). Després d'un retrocés originat per les guerres napoleòniques, creixença seguida del 1819 (968.000 habitants amb la Catalunya del Nord) al 1936 (3.150.000). Cal assenyalar-ne com a fites el 1830 (1.123.000, incloent-n'hi 3.650 d'Andorra el 1836), el 1842 (1.280.000), el 1860 (1.952.000, incloent-hi tot Catalunya i amb tècnica moderna, que corregia ocultacions anteriors, per part de l'Estat espanyol), el 1877 (2.043.000), el 1887 (2.147.000), el 1900 (2.267.000), el 1910 (2.382.000), el

1920 (2.643.000) i el 1930 (3.108.000). El pes de l'increment correspon a la Catalunya administrativa, car Andorra, encara que en tinguéssim dades, no comptaria; la franja de Ponent perd població a cada cens, i la Catalunya del Nord roman llargs períodes estancada (1841-1861, 1886-1921 i 1931-1954). La frenada del 1936 (3.221.000 habitants, amb la franja de Ponent i Andorra) al 1940 (3.194.000) no impedeix una nova arrencada (3.550.000 el 1950) ... que fins avui no s'ha deturat.

Iglésies fa una estimació numèrica de les migracions actuals. La Catalunya administrativa perdé 100.000 emigrants en el vicenni 1857-1877; però el saldo migratori li fou favorable en 93.670 persones en el període 1878-1900; en 689.960 en el de 1901-1940, i en 556.591 en el de 1941-1957. Globalment, en un segle just de censos moderns, perdé primer un 6,05 % de la població del 1857, o en realitat més, perquè ja hi havia immigració; i en els vuitanta anys següents en guanyà 1.340.221, és a dir, que si haguessin viscut tots haurien representat un 35,45 % dels 3.780.004 habitants del 1958. El 1950 la proporció real no era tan desfavorable: un 71,85 % eren fills de la Catalunya administrativa, un 27,5 % de la resta de l'Estat espanyol, i prop de 22.000 estrangers segons la nacionalitat legal. Pel que fa a la Catalunya del Nord, entre el 1946 i el 1954 perdé el 3,5 % de la població del primer any per emigració a la resta de l'Estat francès. [És una llàstima, en canvi, que a l'hora d'analitzar l'origen de la població als municipis més industrials, contraposi, per comoditat estadística, els que en són fills amb els dels altres municipis, sovint veïns i fins enganxats, fet que els lleva la significació. Només se n'exceptuen, i encara amb detall insuficient, els de Barcelona (73,2 % de catalans el 1950), Sabadell (73,4 %) i Terrassa (61,4 %).]

També parla de les migracions temporeres, de les darreres creacions del poblament (Les Fonts de Terrassa, Valldoreix, la Floresta o Santa Maria de Montcada al Vallès), els santuaris del Miracle, Montserrat i Núria, la creació turística de La Molina, que caldria ampliar a d'altres; les explotacions industrials de Vallcarca i Garraf, la ferroviària dels Masos de Móra (o Móra la Nova), les frontereres entre Espanya i França de Port-bou i Cervera de la Marenda, per ferrocarril, de La Guingueta d'Ix, Els Límits i El Portús, per carretera). Completen el quadre consideracions sobre els components demogràfics i la distribució geogràfica de la població.

El capítol de la Geografia Urbana —ja ho hem indicat— és particularment suggestiu, pel text i pels gràfics. Quan parla de la romanització i de les ciutats sarraïnes repeteix conceptes exposats a *La cursa demogràfica de les principals ciutats*. Tot seguit, predominen les innovacions, que resumim en les classificacions que estableix, referides sobretot als orígens, de ciutats i viles.

1) Seus episcopals; i capitals comtals que no ho són: Besalú, Puigcerdà, Tremp, Manresa, Castelló d'Empúries. Tant aquestes com les episcopals (Girona, Barcelona, Lleida, Vic, Tarragona, Tortosa, La Seu d'Urgell i Perpinyà, suplantadora d'Elna), estratègicament situades per a la defensa, derivaren cap a una funció comercial.

2) Viles de conques i terres altes, que perden importància del segle XII al XIV: Barberà de la Conca (desplaçada per Montblanc), Òdena (per Igualada), Orcau (per Tremp), Prades, Calaf, Moià, Solsona i Sant Llorenç de Morunys, la mateixa Seu d'Urgell.

3) Sorgides d'una deu, aviat insuficient: Reus, El Perelló, Capellades.

4) Fixades pels camins: A la via Augusta, o Aurèlia, Figueres, Girona, Granollers, Mataró, Badalona, Barcelona, Tarragona i Tortosa. A d'altres vies: Lleida, Manresa, Vic, Puigcerdà, Cervera de Segarra, Solsona. A cruïlles medievals: Reus, Valls, Vilafranca del Penedès, Montblanc, Igualada, Ripoll.

5) Riberenques. Vora un riu gran: Balaguer i Lleida vora el Segre, i Mequinensa, al peu d'un talús a l'aiguabarreig amb l'Ebre, aigües avall del qual han sorgit Ascó, Móra d'Ebre i Tortosa. Vora rius mitjans: Girona, a l'Onyar vora el Ter; Manresa, al Cardener vora el Llobregat, Sort, a la Noguera Pallaresa. Vora rius de muntanya, sense lloc per créixer: Mequinensa; Camprodon, a l'alt Ter; Ribes de Freser; Ripoll, a l'aiguabarreig d'ambdós. Les ciutats importants, Lleida i Tortosa (l'evolució de les quals és resumida així sota uns esquemes excepcionals: «dues ciutats de formació i característiques bessones. Ambdues són riberenques, sorgides a redós de la roca de la Suda, on s'havia disposat el primitiu nucli ibèric. El romà i el sarraí preferí d'acostar-se al riu, per bé que no perderen ambdós el redossament al promontori. El poblament modern s'estén per la plana, rodeja la roca i es vessa per la riba oposada del riu»), Girona i Manresa, han crescut perquè a més del camí vora el riu n'hi havia un altre d'important que el travessava originant un barri cap de pont. On només hi havia aquest cap, no ha sorgit ciutat, sinó poble: Pont de Molins vora la Muga, el Pont d'Armentera vora el Gaià, el Pont de Suert vora la Noguera Ribagorçana, Torres de Segre.

6) Desenvolupades pels camins: a) Pobles-camí allargassats: Esparreguera, Martorell, Molins de Rei, Pineda, Aldover, Copons, Ollana, Sant Sadurní d'Anoia, La Riera de Gaià, Darnius, Vilanoveta del Camí, Vallfogona de Balaguer. b) Pobles-cruïlla (Castellterçol). c) D'enllaç de camins (Artesa de Segre). d) Radials (Castellar del Vallès). e) Ovalats, amb el camí principal com a eix: Gadesa, Tremp, La Seu d'Urgell, Solsona, Montblanc, Torroella de Montgrí, Sant Llorenç de Morunys. f) Ciutats que havien passat per aquesta etapa, subsegüent a la de poble-camí: Mataró, Reus, Vilafranca del Penedès, Palafrugell. g) D'altres on el nucli primitiu ha restat a un extrem i no al centre: Figueres, Valls, Vic. h) De nucli arrodonit amb expansió de fesomia de poble-camí: La Bisbal d'Empordà, Granollers (ben explicat en un gràfic).

7) Pobles de carena amb aspecte de poble camí: Cervera de Segarra, Piera, Hostalric (el carrer Major segueix un camí secundari).

8) Poblacions dobles: Soldades, Barcelona i les múltiples del seu Pla, Terrassa i Sant Pere de Terrassa, Vilanova de Cubelles i La Geltrú. Desdobrades, amb un barri de mar que acaba independitzant-se del de dalt, s'han desenvolupat El Port de la Selva, a partir de La Selva de Mar; L'Estartit, encara dependent de Torroella de Montgrí; Malgrat, segregat de Palafrugell; Arenys de Mar, d'Arenys de Munt; Vilassar de Mar, de Vilassar de Dalt; Premià de Mar, de Premià de Dalt; El Masnou, d'Alella; Montgat, de Tiana; L'Ametlla de Mar, i L'Ampolla (que malda per independitzar-se), del Perelló.

9) De contacte entre muntanya i plana. Entre els Pre-pirineus i les planes del Rosselló i l'Empordà, Prada, Ceret i Banyoles, i entre el Pre-pirineu meridional i la Depressió Central, Solsona, Ponts, Artesa de Segre i Balaguer. Entre el Montseny i la Depressió Pre-litoral, Breda, Sant Celoni i La Garriga. Si les poblacions desdobrades sorgiren com a ports, aquestes de contacte entre economies complementàries són mercats naturals.

10) Viles closes (encara dins el recinte murat): Montfalcó Murallat (terme de les Oluges), Juneda.

11) Desplaçament de localitats: de Laie (Montjuïc) a Bàrcino, d'Olerdola a Vilafranca del Penedès, de la vall de Bas a Olot, de Castellciutat a La Seu d'Urgell, d'Ix a Puigcerdà, d'El Pui de Segur a La Pobla de Segur; Manresa, de Boades al Puig Cardener.

12) De fundació reial: Puigcerdà (per Alfons I, al segle XIII), Sant Carles de la Ràpita (per Carles III de Castella, el XVIII).

13) Costaneres, rarament veritables ports comercials: Cotlliure i Portven-

dres (ports), Portbou, Llança, El Port de la Selva, Cadaqués, Roses (port); Castelló d'Empúries, Fortià, i L'Armentera (pobles d'aiguamolls més que mariners); Empúries, vençuda per L'Escala; Palamós i Sant Feliu de Guíxols (ports), Tossa, Lloret de Mar, Blanes (port), Mataró, Badalona, Barcelona (port), Sitges; Tamarit de Mar, ofegat pel port de Tarragona, i el de Sant Carles de la Ràpita.

Trets generals de l'evolució urbana s'intitula un altre apartat modelic, que s'estén de l'emmurallament romà a la degradació dels nuclis urbans originaris (un bell croquis ilustra la fusió de la Vilanova de Cubelles i La Geltrú). I clou el treball amb un estudi sobre la casa urbana, on distingeix entre la primitiva, la casa tipus, la litoral i la pirinenca, i la de pisos.

EL PENSAMENT POPULACIONISTA DE JOSEP IGLÉSIES

Un estudiós de la població catalana com el que comentem, que ha posat a l'abast de tots nosaltres un deversall de dades com el que acabem de comentar, ha estat aprofitat i «saquejat» com cap altre, i, malgrat això, les mostres de reconeixença en el camp específic de la demografia no s'han prodigat. Més encara, com que la mala consciència cerca justificacions, l'Iglésies demògraf ha estat objecte d'atacs des d'angles diversos: històric, geogràfic, econòmic, pretesament sociològic, car a Catalunya no hi ha encara una escola purament demogràfica. I, en el fons, l'atac és sempre el mateix: Iglésies és més catalanista que demògraf. Ho sintetitzen adequadament Ernest Lluch i E. Giral al seu treball *La població catalana* (vegeu Apèndix II, 37): «Al voltant del nom de Josep Iglésies agrupem tots aquells autors que segueixen mantenint posicions d'avantguerra continuant la línia més o menys seguida que va des de Puig i Saïs fins a Vandellós. Nissaga, llinatge i altres termes semblants i interpretacions com aquella segons la qual els immigrants s'encomanen la preocupació de no tenir fills, són utilitzats per Iglésies en la *Geografia de Catalunya* on presenta, per altra banda, un material remarcable». D'altres autors, sense matisar tant, li vénen a dir racista.

Ara, ¿és tan estrany que el patriota Iglésies triés per a lluitar contra les conseqüències desnacionalitzadores de la dictadura franquista el terreny demogràfic, com n'havien triat d'altres els qui, honestament, l'han acusat? Respondrem amb unes citacions de demògrafs que aleshores creaven opinió, reportades per J. Nadal (vegeu Apèndix II, 53): «... *no tenemos ningún problema serio de nacionalidad, de idioma o de irredentismo, como tienen los países balcánicos (si alguno hay, es de tipo político y no demográfico). Nuestro verdadero problema es otro: es ese divorcio entre la Demografía y la Geografía física (?), entre las zonas sobrepobladas y las infrapobladas (...). Nuestro problema es problema de heterogeneidad y de desarmonía en los ritmos y en las distribuciones de habitantes, heterogeneidad y desarmonía que se traducen en depauperación y debilitamiento de las zonas que son tronco y raíz de nuestro pueblo*» (J. RUIZ ALMANSA: *Crecimiento y repartición de la población de España*, pàgs. 172-173). O bé: «*El desequilibrio demográfico entre las grandes regiones españolas no se debe a ninguna fatalidad geográfica, sino a un proceso histórico iniciado en el siglo XVII. Es, pues, modificable y debe modificarse (?), porque ello redundará en solidez y firmeza de la nación y del Estado de España*» (S. AZNAR: *Prólogo*, al vol. I d'«Estudios Demográficos», pàg. 17). Autors seguits, com recorda oportunament J. Nadal, per historiadors de la categoria de C. Viñas Mey, A. Domínguez Ortiz, i A. Meijide Pardo. ¿No recorden afirmacions d'avantguerra tan contundents com aquella d'Ortega y

Gasset a *La España invertebrada*: «... sólo cabezas castellanas son aptas para regir los destinos de España»?

Val a dir que aleshores les paraules no tenien sempre el sentit que els donem avui. Quan els mestres d'Iglésies parlaven de *raça*, posem per cas, ho feien, igual que els seus antagonistes castellanistes, amb un abast imprecís, sovint com el que avui donem a ètnia, del qual era sentit com a sinònim: una raça volia dir moltes vegades un poble, una nacionalitat, al marge de la divisió estatal. No admet altra interpretació la *Fiesta de la Raza* que aplegava blancs, amerindis i negres de llengua castellana.

Iglésies ja explicita el seu pensament amb l'epígraf *Interposició* dins *La població de Catalunya en la dècada 1950-1960*: «Una de les idees que trobem més repetides en les consideracions que han estat fetes sobre la immigració que avui experimenta Catalunya, és que aquesta és absolutament necessària al nostre país, degut al fet que el creixement vegetatiu no podia proporcionar-li els braços que li feien falta per atendre la puixança industrial. Hi ha encara molt a estudiar entorn de les causes de la nostra baixa demografia autòctona, sobre el proselitisme que han trobat en nosaltres les idees malthusianes impulsadores de la restricció de la natalitat, així com els possibles motius d'una disminució biològica, no voluntària, de la nostra fecunditat (...). Fins s'ha presentat la immigració com un gran benefici i, per bé que en el nostre cas particular hi ha molt a discutir, no podem negar-ho en termes molt generals, sobretot si mirem exclusivament l'aspecte econòmic de la qüestió, sense entrar en l'ètnic (...). A risc d'ésser titllats d'anacrònics i de xipollejar en un camp folklòric no podem callar que, a causa de la seva quantia, els catalans no podem mirar l'actual immigració amb la mateixa tranquil·litat que ho farien les altres regions. Ens hi juguem masses coses essencials en l'ordre espiritual per considerar-ne exclusivament els guanys, sense mesurar-ne les pèrdues (...). Si tenim una bóta de vi antic, en la qual es mantenen les velles mares i cada any hi aboquem una quantitat prudencial de vi novell, les velles mares mantindran permanentment la seva força. Però si mentre cada any disminueix el brou antic, hi aboquem quantitats desproporcionades de vi novell, serà aquest que arribarà a influenciar el vi antic, amb tanta més intensitat com major sigui la quantitat que novament hi aboquem. Encara si la riuada fos estroncada, les velles mares podrien reprendre el seu actuar (...). Ho va insinuar Vandellós, dut de la mà de Gini, i d'aleshores ençà tot allò que ha plogut sols ha fet que aguditzar el problema».

Ens ha semblat interessant una citació tan llarga, perquè situa bé l'autor: el seu mestre immediat és Vandellós —respectat per tots els autors que hem consultat—, influït en algun aspecte per C. Gini, i concretament en un que sembla errat: «disminució biològica, no voluntària de la nostra fecunditat», que el mestre atribuïa al conjunt de la raça blanca. És de remarcar el dubte metòdic que Iglésies posa sobre el gran benefici econòmic de la immigració [evident no ho és: se sol demostrar comparant la realitat actual amb una d'antiga o bé amb el futurible hipotètic d'allò que hauria passat], i l'afirmació que hi ha valors espirituals —encara hi creu, sembla— com l'ètnic, per damunt de l'econòmic. L'exemple de les mares del vi traspua la frescor sagaç de la *Crònica* de Muntaner.

A partir d'aquí, com si tampoc no cregués en la minva biològica de fecunditat, continua amb el plantejament voluntarista de la qüestió. Calcula els habitants que hauria assolit la Catalunya administrativa en lloc dels 3.925.871 del cens del 1960, si hagués mantingut la natalitat —37 ‰— del decenni 1861-1870, suposant la mateixa mortalitat i sense migracions exteriors [en realitat, n'hi podia haver hagut, i fortes, mentre el saldo fos nul]. Li surten

6.279.973 habitants, i encara es queda curt, puix que aplica els percentatges vegetatius a les xifres de població inicials de cada decenni intercensal, malgrat que la diferència entre el primer any i el desè hauria atès el 20 % en els períodes 1941-1950 i 1951-1960. A fi de no pecar d'exagerat repeteix el càlcul amb la natalitat mitjana espanyola de 1908-1913, abans de les grans migracions, i resulten 4.180.000 habitants. En canvi, si s'hagués mantingut —més difícil encara!— la mortalitat de 1861-1870 (30,2 %) i la natalitat real, els habitants només foren un milió. I, abans d'establir una comparació amb les comunitats flamenca i valona de Bèlgica, sentència prudent: «L'anterior és un punt de vista particularista. La tendència mundialment constatada és la concentració del poblament a les grans ciutats i departaments fortament industrialitzats i Espanya no es desdiu. L'interior agrícola es despobra a profit de la perifèria valenciano-catalana i basca, amb l'excepció del nucli madrileny. De seguir l'actual tendència, es pot arribar a amuntegar una majoria de població en la indicada perifèria dins un temps relativament curt i això portaria noves conseqüències». Han passat una dotzena d'anys. I qui no ho subscriuria?

JOSEP IGLÉSIES, ÉS REALMENT UN DEMÒGRAF ESTRICTE?

Reprenquem ara la qüestió. L'obra d'Iglésies i la justificació —més que plantejament— que n'acabem de citar sembla que ens permeten de respondre provisionalment la pregunta de si és més catalanista que demògraf, en un sentit més aviat afirmatiu: Iglésies és un gran catalanista sempre que despullen el qualificatiu de qualsevol connotació pejorativa. I demògraf?

És una qüestió que ens vam plantejar en iniciar aquest treball. I si se'ns ha fet evident la paciència benedictina que li atribueix l'historiador J. Mercader i la seva abnegació oferint dades als altres, també opinem que a l'hora de comentar-les es desvia del que faria un demògraf pur com el més gran que coneixem: el català Alfred Sauvy —excepcional investigador de la població universal i de la francesa, però desinteressat pels nostres problemes—. Iglésies s'insereix sens dubte en la mitja dotzena de «demògrafs» de volada que Catalunya ha produït fins ara: a més de Sauvy, Antoni de Capmany, el precursor perquè criticà les xifres de població dels historiadors; Josep A. Vandellós, que el 1933 amb *La immigració a Catalunya* i el 1935 amb *Catalunya, poble decadent*, plantejà científicament i amb dramatisme des d'un angle socioeconòmic la nostra problemàtica nacional; Pierre Vilar, amb aguda visió d'historiador; Jordi Nadal, amb esperit extraordinàriament crític, el més demògraf després de Sauvy; i Josep Iglésies, que no sabem encasellar. Diríem que s'ha carregat al damunt la tasca que ha considerat més necessària i útil: més que la dinàmica interna de la població amb l'anàlisi exhaustiva de les variacions mínimes que provoquen efectes de llarga durada, el preocupa la variació en el temps de les nostres reserves humanes. I potser, per damunt de tot, la seva distribució en l'espai, termenat amb les comarques de la Divisió Territorial del 1936 que ell ajudà a establir. L'espectacle d'una futura Barcelona mastodòntica, i uns caps de comarca urbans constellant pobles enrunats, masos rònecs i camps erms el va fiblar. I la seva reacció ha estat forjar-se a si mateix si no com allò que a Europa s'entén en sentit estricte per demògraf, sí com el primer i per ara indiscutible *geògraf de la població de Catalunya al llarg dels temps*.

APÈNDIX I

TREBALLS DEMOGRÀFICS SIGNIFICATIUS DE JOSEP IGLÉSIES

1. *Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*. «Quaderns de Geografia», II, Barcelona, 1949 (*El poblament de Catalunya en els dies de Pere Gil*, pàgs. 118-124).
2. *L'evolució demogràfica de la comarca de Vic*. «Revista Roda de Ter», VIII, núm. 8 (Roda de Ter, setembre 1950), 5 pàgines.
3. *El poblament de Catalunya en el segle XVI*, premi Cambó 1952, I.E.C. (Barcelona, 1960).
4. *Distribució comarcal de la població catalana a la primera meitat del segle XVI*. Societat Catalana de Geografia, I.E.C. (Barcelona, 1957), 31 pàgines.
5. *El poblament de Catalunya durant els segles XIV i XV* (dins IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón, celebrat a Sardenya (Càller), els dies 8 al 14 de desembre de l'any 1957), Dirección General de Relaciones Exteriores (Madrid, 1959), pàgs. 247-270.
6. *La població: Moviment demogràfic de Catalunya i Geografia urbana*, dins *Geografia de Catalunya*, AEDOS, I (Barcelona, 1958-1963), pàgs. 321-374 i 597-626.
7. *La població catalana al primer quart del segle XVIII*. Societat Catalana de Geografia, Fundació Josep Massot i Palmés (Barcelona, 1959), pàg. 45.
8. *Un cens datat l'any 1719*. «Germinabit» (Montserrat-Barcelona, març 1959).
9. *El poblament de Catalunya del segle XVI al XVIII*, original dipositat a l'I.E.C. (Barcelona 1960).
10. *El movimiento demográfico de Cataluña en los últimos cien años*. Memoria leída por el académico electo (...) en el acto de su recepción el día 25 de febrero de 1960, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes, XXXIII, núm. 16 (Barcelona, maig 1961), pàgs. 319-435.
11. *El fogaje de 1365-1370*. Sesión del día 22 de junio de 1961, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes, XXXIV, núm. 11 (Barcelona, desembre 1962), pàgines 249-356.
12. *Resum de la part catalana del cens de Floridablanca*. «Miscel·lània Fontserè», Gustavo Gili (Barcelona, 1961), pàgs. 201-222.
13. *El poblament de la comarca d'Igualada en els temps de Ferran el Catòlic* (dins V Congreso de Historia de la Corona de Aragón celebrado en Zaragoza, 1962), Institución Fernando el Católico (Saragossa, 1962), vol. IV, pàgs. 35-41.
14. *Lleida i el seu corregiment al darrer terç del segle XVIII*. «Boletín Interior Informativo», núms. 86-97, Centro Comarcal Leridano (Barcelona, abril 1965-1966), 97 pàgines.
15. *Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX*. Sesión del día 17 de febrero de 1966, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes, XXXVII, núm. 14 (Barcelona, febrer 1967), pàgs. 385-482.
16. *La població de Catalunya en la dècada 1950-1960*. «Panorama actual de les idees», núms. 45-46, Rafael Dalmau (Barcelona, 1966), 92 pàgines.
17. *La macrocefalia comarcal catalana*. «Anales de Sociología», núm. 2 (Barcelona, 1966), pàgs. 100-106.
18. *Com es feia un fogatge* (dins VIII Asamblea Intercomarcal d'Estudiosos a Montblanc, 1966, pàgs. 75-94) (Granollers-Barcelona, Editorial Montblanc, 1967), 24 pàgines.
19. *La població de la Conca de Barberà a través de la història* (dins VIII Asamblea Intercomarcal d'Estudiosos a Montblanc, 1966, pàgs. 139-160) (Granollers-Barcelona, Editorial Montblanc, 1967), 22 pàgines.

20. *Reus en el moviment demogràfic de Catalunya*. «Revista Reus» (Reus, 24 de juny de 1967), pàgs. 33-35.
21. *La demografia i la riquesa de Reus l'any 1842 i la de les altres ciutats més importants de Catalunya*. «Revista del Centre de Lectura de Reus», núm. 183 (Reus, novembre 1967), pàgs. 482-485.
22. *La població del Maresme a la llum dels censos generals*. Accèssit premi Iluro 1968, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, Rafael Dalmau (Barcelona, 1971), 247 pàgines.
23. *Notes inèdites sobre la Solsona de finals del segle XVIII*. «Boletín Informativo», núm. 122, Centro Comarcal Leridano (Barcelona, abril 1968), 7 pàgines.
24. *Sort i la Pobla de Segur a les darreries del segle XVIII*. «Boletín Informativo», núm. 129, Centro Comarcal Leridano (Barcelona, novembre 1968), 6 pàgines.
25. *El binomi Talarn-Tremp els anys 1787-1788*. «Boletín Informativo», núm. 130, Centro Comarcal Leridano (Barcelona, desembre 1968), 6 pàgines.
26. *La Seu d'Urgell els anys 1787 i 1788*. «Boletín Informativo», núm. 134, Centro Comarcal Leridano (Barcelona, abril 1969), 8 pàgines.
27. *La població de Reus l'any 1787*. «Revista del Centre de Lectura de Reus», núm. 200 (Reus, abril 1969), pàgs. 685-689.
28. *Pregó de la Festa Major reusenca* (dins «Reus. Fiestas de San Pedro», Ajuntament de Reus, juny 1969, 13 pàgines.
29. *Reus en el conjunt de Catalunya l'any 1819*. «Revista del Centre de Lectura de Reus», núm. 207 (Reus, novembre 1969), pàgs. 772-773.
30. *Les minves dels cultius i de la població a la comarca del Priorat*. XI Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos a Reus, 1969; Fundació Salvador Vives Casajoana i Rafael Dalmau (Barcelona, 1975), pàgs. 5-6 i 63-89.
31. *El cens del comte de Floridablanca, 1787 (Part de Catalunya)*. Fundació Salvador Vives Casajuana, I (Barcelona, 1969), 618 pàgines; II (1970), 572 pàgines.
32. *El corregiment de Tarragona i la subdelegació de Montblanc l'any 1763* (dins Homenatge a Josep Vives i Miret, II), Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, IV, núm. 31 (1970), pàgs. 57-77.
33. *La població monacal catalana l'any 1787 segons el cens de Floridablanca*. II Col·loqui d'Història del Monaquisme Català a Sant Joan de les Abadesses, setembre 1970 (Poblet, 1972), pàgs. 245-262.
34. *Avance sobre el movimiento y la distribución comarcal de la población de Cataluña entre 1960 y 1970*. Sesión del día 6 de marzo de 1972, Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes, XLI, núm. 11 (Barcelona, 1973), 95 pàgines.
35. *El despoblament d'una meitat del Principat a profit de l'altra*. «Serra d'Or» (Montserrat, maig 1972), 4 pàgines.
36. *Evolució demogràfica de la comarca d'Igualada*. Centro de Estudios Comarcales (Igualada, 1972), 57 pàgines.
37. *Taules del despoblament de la comarca* (dins *Els problemes del Pallars Sobirà*, de Magí RIART BIRBE), Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajoana (1972), pàgs. 121-148.
38. *Una relació de pobles i de xifra de cases del corregiment de Tarragona l'any 1773*. «Boletín del Archivo Bibliográfico», IV, núm. 39 (Santes Creus, 1974), pàgines 441-458.
39. *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*. Fundació Salvador Vives Casajuana i Rafael Dalmau (Barcelona, 1974), 3 vols., 1.506 pàgines.
40. *La cursa demogràfica de les principals ciutats catalanes*. Sessió del 19 de febrer de 1976, Memòries de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts, XLVIII, núm. 11 (Barcelona, 1977), 26 pàgines.
41. *Demografia històrica del Baix Empordà*. XX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos a Sant Feliu de Guíxols, 1977, 35 pàgines.

APÈNDIX II

ALTRES TREBALLS SOBRE POBLACIÓ CATALANA O DE DEMÒGRAFS CATALANS

0. J. B. ALART: *Documents sur la Géographie Historique du Roussillon* (Perpinyà, 1876).
1. J. ALZINA I CAULES: *Investigación analítica sobre la evolución demográfica de Cataluña*. «Cuadernos de Información Económica y Sociológica» (Barcelona, 1953-1957).
2. S. AZNAR EMBID: *El problema de la natalidad diferencial en las clases sociales de Madrid y Barcelona*. «Revista Internacional de Sociología», IV (Madrid, 1946) i «Estudios Demográficos», III (Madrid, 1954).
3. Y. BARBAZA: *Le paysage humain de la Costa Brava*. Tesi (París, 1966).
4. B. BARCELÓ I PONS: *Evolución reciente y estructura actual de la población de las islas Baleares*. Tesi (Madrid, 1968, en part).
5. M. BATLLE I R. GUAL: *Fogatges catalans: Capcir, Cerdanya, Conflent, Rosselló, Vallespir*. «Revista Terra Nostra» (Prada, 1973).
6. P. DE BOFARULL I MASCARÓ: *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, disset volums (1847-1859).
7. M. DE BOLÒS I CAPDEVILA: *La inmigración en Barcelona en los dos últimos decenios*. «Estudios Geográficos», xx, núm. 75, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Madrid, 1959).
8. R. BOQUET: *Infeccions i esterilitat; regeneració de la raça o nissaga catalana; higiene político-sociològica* (Actes, ponències i comunicacions del I Congrés de Metges de Llengua Catalana) (Barcelona, 1916).
9. M. BOTELLA: *Evolució demogràfica a Catalunya*. Banca Catalana (Barcelona).
10. A. J. CABANILLES I PALOP: *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia* (València, 1795 i 1797).
11. R. CAMPALANS I PUIG: *El socialisme i el problema de Catalunya* (Barcelona, 1923).
12. F. CANDEL I TORTAJADA: *Els altres catalans*, Edicions 62 (Barcelona, 1964).
13. A. DE CAPMANY DE MONTPALAU: *Cuestiones críticas sobre varios puntos de historia económica, crítica y militar* (Madrid, 1807).
14. J. CARESMAR I ALEMANY: *Disertación histórica sobre la antigua población de Cataluña en la Edad Media (= Carta al barón de la Linde)* (Barcelona, 1870, 1.ª ed. 1821; 2.ª ed. 1959). *Disertación sobre la antigua y nueva población de Cataluña*.
15. I. CERDÀ I SUNYER: *Teoría general de la urbanización*, dos volums (Barcelona, 1867, 1971).
16. J. DARIC: *Évolution démographique en Espagne*. «Population», XI, núm. 1 (París, 1956).
17. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ: *La sociedad española en el siglo XVII* (Madrid 1964 i 1970).
18. R. DUOCASTELLA I ROSELL: *Problèmes d'adaptation dans le cas d'immigration intérieure. Un exemple en Espagne*. «Population», núm. 1 (París, 1957).
19. M. ESCUDÉ I BARTOLÍ: *La natalitat de Barcelona* (Barcelona, 1901).
20. A. L. FERNÁNDEZ FLÓREZ: *Argelia y los españoles*. «Boletín de Emigración» (Madrid, I: 1929-1930; II: 1930-1931).
21. A. GARCÍA BARBANCHO: *Los movimientos migratorios en España*. «Revista de Estudios Agrosociales», núms. 33 i 43 (Madrid, 1960 i 1963).
22. A. GARCÍA BARBANCHO: *Las migraciones interiores españolas*. Publicación de la serie de Estudios de Desarrollo Económico (Madrid, 1967).
23. J. GAVIRA: *La población costera de la Península y su distribución*. «Boletín de la Real Sociedad Geográfica», LXXVI, 1936 (Madrid, 1940).

24. T. HALPERIN DONGHI: *Les morisques du royaume de Valence au XVIe. siècle*. Annales, Économies, Sociétés, Civilisations, XI (París, 1956).
25. L. F. HOFFMANN: *En marge de l'histoire politique et littéraire de la France sous la restauration. La peste à Barcelone* (Princeton-París, 1964).
26. L. DE HOYOS SAINZ: *Antropodinàmica espanyola. Regiones productoras y consumidoras de hombres*. Congresso do Mundo Português, I (Lisboa, 1940).
27. J. M. IBÁÑEZ I CLARIS: *Estudio demográfico-médico acerca de la epidemia de 1589, en Igualada*. «Anales de la Cultura Igualadina», Centro de Estudios Comarcales (Igualada, 1954).
28. A. JUTGLAR, J. M. MUNTANER, M. SIGUAN, À. PASCUAL, A. PÉREZ, J. M. MASJOAN, J. MARCOS, J. NUALART, M. RIBES I PIERA, J. M. MARTORELL: *La immigració a Catalunya*. Edima (Barcelona, 1968).
29. H. LAPEYRE: *Géographie de l'Espagne morisque* (París, 1959).
30. S. LLOBET I REVERTER: *Evolución del poblamiento y población de la comarca del Vallés*. «Estudios Geográficos», III, núm. 9 (Madrid, 1942).
31. S. LLOBET I REVERTER: *La población de Barcelona en 1787*. «Estudios Geográficos», VIII, núm. 28 (Madrid, 1947).
32. S. LLOBET I REVERTER: *La población de la provincia de Lérida, según Josep Aparici*. «Revista Ilerda», VIII (Lleida, 1947).
33. J. LLOVET I VERDURA: *Sobre la data de l'anomenat primer cens de Catalunya*. «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», III-IV (Barcelona, 1954-1955; 1961).
34. J. LLOVET I VERDURA: *La Ciutat de Mataró*. Enciclopèdia Catalunya, Barcino (Barcelona, 1959).
35. J. LLOVET I VERDURA: *Mataró de 1680 a 1719. El pas de la vila a ciutat i a cap de corregiment*. Caixa d'Estalvis de Mataró (Mataró, 1966).
36. E. LLUCH, P. CAMPISTOL, E. GASCH: *El futur de la immigració a Catalunya. Proposta d'una tècnica, una hipòtesi i dos casos locals sobre l'oferta de mà d'obra autòctona*. Banca Catalana, núm. 26 (Barcelona, setembre 1972).
37. E. LLUCH i E. GIRAL: *La població catalana*, apèndix a *La població*, trad. de *La population*, d'A. Sauvy, Edicions 62 (Barcelona, 1964).
38. A. LÓPEZ DE MENESES: *Documentos acerca de la Peste Negra en los dominios de la Corona de Aragón*. «Estudios sobre la Edad Media en la Corona de Aragón», VI, 1953-1955 (1956).
39. A. LÓPEZ GÓMEZ: *La estructura demográfica de Valencia*. «Saitabi», Revista de la Facultad de Filosofía y Letras, núm. 11, Universitat (València, 1961).
40. J. MACIÀ I MERCADÉ: *100.000 sabadellenses*. Ajuntament (Sabadell, 1961).
41. J. MALUQUER I SOSTRES: *La población activa en Cataluña*. «Información Comercial Española», núm. 342 (Madrid, febrer 1962).
42. J. MALUQUER I SOSTRES: *L'assimilation des immigrés en Catalogne*. Tesi, Librerie Droz (Ginebra, 1963).
43. J. MALUQUER I SOSTRES: *Població i societat a l'àrea catalana* (Barcelona, 1965).
44. J. E. MARTÍNEZ I FERRANDO: *Estado actual de los estudios sobre la repoblación de la Corona de Aragón (siglos XII al XIV)*, dins VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Barcelona, 1962).
45. J. M. MARTÍNEZ-MARÍ I ÒDENA: *La inmigración en Barcelona*. Rafael Dalmau (Barcelona, 1964).
46. A. MASIÀ DE ROS: *Contribución al conocimiento del censo de la población musulmana en Cataluña*. «Tamuda», III, núm. 2 (Tetuan, 1955).
47. R. MIR I DE LA CRUZ: *Movimiento migratorio de la provincia de Castellón de la Plana en el período 1955-1959*. C.E.N. (Madrid).
48. P. F. MONLAU I ROCA: *Elementos de Higiene Pública* (Madrid, ¹1847, ²1862, ³1871).
49. E. MOREU-REY: *Els immigrants francesos a Barcelona, segles XVI al XVIII*. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, I.E.C. (Barcelona, 1959).
50. J. NADAL I OLLER: *Demografía y economía en los orígenes de la Cataluña moderna. Un ejemplo local: Palamós (1705-1839)*. «Estudios de Historia Moderna», VI (Barcelona, 1956-1959).

51. J. NADAL I OLLER: *Sur la population catalane au XVIIIe. siècle*. International Congress of Population, New York, 1961 (Londres, 1963).
52. J. NADAL I OLLER: *Les grandes mortalités des années 1793 à 1812: effects à long terme sur la population catalane*, dins *Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique: Colloque...* Université de Liège, 1963 (Lieja, 1965).
53. J. NADAL I OLLER: *Le mouvement démographique de la Catalogne de 1787 à 1815*. XII Congrès Internacional de Ciències Històriques (Viena, 1965).
54. J. NADAL I OLLER: *Historia de la población española (siglos XVI a XX)*, apèndix a la traducció d'*Histoire générale de la population mondiale*, de M. Reinhard i A. Armengaud, Ariel (Barcelona, 1965).
55. J. NADAL I OLLER i E. GIRALT I RAVENTÓS: *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*. École Pratique des Hautes Études (Paris, 1960).
56. J. NADAL I OLLER i E. GIRALT I RAVENTÓS: *La immigració francesa a Mataró durant el segle XVIII* (Mataró, 1966).
57. P. NUBIOLA I ESPINÓS: *Defensa de la procreació*. I Congrés d'Higiene de Catalunya (Barcelona, 1906).
58. J. F. PENA: *Contribución al estudio del poblamiento de la comarca de Tortosa*. «Estudios Geográficos», xxv (Madrid, 1964).
59. R. PÉREZ I PUCHAL: *Demografia Valenciana*. L'Estel (València).
60. R. PERPIÑÀ I GRAU: *Corología. Teoría estructural y estructurante de la población de España (1900-1950)*. Instituto de Economía, CSIC (Madrid, 1954).
61. A. PLADEVALL I FONT: *Un cens general de Catalunya de 1626 fins ara desconegut*. «Ausa», VIII (Vic, 1973) (1972-1974).
62. A. PLADEVALL I FONT: *El bisbat de Vic entre els anys 1685 i 1688*. «Ausa» (Vic, 1976).
63. A. PLANELLAS I LLANOS: *Estudio higiénico de la fecundidad y la prolificidad*. Real Academia de Medicina y Cirugía (Barcelona, 1904).
64. J. M. PONS I GURI: *Un fogatjament desconegut de l'any 1358*. «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras» (Barcelona, 1963-1964).
65. H. PUIG I SAIS: *El problema de la natalitat a Catalunya. Un gravíssim perill per a la nostra pàtria*. «Annals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques» (Barcelona, desembre 1915).
66. J. M. RECASENS I COMES: *La población de la ciudad de Tarragona durante la guerra de la Independencia*. Estudios del II Congreso Histórico Internacional de la Guerra de la Independencia y su época (Saragossa, 1964).
67. L. RECOLONS I ARQUER: *La població de Catalunya: Distribució territorial i evolució demogràfica (1900-1970)*. I.E.C. (Barcelona, 1976).
68. J. REGLÀ I CAMPISTOL: *Estudios sobre los moriscos* (València, 1964).
69. P. M. ROSSELL I VILAR: *La Raça*. Llibreria Catalònia (Barcelona, 1930).
70. V. M. ROSSELLÓ I VERGER: *Mallorca: el Sur y Sureste* (Madrid).
71. A. SÁEZ BUESA: *La población de Barcelona en 1863 y 1960*. Servicio de Estudios del Banco Urquijo, Moneda y Crédito (Madrid, 1968).
72. A. SAUVY: *Richesse et Population* (Paris, 1944).
73. A. SAUVY: *Bien-être et Population* (Paris, 1945).
74. A. SAUVY: *Théorie générale de la Population*. PUF (Paris, I: 1952, II: 1954).
75. A. SAUVY: *Région Languedoc-Roussillon. Économie et Population*. Institut National d'Études Démographiques, PUF (Paris, 1957).
76. J. M. TALLADA: *Demografia de Catalunya*. Museu Social (Barcelona, 1918).
77. J. UTRILLO I MORLIUS: *El éxodo rural en Cataluña y zonas limítrofes. Reacciones de los centros nucleares*. «Revista Internacional de Sociología», ix, núms. 34-36, x, núms. 37-38 (Madrid, 1951 i 1952).
78. J. A. VANDELLÓS I SOLÀ: *La immigració a Catalunya*. Concursos Patxot i Ferrer (Barcelona, 1933).
79. J. A. VANDELLÓS I SOLÀ: *Catalunya, poble decadent* (Barcelona, 1935).
80. J. VICENS I VIVES: *Industrials i polítics del segle XIX*. Teide (Barcelona, 1958).

81. T. VIDAL I BENDITO: *La despoblación rural en Cataluña*. Tesi, Universitat de Barcelona, 1973.
82. P. VILA I DINARÈS: *El poblament de Catalunya: El problema geogràfic de l'aigua*, presentat al Congrés Internacional de Geografia d'Amsterdam, «Revista de Catalunya», núm. 90 (Barcelona, 1938).
83. J. VILÀ I VALENTÍ i M. DE BOLÒS: *Las migraciones y las densidades e índices migratorios*. «Geographica», núms. 25-26 (Saragossa, 1960).
84. P. VILAR: *La Catalogne dans l'Espagne moderne*. Tesi, École Pratique des Hautes Études (París, 1962); vol. III de la traducció d'E. Duran de Cahner, Edicions 62 (Barcelona, 1966).
85. P. VOLTES I BOU: *La población de Cataluña en el primer cuarto del siglo XVIII*. «Estudios Geográficos», XVII, núm. 63 (Madrid, 1956).